

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΕΝΙΑΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΝΕΕΣ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2016-2017

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της Παναγιώτας – Ισμήνης Σπύρου Παπαλουκά
Α.Μ.: 7340010216009

**Η σύγχρονη προβληματική της ανάθεσης της επιμέλειας του τέκνου
στον πατέρα**

Επιβλέπων Καθηγητής:

Παναγιώτης Νικολόπουλος, Λέκτορας, Τμήμα Νομικής, ΕΚΠΑ

Αθήνα, 06/02/2018

Copyright © [Παναγιώτα-Ισμήνη Παπαλουκά, 2018]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	6
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ.....	8
1 ΓΟΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ	8
1.1 Έννοια	8
1.2 Νομική φύση	9
1.3 Φορείς ή ασκούντες τη γονική μέριμνα	10
1.4 Περιπτώσιολογία φορέων και ασκούντων τη γονική μέριμνα.....	11
1.4.1 Τέκνο γεννημένο εντός γάμου	11
1.4.2 Τέκνο γεννημένο με σύμφωνο συμβίωσης των γονέων του.....	12
1.4.3 Τέκνο γεννημένο χωρίς γάμο των γονέων του	12
1.4.4 Περιπτώσεις διορισμού επιτρόπου	13
1.4.5 Η ρύθμιση της γονικής μέριμνας κατόπιν ανώμαλης εξέλιξης της έγγαμης συμβίωσης	13
1.5 Κριτήρια για τη ρύθμιση της γονικής μέριμνας.....	17
1.5.1 Το συμφέρον του τέκνου	17
1.6 Κακή άσκηση της γονικής μέριμνας.....	27
1.6.1 Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας ως αόριστη νομική έννοια.....	27
2 Η ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ ΤΟΥ ΤΕΚΝΟΥ	30
2.1 Έννοια – Νομική Φύση.....	30
2.2 Περιεχόμενο της επιμέλειας.....	31
2.3 Φορείς και ασκούντες την επιμέλεια.....	36
2.4 Κριτήρια εξειδίκευσης του περιεχομένου της επιμέλειας.....	37
2.5 Κακή άσκηση της επιμέλειας.....	38
3 Η ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΑΠΟΦΑΣΗ ΠΟΥ ΡΥΘΜΙΖΕΙ ΤΗ ΓΟΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ.....	42
3.1 Νομική φύση δικαστικής απόφασης που ρυθμίζει τη γονική μέριμνα	42
3.2 Ανάκληση και μεταρρύθμιση της απόφασης που ρυθμίζει την επιμέλεια.....	42

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ	46
4 ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ, Η ΑΝΑΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣ ΣΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ	46
4.1 Η ανάθεση της επιμέλειας στον πατέρα σε επίπεδο νομοθεσίας	46
4.2 Η ανάθεση της επιμέλειας σύμφωνα με τη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων	47
4.3 Αποτελέσματα έρευνας στην Ελλάδα για ποσοστά Επιμέλειας Παιδιών μετά το διαζύγιο	65
4.4 Η σύγχρονη προβληματική της ανάθεσης της επιμέλειας στον πατέρα σε εθνικό και διεθνές επίπεδο	65
4.5 Συμπερασματικές σκέψεις.....	68
5 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	71

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η γονική μέριμνα και δη η επιμέλεια του τέκνου είναι το σημαντικότερο καθήκον και δικαίωμα των γονέων δεδομένου ότι υπό φυσιολογικές συνθήκες, οι γονείς επιθυμούν να μετέχουν στη ζωή των παιδιών τους, φροντίζοντας τα καθημερινά, βλέποντας τα να μεγαλώνουν και λαμβάνοντας τις αποφάσεις που αφορούν στη ζωή τους μέχρι τα τέκνα να ενηλικιωθούν. Βέβαια, αυτό που προκρίνεται στο δίκαιο της γονικής μέριμνας έναντι των ως άνω δικαιωμάτων των γονέων είναι το συμφέρον του τέκνου, που δεν είναι άλλο από τη διασφάλιση της ομαλής πνευματικής και ψυχοσωματικής του ανάπτυξης. Μάλιστα, το συμφέρον του τέκνου έχει αναχθεί σε βασική αρχή που διέπει το σύγχρονο οικογενειακό δίκαιο.

Στην παρούσα διπλωματική μελέτη, δε θα μας απασχολήσουν τα ζητήματα που ανακύπτουν αναφορικά με την άσκηση της γονικής μέριμνας και της επιμέλειας των τέκνων στο πλαίσιο του ομαλού οικογενειακού βίου αλλά το ζήτημα της ρύθμισης της επιμέλειας στην περίπτωση της ανώμαλης εξέλιξης της έγγαμης συμβίωσης, ήτοι όταν έχει εμφιλοχωρήσει διαζύγιο των γονέων ή ακύρωση του γάμου τους ή διάσπαση της έγγαμης συμβίωσης. Στις περιπτώσεις αυτές είναι που παρατηρείται μια αξιοσημείωτη «παραφωνία» μεταξύ θεωρίας και νομολογίας. Καίτοι, ο νομοθέτης στη διατύπωση των διατάξεων του Αστικού Κώδικα για τη ρύθμιση της επιμέλειας του τέκνου ρητά ορίζει ότι το δικαστήριο θα πρέπει στη σχετική απόφαση του να σέβεται την αρχή της ισότητας των γονέων ανεξαρτήτως φύλου, κατά πάγια νομολογία, ο εφαρμοστής του δικαίου στη συντριπτική πλειοψηφία των αποφάσεων αναθέτει την αποκλειστική επιμέλεια στη μητέρα και όχι στον πατέρα. Χαρακτηριστικό είναι ότι στο έδαφος αυτής της μη προτίμησης του πατέρα στην ανάθεση της επιμέλειας των τέκνων τόσο στη χώρα μας, όσο και διεθνώς ιδρύθηκαν σύλλογοι που έχουν ως αίτημα την ανάθεση της επιμέλειας στον πατέρα ή ορθότερα, την πιο ίση δικαστική μεταχείριση του στη δίκη για την επιμέλεια των παιδιών του.

Αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής είναι με ποια κριτήρια και πόσο συχνά τα ελληνικά δικαστήρια τα τελευταία χρόνια αναθέτουν την επιμέλεια των τέκνων στον πατέρα. Για την καλύτερη κατανόηση των κριτηρίων και του σκεπτικού των ελληνικών δικαστηρίων, η παρούσα διπλωματική διακρίνεται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος αφορά στις έννοιες, στο περιεχόμενο, στις μορφές άσκησης και στις ρυθμίσεις της γονικής μέριμνας και της επιμέλειας και στο δεύτερο μέρος, παρατίθενται τα κριτήρια βάσει των οποίων τα ελληνικά δικαστήρια έχουν αναθέσει την αποκλειστική επιμέλεια των τέκνων στον πατέρα, κατά παρέκκλιση της

νομολογιακής «πεπατημένης». Το πρώτο μέρος παρατίθεται προκειμένου να συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση του δεύτερου μέρους. Τέλος, στο δεύτερο μέρος παρατίθεται η προβληματική που έχει αναπτυχθεί δειθνώς τα τελευταία χρόνια αναφορικά με τη ρύθμιση της επιμέλειας με γνώμονα το συμφέρον του τέκνου και η οποία προκρίνει τη συνεπιμέλεια έναντι της ανάθεσης της επιμέλειας αποκλειστικά στον ένα γονέα, είτε στη μητέρα είτε στον πατέρα.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

1 ΓΟΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ

■ Έννοια

Η γονική μέριμνα ως νομικός όρος συναντάται στο άρθρο 1510 § 1 ΑΚ και περιλαμβάνει την επιμέλεια του προσώπου του τέκνου, τη διοίκηση της περιουσίας του και την εκπροσώπηση του σε κάθε υπόθεση, δικαιοπραξία ή δίκη, που αφορά το πρόσωπο ή την περιουσία του. Αφορά δε ανήλικο τέκνο, ήτοι αυτό που δεν έχει συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας του. **Διχογνωμία** επικρατεί στη θεωρία ως προς το αν τελεί πλήρως υπό γονική μέριμνα, πέραν του άγαμου, και το έγγαμο ανήλικο τέκνο. Κατά την κρατούσα άποψη, και το έγγαμο ανήλικο τέκνο τελεί υπό γονική μέριμνα καθότι σε καμία διάταξη του Αστικού Κώδικα δεν προβλέπεται ότι ο γάμος αποτελεί λόγο παύσης της γονικής μέριμνας¹. Στο έδαφος της κρατούσας άποψης, κατά την οποία δεν παύει η γονική μέριμνα του έγγαμου ανήλικου τέκνου μέχρι την ενηλικίωση του, παρά την κατ' άρθρο 137 ΑΚ, αυξημένη δικαιοπρακτική ικανότητα του, δε λείπουν διατυπώσεις αναφορικά με τον περιορισμό της λειτουργίας της γονικής μέριμνας εξαιτίας της εφαρμογής των διατάξεων για τις σχέσεις των συζύγων καθότι οι γονείς του έγγαμου ανηλίκου δεν μπορούν ούτε να προσδιορίζουν τη διαμονή του ανηλίκου ζεύγους ούτε να λαμβάνουν σωφρονιστικά μέτρα². Σύμφωνα με μια άλλη άποψη, με κατάλληλη τελεολογική διεύρυνση του άρθρου 137 ΑΚ, η οποία αναγνωρίζει στον έγγαμο ανήλικο αυξημένη δικαιοπρακτική ικανότητα για την αντιμετώπιση των προσωπικών και οικογενειακών του αναγκών, μπορεί να γίνει δεκτό ότι με τη σύναψη του γάμου του ανηλίκου παύουν όλες οι εξουσίες των γονέων που περιλαμβάνονται στο περιεχόμενο της επιμέλειας του προσώπου, διότι αυτές είναι ασυμβίβαστες με την υποχρέωση έγγαμης συμβίωσης (άρθρο 1386

¹ Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη., Οικογενειακό Δίκαιο τ. ΙΙ, 2016, σελίδα 286.

² Κατά τον Γ. Κουμάντο, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος ΙΙ, σελ. 243 § 3.8.2.3.3., «Με το γάμο του ανηλίκου, δεν παύει τυπικά η γονική μέριμνα, περιορίζεται όμως ουσιαστικά το πεδίο της λειτουργίας της εξαιτίας της εφαρμογής των διατάξεων για τις σχέσεις των συζύγων... Η γονική μέριμνα διατηρείται ως εξουσία δικαιοπρακτικής εκπροσώπησης του ανηλίκου, στο μέρος που αυτός δεν έχει την αντίστοιχη δικαιοπρακτική ικανότητα (137ΑΚ)». Ομοίως, ο Απ. Σ. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, σελ. 563 υποσημείωση 1 : «Ωστόσο, η γονική μέριμνα επί έγγαμου ανηλίκου περιορίζεται εκ των πραγμάτων από τις ανάγκες του ίδιου του συζυγικού του βίου για παράδειγμα δεν μπορούν οι γονείς του ανηλίκου να αποφασίζουν για τη διαμονή του έγγαμου ζεύγους ενόψει και της ΑΚ 1387 §1 εδ. α. Άλλωστε, ο ίδιος ο έγγαμος ανήλικος έχει αυξημένη δικαιοπρακτική ικανότητα και αντίστοιχη ικανότητα δικαστικής συμπαράστασης (ΑΚ 137, ΚπολΔ 594)», Ομοίως, Π. Αγαλλοπούλου στον ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, άρθρο 1510, σ. 178

ΑΚ), ως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Θ. Πουλιάδης¹ και ως εκ τούτου ο έγγαμος ανήλικος δεν τελεί υπό γονική επιμέλεια του προσώπου του².

■ Νομική φύση

Είναι καθήκον και δικαίωμα των γονιών να μεριμνούν για το ανήλικο τέκνο τους από κοινού. Ως προς τη νομική της φύση, η γονική μέριμνα είναι δικαίωμα³ λειτουργικό⁴ καθότι η άσκηση της έχει μεν σκοπό να ικανοποιήσει τα συμφέροντα του γονέα, πρωτίστως, όμως, τα συμφέροντα του τέκνου⁵. Σήμερα, ο λειτουργικός χαρακτήρας του δικαιώματος αυτού, που προκύπτει από το γράμμα του νόμου (άρθρο 1510 παρ. 1 εδ. β) είναι εντονότερος δεδομένης της διάταξης 1511 ΑΚ, σύμφωνα με την οποία «Κάθε απόφαση των γονέων σχετικά με την άσκηση της γονικής μέριμνας πρέπει να αποβλέπει στο συμφέρον του τέκνου»⁶.

Η γονική μέριμνα ούσα καθήκον και δικαίωμα των γονέων, ήτοι λειτουργικό δικαίωμα, είναι προσωποπαγής λόγω της προσωπικής σχέσης μεταξύ του φορέα της και του τέκνου⁷ και υποχρεωτική, διαρκεί όλη τη χρονική περίοδο της ανηλικότητας του τέκνου και δεν υπόκειται σε παραγραφή⁸. Ως δικαίωμα είναι απόλυτο⁹ καθότι αντιτάσσεται έναντι πάντων και όχι μόνο έναντι του έτερου γονέα και προστατεύεται από οποιαδήποτε παράνομη προσβολή από τον άλλο γονέα ή τρίτους. Επίσης, συμπεριλαμβάνεται στα οικογενειακά δικαιώματα¹⁰ καθόσον εκφράζει τη λειτουργία της σχέσης των γονέων και του παιδιού και αυτό το χαρακτήρα τον διατηρεί ανεξαρτήτως αν πρόκειται για τέλεια ή ατελή οικογένεια¹¹.

¹ Θ. Πουλιάδης στον ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, άρθρο 1518, σελ. 298

² Ομοίως, Ι.Σ. Σπυριδάκης, Οικογενειακό Δίκαιο, σελ. 623

³ Επιπλέον, κατά Ι.Σ.Σπυριδάκη, ο.π., σελ. 582, 123.3, «Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και έννομη σχέση, από την οποία απορρέουν δικαιώματα και υποχρεώσεις ή «θέσμος», κατά Π.Χρ.Φίλιος, Οικογενειακό Δίκαιο, σελ 311, «Η γονική μέριμνα πηγάζει από τη γονική σχέση».

⁴ Κατά τον Γ. Κουμάντο, ο.π., σελ. 169, η λειτουργικότητα της γονικής μέριμνας, ήτοι αυτή και τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτήν αναγνωρίζονται από το δίκαιο γιατί επιτελούν κάποια κοινωνική λειτουργία. Όμως, Π.Χρ.Φίλιος, ο.π., σελ. 312 «Δε συνιστά κοινωνικό λειτούργημα, δηλ. οι γονείς δεν υπέχουν ευθύνη απέναντι στην κοινωνία και το κράτος».

⁵ Απ. Σ. Γεωργιάδης, ο.π., σελ. 563

⁶ Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ο.π., σελ. 283, Π. Αγαλλοπούλου, ο.π., σελ. 174, Θ. Κ. Παπαχρίστου, Οικογενειακό Δίκαιο σελ. 329

⁷ Ι.Σ. Σπυριδάκης, σ. 582, ΑΠ Ολ 9/2002, ΝοΒ 2003, σ. 651

⁸ Απ. Σ. Γεωργιάδης, ο.π., 2017, σ. 563

⁹ Απ. Σ. Γεωργιάδης, ο.π., σ. 564, Π.Χρ.Φίλιος, ο.π., σ. 312

¹⁰ Απ. Σ. Γεωργιάδης, ο.π., σελ. 564, Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ο.π., σ.284

¹¹ Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ο.π., σ.285

Λόγω των παραπάνω χαρακτηριστικών του δικαιώματος της γονικής μέριμνας, αποκλείεται η παραίτηση από αυτήν και η μεταβίβαση της σε έτερο τρίτο πρόσωπο¹. Η παροχή, όμως, πληρεξουσιότητας προς τον ένα γονέα ή η ανάθεση της άσκησης του συνόλου ή μέρους της στον ένα γονέα ή σε κάποιον τρίτο είναι επιτρεπτή, είτε στη βάση κάποιας έννομης σχέσης (π.χ. στα πλαίσια εντολής ή σύμβασης εργασίας) είτε για εξαιρετικούς λόγους και μόνο κατόπιν δικαστικής απόφασης (άρθρα 1513-1514, 1532 παρ. 2, 1533 ΑΚ). Μάλιστα, η ζώσα πραγματικότητα βρίθκει περιπτώσεων κατά τις οποίες οι γονείς αναθέτουν μεμονωμένες μόνο πράξεις της γονικής μέριμνας σε κάποιον τρίτο για ειδικούς λόγους². Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ανάθεση προς τη νηπιαγωγό μεμονωμένων πράξεων άσκησης γονικής μέριμνας, ήτοι εποπτείας και φροντίδας του ανήλικου τέκνου, η οποία αποσκοπεί στην εκπαίδευση του και εξ αυτού του λόγου είναι δικαιολογημένη ή η ανάθεση σε μια κατασκήνωση της επίβλεψης του παιδιού για ορισμένο χρονικό διάστημα³. Η πραγματική μεταβίβαση δε της επιμέλειας στο σύνολο της, σε τρίτον δεν παράγει άμεσα νομικές συνέπειες, μπορεί, όμως, να οδηγήσει στη δημιουργία de facto καταστάσεων που στη συνέχεια πρέπει να γίνουν σεβαστές για χάρη του συμφέροντος του παιδιού⁴.

■ Φορείς ή ασκούντες τη γονική μέριμνα

Ο Αστικός Κώδικας διακρίνει την κτήση του δικαιώματος της γονικής μέριμνας από την άσκηση της, ήτοι τη δυνατότητα να είναι ο γονέας φορέας της γονικής μέριμνας από τη δυνατότητα να επωμίζεται ο γονέας συγκεκριμένα και στην πράξη τα επιμέρους καθήκοντα αυτής και να ασκεί παράλληλα τα επιμέρους δικαιώματα της⁵. Ιδιαίτερα σημαντικό για έναν γονέα είναι να κάνει πράξη τη γονική μέριμνα κι όχι μόνο να είναι φορέας της⁶. Βέβαια, η ιδιότητα του φορέα της γονικής μέριμνας εμπεριέχει τη δυνατότητα να αποκτήσει μεταγενέστερα την άσκηση της γονικής μέριμνας. Αντιθέτως, ο γονέας που δεν είναι ούτε φορέας του δικαιώματος της γονικής μέριμνας, έχει αποκοπεί από αυτήν κι ως λειτούργημα.

¹ Π.Αγαλλοπούλου, ο.π., σ. 175, Ι.Σ. Σπυριδάκης, ο.π., σ. 582, Απ. Σ. Γεωργιάδης, ο.π., σελ. 564, ΑΠ Ολ 9/2002, ΝοΒ 2003, σ. 651

² Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ο.π., σ.285,

³ Π. Αγαλλοπούλου, ο.π., σ. 187

⁴ Γ. Κουμάντος, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος ΙΙ, σ. 169, χαρακτηριστική η απόφαση ΜονΠρΚατερ 955/1999, Αρμενόπουλος, 2001, σ. 214

⁵ Απ. Σ. Γεωργιάδης, ο.π., σελ. 565, Ε. Κουνουγέρη- Μανωλεδάκη, ο.π., σελ. 294

⁶ Ε. Κουνουγέρη- Μανωλεδάκη, ο.π., σελ. 294

Περιπτώσιολογία φορέων και ασκούντων τη γονική μέριμνα

Τέκνο γεννημένο εντός γάμου

Αν πρόκειται για τέκνο γεννημένο εντός γάμου των γονέων του, φορείς και παράλληλα ασκούντες τη γονική μέριμνα του είναι αμφοτέρωι οι γονεΐς του.

Συγκεκριμένα, από τη στιγμή της γέννησης του παιδιού, οι γονεΐς καθΐστανται φορείς και ασκούντες τη γονική μέριμνα. Σημειωτέον δε είναι ότι η προστασία του εμβρύου διαφεύγει από την προστασία που καθιερώνουν οι διατάξεις της γονικής μέριμνας για το παιδί. Ουδεμία διάταξη δεν υποχρεώνει τη μητέρα, πολλώ δε μάλλον αμφοτέρωι τους γονεΐς, να συμπεριφέρονται κατά έναν ορισμένο τρόπο, επωφελή και όχι βλαπτικό για το τέκνο που πρόκειται να γεννηθεί. Η επέκταση της έννοιας της γονικής μέριμνας και στον κυοφορούμενο δεν ήταν στις προθέσεις του συντάκτη του ν. 1329/1983.¹

Πρέπει να σημειωθεί ότι στην περίπτωση τέκνου γεννημένου εντός γάμου των γονέων του, αμφοτέρωι οι γονεΐς, κατ'άρθρο 1510 παρ. 1 ΑΚ, ασκούν τη γονική μέριμνα από κοινού, ήτοι συναποφασίζοντας και συμπράττοντας². Μάλιστα, η από κοινού άσκηση είναι κανόνας αναγκαστικού δικαίου και ως εκ τούτου τυχόν συμφωνία των γονέων για παραίτηση του ενός υπέρ του άλλου γονέα από την άσκηση της γονικής μέριμνας, είτε μερική είτε ολική, πάσχει ακυρότητας³. Ωστόσο, συμφωνία των γονέων, δυνάμει της οποίας συγκεκριμένες πράξεις γονικής μέριμνας μπορούν να γίνουν από ένα μόνο γονέα (π.χ. εγγραφή του τέκνου στο σχολείο) δεν αποκλείεται⁴ και αν λάβει χώρα, λεκτέο είναι, ότι αποτελεί οιονεί δικαιοπραξία και είναι ελεύθερα ανακλητή⁵.

Περαιτέρω, αναφορικά με το τέκνο το γεννημένο εντός γάμου των γονέων του παρουσιάζονται στη ζωή περιπτώσεις, κατά τις οποίες ο ένας γονέας για πραγματικούς λόγους (π.χ. νοσηλεία σε νοσοκομείο, παρατεταμένη παραμονή στο εξωτερικό⁶) ή για νομικούς λόγους

¹ Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας και η υποκατάσταση των γονέων από τρίτους, Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, 1993, Αντίθετος, Απ. Σ. Γεωργιάδης, ο.π., σελ. 563, « Η γονική μέριμνα αφορά άγαμο ή έγγαμο τέκνο, ακόμα και κυοφορούμενο, ιδίως όσον αφορά στη διοίκηση της περιουσίας του».

² Ι.Σ. Σπυριδάκης, ο.π., σελ. 590

³ Απ. Σ. Γεωργιάδης, ο.π., σελ. 568, επιπλέον, Ι.Σ. Σπυριδάκης, ο.π., σελ. 590,

⁴ Ι.Σ. Σπυριδάκης, ο.π., σελ. 590-591, Απ. Σ. Γεωργιάδης, ο.π., σελ. 568, Γ. Λαδόγιάννης στη ΣΕΑΚ Απ. Σ. Γεωργιάδης, σελ. 866

⁵ , Απ. Σ. Γεωργιάδης, ο.π., σελ. 568

⁶ Θ. Κ. Παπαχρίστου, ο.π., σελ. 330

(π.χ. δικαιοπρακτική ανικανότητα) αδυνατεί να ασκήσει τη γονική μέριμνα. Τότε αυτός παραμένει απλός φορέας της γονικής μέριμνας και την άσκηση την αναλαμβάνει μόνο ο άλλος γονέας. Να τονίσουμε βέβαια ότι αν ο γονέας είναι ανήλικος, δυνάμει του άρθρου 1510 παρ. 3 εδ. β ΑΚ, δεν εμποδίζεται από το νόμο να ασκεί τη γονική μέριμνα.

Περαιτέρω, αν η γονική μέριμνα παύει για τον ένα γονέα λόγω θανάτου, κήρυξης του σε αφάνεια ή έκπτωσης του από τη γονική μέριμνα, μοναδικός φορέας και ασκών της καθίσταται αυτοδικαίως¹ ο άλλος γονέας.

████████ Τέκνο γεννημένο με σύμφωνο συμβίωσης των γονέων του

Δυνάμει του άρθρου 10 του προΐσχυσαντος ν. 3719/2008 11 και του άρθρου 11 παρ. 1 του ισχύοντος ν. 4356/2015, αν πρόκειται για τέκνο που γεννήθηκε κατά τη διάρκεια του συμφώνου συμβίωσης ή μέσα σε τριακόσιες ημέρες από την λύση ή την ακύρωση του, φορείς και ασκούντες τη γονική μέριμνα είναι αμφοτέρωι οι γονείς του². Με το ως άνω άρθρο, τα τέκνα που γεννιούνται κατά τη διάρκεια του συμφώνου συμβίωσης εξομοιώνονται πλήρως ως τη γονική μέριμνα με εκείνα που κατάγονται από το γάμο³.

████████ Τέκνο γεννημένο χωρίς γάμο των γονέων του

Αν πρόκειται για τέκνο γεννημένο χωρίς γάμο των βιολογικών γονέων του (και χωρίς σύμφωνο συμβίωσης), δυνάμει της διάταξης 1515 ΑΚ και του άρθρου 7 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για το «νομικό καθεστώς των τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς γάμο των γονέων τους»⁴, ως αυτή ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με το ν. 1702/1987, φορέας και ασκούσα τη γονική μέριμνα, πριν την εκούσια ή δικαστική αναγνώριση από το βιολογικό πατέρα, είναι μόνο η μητέρα του.

Από το χρονικό σημείο της εκούσιας αναγνώρισης κι εξής, ο πατέρας καθίσταται φορέας της γονικής μέριμνας και δύναται να αναπληρώνει τη μητέρα στην άσκηση της. Αντίθετα, σε περίπτωση κατ' αντιδικία δικαστικής αναγνώρισης με τον πατέρα στη θέση του εναγομένου, αυτός καθίσταται φορέας της γονικής μέριμνας αλλά δεν ασκεί αυτοδικαίως τη γονική μέριμνα

¹ Π. Χρ. Φίλιος, ο.π., σελ. 318

² Κ.Δ.Παναγόπουλος, Επιτομή Οικογενειακού Δικαίου, σελ. 183

³ Κ.Δ.Παναγόπουλος, ό.π., σελ. 183

⁴ Ε. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 287, Απ. Σ. Γεωργιάδης, ό.π., σελ. 586, υποσημείωση 71

ούτε αναπληρωματικά¹. Σε όλες τις περιπτώσεις αναγνώρισης, ο πατέρας, δυνάμει του άρθρου 1515 ΑΚ, δύναται να ασκεί τη γονική μέριμνα με συμφωνία της μητέρας ή κατόπιν δικαστικής απόφασης ή αν η μητέρα αδυνατεί να την ασκεί για νομικούς (π.χ. ανικανότητα ή περιορισμένη ικανότητα για δικαιοπραξία) ή πραγματικούς λόγους (π.χ. απουσία με δυσχέρεια επικοινωνίας)². Αν, βέβαια, αναγνωρίσθηκε (εκούσια ή δικαστικά) η πατρότητα του τέκνου του γεννημένου χωρίς γάμο των γονέων του και υπάρχει και επιγενόμενος γάμος των τελευταίων, αμφότεροι οι γονείς καθίστανται φορείς και ασκούντες τη γονική μέριμνα³. Με την αναγνώριση και τον επιγενόμενο γάμο των γονέων του, το τέκνο που γεννήθηκε χωρίς γάμο των γονέων του εξομοιώνεται, ως προς το ζήτημα της γονικής μέριμνας, με το τέκνο το γεννημένο εντός γάμου των γονέων του⁴.

Περιπτώσεις διορισμού επιτρόπου

Αν αμφότεροι οι γονείς δεν είναι φορείς της γονικής μέριμνας (π.χ. έχουν πεθάνει⁵) ή αδυνατούν να την ασκήσουν (π.χ. πάσχουν και οι δύο από ψυχική ασθένεια⁶) ή τους έχει αφαιρεθεί η γονική μέριμνα, κατόπιν δικαστικής απόφασης, διορίζεται επίτροπος (άρθρα 1532, 1589 ΑΚ). Τόσο σε περίπτωση αδυναμίας άσκησης της γονικής μέριμνας όσο και σε περίπτωση αφαίρεσης της από αμφότερους τους γονείς, οι γονείς παραμένουν φορείς της γονικής μέριμνας, αλλά δεν την ασκούν. Η άσκηση της ανατίθεται εν όλω ή εν μέρει σε τρίτο πρόσωπο, που διορίζεται από το δικαστήριο ως επίτροπος.

Η ρύθμιση της γονικής μέριμνας κατόπιν ανώμαλης εξέλιξης της έγγαμης συμβίωσης

Όταν η έγγαμη συμβίωση δεν εξελίσσεται ομαλά, ήτοι όταν οι σύζυγοι και γονείς λύνουν το γάμο τους με διαζύγιο ή βρίσκονται σε διάσταση ή ο γάμος τους ακυρώνεται, ανακύπτει αντικειμενικά το ζήτημα της ρύθμισης της άσκησης της γονικής μέριμνας. Δυνάμει της διάταξης 1513 παρ. 1 ΑΚ, στις ως άνω περιπτώσεις το δικαστήριο ρυθμίζει τη γονική μέριμνα. Η αναλογική εφαρμογή της διάταξης 1513 ΑΚ εξασφαλίζεται, βάσει της 1514 ΑΚ, και στην περίπτωση της διακοπής της συμβίωσης των συζύγων και γονέων. Περαιτέρω, δυνάμει του άρθρου 11 παρ. 2 ν.

¹ Π. Χρ. Φίλιος, ό.π., σελ. 328, Θ.Κ.Παπαχρίστου, ό.π., σελ. 338

² Γ. Κουμάντος, ό.π., σελ. 192

³ Θ. Κ. Παπαχρίστου, ό.π., σελ. 336,

⁴ Γ. Κουμάντος, ό.π., σελ. 192

⁵ Απ. Σ. Γεωργιάδης, ό.π., σελ. 567

⁶ Απ. Σ. Γεωργιάδης, ό.π., σελ. 567

4356/2015, ως αυτό αντικατέστησε το άρθρο 10 παρ. 2 ν. 3719/2008, σε περίπτωση λύσεως του συμφώνου συμβίωσης των γονέων εφαρμόζεται αναλογικά το άρθρο 1513 ΑΚ¹. Λεκτέο είναι ότι κατά μία άποψη, η προσφυγή των γονέων στο δικαστήριο δεν είναι υποχρεωτική² και κατά την ορθότερη γνώμη³ και μετά το διαζύγιο ή την ακύρωση του γάμου, καθώς και μετά τη διακοπή της συμβίωσης, αν δεν αποτανθούν με αίτηση τους στο δικαστήριο για ρύθμιση της γονικής μέριμνας, θα εξακολουθούν να την ασκούν από κοινού αμφοτέρω, έχοντας πάντα τη δυνατότητα να καταφύγουν στο δικαστήριο και να αιτηθούν τη ρύθμιση της επιμέλειας. Υποστηρίζεται δε και η άποψη, ότι η παρέμβαση του δικαστηρίου είναι αναγκαία ώστε να υπάρξει όχι μόνο de facto αλλά και de jure άσκηση της γονικής μέριμνας⁴.

Ειδικότερα, αν ο έγγαμος βίος δεν εξελιχθεί ομαλά, το παιδί διατηρεί την ιδιότητα του τέκνου γεννημένου σε γάμο κι ως εκ τούτου φορείς της γονικής μέριμνας εξακολουθούν να είναι αμφοτέρω οι γονείς του. Σε αυτή την περίπτωση, η ρύθμιση της άσκησης της γονικής μέριμνας είτε βάσει συμφωνίας των γονέων είτε σε περίπτωση διαφωνίας τους βάσει δικαστικής απόφασης δύναται να αποκλίνει από τη βασική αρχή της από κοινού άσκησης της γονικής μέριμνας από αμφοτέρω τους γονείς.

Τηρουμένων των προϋποθέσεων των άρθρων 1513 και 1514 ΑΚ, ήτοι α) του αμετακλήτου της απόφασης που κηρύσσει τη λύση του γάμου ή την ακύρωση του, β) την ύπαρξη αμφοτέρω των γονέων εν ζωή και γ) διατήρηση της ιδιότητας τους ως φορέων και ασκούντων τη γονική μέριμνα το δικαστήριο έχει τις εξής τρεις κατά βάση δυνατότητες⁵:

α) Δυνάμει της διάταξης 1513 παρ. 1 εδ. β ΑΚ, να αναθέσει την άσκηση σε αμφοτέρω τους γονείς από κοινού εφόσον υπάρχει συμφωνία, για την ισχύ της οποίας δεν απαιτείται η τήρηση τύπου⁶. Αρκεί σε αυτή τη συμφωνία να προβλέπεται η από κοινού άσκηση της γονικής μέριμνας και να ορίζεται ο τόπος διαμονής του παιδιού, ήτοι με ποιον γονέα θα διαμένει το παιδί⁷. Η ρύθμιση της γονικής μέριμνας κατ' αυτόν τον τρόπο αυτή επιτρέπει και σε αμφοτέρω τους

¹ Η. Γιαννακόπουλος στον ΑΚ Ι. Κ. Καράκωστα, άρθρα 1513-1514, σελ. 396

² Γ. Κουμάντος, ό.π., σελ. 185, Απ. Σ. Γεωργιάδης, ό.π., σελ. 580, Ε. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 321, αντίθετος ο Θ. Κ. Παπαχρίστου, ό.π., σελ. 332

³ Γ. Κουμάντος, ό.π., σελ. 185, Ι.Σ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 600, Π. Χρ. Φίλιος, ό.π., σελ. 324, Π. Αγαλλοπούλου, ό.π., σελ. 216, Απ. Σ. Γεωργιάδης, ό.π., σελ. 580, Ε. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 321

⁴ Σύμφωνος ο Θ. Κ. Παπαχρίστου, ό.π., σελ. 332,

⁵ Απ. Σ. Γεωργιάδης, ό.π., σελ. 581

⁶ Γ. Κουμάντος, ό.π., σελ. 186, Απ. Σ. Γεωργιάδης, ό.π., σελ. 581

⁷ Θ. Κ. Παπαχρίστου, ό.π., σελ. 332

γονείς να εκπληρώνουν ενεργά το γονικό τους ρόλο, ενώ παράλληλα εξασφαλίζει στο παιδί την αναγκαία για την ομαλή ψυχοσωματική του ανάπτυξη παρουσία και των δύο γονέων του, έστω και μόνο σε επίπεδο λήψεως αποφάσεων¹. Σημειωτέον δε είναι ότι η λύση αυτή είναι πρόσφορη μόνο για γονείς που λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους το συμφέρον του παιδιού και επιθυμούν να αποδραματοποιήσουν όσο είναι δυνατόν το διαζύγιο τους².

β) Δυνάμει της διάταξης 1513 παρ. 1 εδ. β ΑΚ, το δικαστήριο δύναται να αναθέσει την άσκηση της γονικής μέριμνας στον έναν από τους γονείς και συγκεκριμένα σε αυτόν που κρίνεται καταλληλότερος να συμβάλει στην ομαλή ψυχοσωματική ανάπτυξη του τέκνου³. Σημειωτέον δε είναι ότι η ανάθεση αυτή ουδόλως συνεπάγεται ότι ο άλλος γονέας είναι ακατάλληλος⁴.

γ) Δυνάμει της διάταξης 1513 ΑΚ, το δικαστήριο δύναται να κατανείμει τη γονική μέριμνα μεταξύ των γονέων είτε λειτουργικά είτε χρονικά⁵. Με τη λειτουργική κατανομή, το δικαστήριο διασπά το περιεχόμενο της γονικής μέριμνας (επιμέλεια, διοίκηση περιουσίας τέκνου, εξουσία εκπροσώπησης του ανηλίκου τέκνου σε κάθε υπόθεση, δικαιοπραξία ή δίκη που αφορά στο πρόσωπο του) και αναθέτει ορισμένα μέρη του περιεχομένου της στον ένα γονέα και άλλα μέρη στον άλλο (π.χ. ανάθεση της επιμέλειας του προσώπου στον έναν και της διοίκησης της περιουσίας στον άλλον)⁶ ή επιμέρους δραστηριότητες αυτών (π.χ. σχετικά με την εκπαίδευση ή τη διαχείριση της ακίνητης περιουσίας του τέκνου)⁷. Με τη χρονική κατανομή, άλλως εναλλασσόμενη άσκηση της γονικής μέριμνας, το δικαστήριο διατηρεί αρραγές το περιεχόμενο της γονικής μέριμνας και αναθέτει τη γονική μέριμνα στο σύνολο της εναλλάξ στον κάθε γονέα ανά περιοδικά χρονικά διαστήματα (π.χ. κατά τη διάρκεια του σχολικού στον ένα γονέα και κατά τη διάρκεια των διακοπών στον άλλο γονέα⁸, το χειμώνα στη μητέρα και το καλοκαίρι στον πατέρα⁹). Είναι αμφιλεγόμενο το αν η εναλλασσόμενη άσκηση της γονικής μέριμνας, με τη συνεχή αλλαγή περιβάλλοντος και την εναλλαγή του γονέα που αποφασίζει για τα θέματα του

¹ Θ. Κ. Παπαχρίστου, ό.π., σελ. 332

² Π. Αγαλλοπούλου, ό.π., σελ. 230

³ Π. Αγαλλοπούλου, ό.π., σελ. 225, Απ. Σ. Γεωργιάδης, σελ. 581

⁴ Θ. Κ. Παπαχρίστου, ό.π., σελ. 332

⁵ Απ. Σ. Γεωργιάδης, ό.π., σελ. 581, επιπλέον Π. Αγαλλοπούλου, ό.π., σελ. 231 και Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 873 κάνουν λόγο για συνδυασμό λειτουργικής και χρονικής κατανομής.

⁶ Ι. Σ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 602

⁷ Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 873

⁸ Ι. Σ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 603

⁹ Π. Αγαλλοπούλου, ό.π., σελ. 232

παιδιού, ανταποκρίνεται στο πραγματικό συμφέρον του τέκνου¹ καθότι κατά περίπτωση κι ανάλογα με τον τρόπο εφαρμογής της δύναται να του δημιουργήσει αισθήματα ανασφάλειας².

δ) Δυνάμει της διάταξης του άρθρου 1513 παρ. 1 εδ. γ ΑΚ, το δικαστήριο δύναται να αναθέσει την άσκηση της γονικής μέριμνας σε τρίτο, ήτοι να διορίσει επίτροπο. Η λύση αυτή θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως έσχατη και να ακολουθείται μόνο όταν κανένας από τους γονείς δεν είναι κατάλληλος για την άσκηση της γονικής μέριμνας³.

Διχογνωμία επικρατεί στη θεωρία σχετικά με την έκταση της ρύθμισης της γονικής μέριμνας εκ μέρους του δικαστηρίου όταν οι γονείς αιτούνται τη ρύθμιση, βάσει της διάταξης 1513 ΑΚ, ενός μόνο μέρους της γονικής μέριμνας π.χ. μόνο της επιμέλειας. Ορθότερο, βάσει και της αρχής της διάθεσης των διαδίκων που διέπει την πολιτική δικονομία, είναι ότι το δικαστήριο δεν είναι υποχρεωμένο να ρυθμίζει πάντα την άσκηση της γονικής μέριμνας σε όλες τις πτυχές της. Αντιθέτως, το δικαστήριο οφείλει να περιορίζεται στη ρύθμιση του μέρους εκείνου του περιεχομένου της γονικής μέριμνας που εισάγεται σε αυτό προς ρύθμιση με βάση την αίτηση των διαδίκων. Αυτή η γνώμη είναι ορθότερη⁴ στο μέτρο βέβαια που ως προς το υπόλοιπο περιεχόμενο της γονικής μέριμνας, για το οποίο οι γονείς δεν προσφεύγουν, θα εξακολουθήσει να ισχύει ο κανόνας της από κοινού άσκησης.

Ενόψει του διαχωρισμού μεταξύ φορέων και ασκούντων τη γονική μέριμνα, ως συναντάται κατά τις παραπάνω αναφερόμενες περιπτώσεις, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο γονέας που είναι απλός φορέας της γονικής μέριμνας και δεν την ασκεί, δεν αποξενώνεται, και δεν πρέπει άλλωστε, από το παιδί κι αυτό εξασφαλίζεται από το προβλεπόμενο στο νόμο δικαίωμα επικοινωνίας, ενημέρωσης για κάθε ζήτημα που αφορά το πρόσωπο ή την παρουσία του τέκνου⁵. Με αυτό τον τρόπο, ο γονέας που δεν ασκεί τη γονική μέριμνα, μπορεί να ασκεί κάποια συμβουλευτική επιρροή στο γονέα και ιδίως να ελέγχει την άσκηση της γονικής μέριμνας με την εκ του νόμου δυνατότητα παρέμβασης μέσω της δικαστικής οδού⁶.

¹ Θ. Κ. Παπαχρίστου, ό.π., σελ. 333

² Γ. Κουμάντος, ο.π., σ. 188, Μάλιστα, κατά τον Π. Χρ. Φίλιο, ό.π., σελ. 326 «Δεν μπορεί να είναι χρονική (περιοδική) συσταλτική ερμηνεία άρθρου 1513 § 1 εδ. 3), γιατί αυτή προσκρούει στα συμφέροντα του τέκνου επειδή θίγει τη συνέχεια και τη σταθερότητα της γονικής μέριμνας», Π. Αγαλλόπουλου, ό.π., σελ. 232

³ Γ. Κουμάντος, ό.π., σελ. 184, «Ειδικά για την τελευταία λύση, την ανάθεση σε τρίτον, πρέπει να γίνει δεκτός ο επικουρικός της χαρακτήρας», Θ.Κ. Παπαχρίστου, ό.π., σελ. 333, Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 873,

⁴ Ι.Σ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 603, Π. Αγαλλόπουλου, ό.π., σελ. 218, Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 323

⁵ Γ. Λαδογιάννης στον ΣΕΑΚ Π Απ. Γεωργιάδη, σελ. 872

⁶ Γ. Κουμάντος, ό.π., σελ. 189

Κριτήρια για τη ρύθμιση της γονικής μέριμνας

Όταν το δικαστήριο καλείται στις περιπτώσεις διαζυγίου, ακύρωσης του γάμου ή διάσπασης της έγγαμης συμβίωσης να ρυθμίσει την άσκηση της γονικής μέριμνας έχει ως εργαλεία ορισμένα κριτήρια, από τα οποία άλλα προβλέπονται ρητά στο νόμο, άλλα συνάγονται από αυτόν και άλλα έχουν διαμορφωθεί από τη νομολογία.

Το συμφέρον του τέκνου

1) Έννοια και νομοθετική κατοχύρωση του

Η προστασία του συμφέροντος του παιδιού αποτελεί θεμελιώδη αρχή του δικαίου. Σε διεθνές επίπεδο, κατοχυρώνεται ρητά στα άρθρα 3 παρ. 1 και 18 παρ. 1 εδ. γ της Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού¹, η οποία επικυρώθηκε και ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με το ν. 2101/1992, ρητά δε προβλέπεται στο άρθρο 21 παρ. 1 του Συντάγματος², σύμφωνα με το οποίο, *«Η οικογένεια, ως θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους, καθώς και ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία τελούν υπό την προστασία του Κράτους»*. Μετά τη μεταρρύθμιση στο οικογενειακό δίκαιο με το ν. 1329/1983, το συμφέρον του παιδιού αποτελεί θεμελιώδη αρχή της γονικής μέριμνας και ουσιαστικά αντανακλά την παιδοκεντρική αντίληψη του νομοθέτη, η οποία διέπει τις διατάξεις του οικογενειακού δικαίου στο σύνολο τους³. Η διασφάλιση του συμφέροντος του τέκνου ρητά προβλέπεται στη διάταξη 1511 ΑΚ, σύμφωνα με την οποία:

«Ως συμφέρον του τέκνου νοείται το σωματικό, υλικό, πνευματικό, ψυχικό, ηθικό και γενικότερα κάθε είδους συμφέρον που αποσκοπεί στην ανάπτυξη του ανηλίκου σε μια ανεξάρτητη και υπεύθυνη προσωπικότητα (α 1511 παρ. 1 ΑΚ).

¹ Άρθρο 3 § 1: Σε όλες τις αποφάσεις που αφορούν στα παιδιά, είτε αυτές λαμβάνονται από δημοσίους ή ιδιωτικούς οργανισμούς κοινωνικής προστασίας είτε από τα δικαστήρια, τις διοικητικές αρχές ή από τα νομοθετικά όργανα, πρέπει να λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη το συμφέρον του παιδιού.

Άρθρο 18§ 1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη καταβάλλουν κάθε δυνατή προσπάθεια για την εξασφάλιση της αναγνώρισης της αρχής, σύμφωνα με την οποία και οι δύο γονείς είναι από κοινού υπεύθυνοι για την ανατροφή του παιδιού και την ανάπτυξή του. Η ευθύνη για την ανατροφή του παιδιού και για την ανάπτυξή του ανήκει κατά κύριο λόγο στους γονείς, ή κατά περίπτωση, στους νόμιμους εκπροσώπους του. Το συμφέρον του παιδιού πρέπει να αποτελεί τη βασική τους μέριμνα., Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 868

² Απ. Σ. Γεωργιάδης, ό.π., σελ. 576, Χ. Σταμπέλου, Προσωπικότητα και Οικογενειακές Σχέσεις – Το παράδειγμα της επικοινωνίας του τέκνου, σελ. 48

³ Χ. Σταμπέλου, Προσωπικότητα και Οικογενειακές Σχέσεις, σελ. 48, Ε. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 309

Σε αυτό πρέπει να αποβλέπει κάθε δικαστική απόφαση όταν αποφασίζεται η ανάθεση της γονικής μέριμνας ή ο τρόπος άσκησης». (α 1511 παρ. 2 ΑΚ).

Το άρθρο 1511 ΑΚ είναι η διάταξη κλειδί του σύγχρονου δικαίου της γονικής μέριμνας¹. Αποτελεί βάση επίλυσης ερμηνευτικών προβλημάτων τα οποία προκύπτουν όσον αφορά στους κανόνες της γονικής μέριμνας². Η ρητή, κατά το γράμμα της ως άνω διάταξης, κατοχύρωση του συμφέροντος του παιδιού το καθιστά γενικό κριτήριο που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ή γενική ρήτρα που πρέπει να τηρείται τόσο στις αποφάσεις, κοινές ή μονομερείς, που λαμβάνουν οι γονείς στα πλαίσια της άσκησης της γονικής μέριμνας όσο και στις δικαστικές αποφάσεις που ρυθμίζουν τη γονική μέριμνα.

2) Το συμφέρον του τέκνου ως αόριστη νομική έννοια και τα κριτήρια εξειδίκευσης της

Το συμφέρον του τέκνου είναι αόριστη νομική έννοια με αξιολογικό περιεχόμενο που εξειδικεύεται κάθε φορά από τον εφαρμοστή του δικαίου, το δικαστή. Κατά συνέπεια, η κρίση του τελευταίου ως προς το αν ενόψει των συγκεκριμένων περιστάσεων, η ύπαρξη των οποίων κρίνεται ανέλεγκτα από το δικαστήριο της ουσίας, εξυπηρετείται *in abstracto* το συμφέρον του παιδιού, υπόκειται στον έλεγχο του Άρειου Πάγου³. Δηλαδή, αυτό που υπόκειται στον έλεγχο του Άρειου Πάγου είναι το ορθό της υπαγωγής των πραγματικών περιστατικών, τα οποία δέχεται ανέλεγκτα το δικαστήριο της ουσίας⁴. Για να είναι βέβαια δυνατός αυτός ο έλεγχος, θα πρέπει στη δικαστική απόφαση, που ρυθμίζει κάποιο ζήτημα της γονικής μέριμνας, να διατυπώνονται με σαφήνεια τόσο η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας για το ότι η συγκεκριμένη ρύθμιση προάγει το συμφέρον του παιδιού, όσο και τα πραγματικά περιστατικά που στηρίζουν αυτή την κρίση⁵. Αν δε συμβαίνει αυτό, η απόφαση του δικαστηρίου δύναται να αναιρεθεί αφού στερείται νόμιμης βάσης, ήτοι δεν έχει νόμιμες ή έχει ανεπαρκείς αιτιολογίες⁶. Μάλιστα, υποστηρίζεται ότι θα πρέπει από το αιτιολογικό της δικαστικής απόφασης περί ρύθμισης της γονικής μέριμνας να προκύπτουν

¹ Γ. Δασκαρόλης, *ό.π.*, σελ. 386

² Γ. Δασκαρόλης, *ό.π.*, σελ. 386-387

³ Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη., *ό.π.*, σελ. 310, Γ. Λαδογιάννης, *ό.π.*, σελ. 868

⁴ Κ.Α. Παπαδόπουλος, *Αγωγές Οικογενειακού Δικαίου, Θεωρία-Νομολογία- Πράξη*, Τόμος Β, σελ. 260, Γ. Δασκαρόλης, *ό.π.*, σελ. 387

⁵ Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη., *ό.π.*, σελ. 310

⁶ Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη., *ό.π.*, σελ. 310

τα ειδικότερα κριτήρια στα οποία βασίστηκε η δικαστική κρίση περί του συμφέροντος του τέκνου¹.

Μεταξύ των κριτηρίων που παρέχονται εκ του νόμου για τη διάγνωση του συμφέροντος του τέκνου, ορισμένα από αυτά αναφέρονται ρητά από το νομοθέτη σε άρθρα του Αστικού Κώδικα και άλλα συνάγονται ερμηνευτικά. Η γνώμη του παιδιού, ανάλογα με την ωριμότητα του, αξιοποιείται ως κριτήριο για την εξειδίκευση του συμφέροντος του (άρθρο 1511 παρ. 3 ΑΚ). Βαρύνουσα σημασία δίνει ο νομοθέτης και στους δεσμούς που έχει το τέκνο με τα αδέρφια του² (α 1513 παρ. 2 ΑΚ) και με τους γονείς του³, στις συμφωνίες των γονέων και ιδίως σε όσες αναφέρονται στη ρύθμιση της επιμέλειας. Σημειωτέον δε είναι ότι, όσον αφορά στις συμφωνίες γενικά των γονέων, ο νόμος τις ενθαρρύνει, γιατί αποφεύγεται έτσι η εμπλοκή του παιδιού στην αντιδικία των γονέων, χωρίς βέβαια αυτές να είναι δεσμευτικές για το δικαστή, ιδίως εάν έχει επέλθει μεταβολή των συνθηκών⁴.

Σημαντικό κριτήριο εξειδίκευσης του συμφέροντος του τέκνου αποτελούν η ηλικία του τέκνου, οι ικανότητες και οι προσωπικές κλίσεις του παιδιού (α 1518 παρ. 3 εδ. α ΑΚ), και ο παράγων ενίσχυσης της προσωπικότητας του παιδιού (1518 παρ. 2 εδ. α ΑΚ). Η νομολογία επίσης θέτει ως κριτήρια για την εξειδίκευση του συμφέροντος του τέκνου στα πλαίσια της γονικής μέριμνας την εξασφάλιση σταθερότητας των συνθηκών ανάπτυξης του παιδιού⁵, τις δυνατότητες που έχει ο κάθε γονέας να ασκεί αυτοπροσώπως την επιμέλεια του τέκνου, τους δεσμούς του τέκνου με τρίτα πρόσωπα⁶ ή πράγματα, την οικονομική κατάσταση των γονέων σε συνάρτηση με την εξασφάλιση ευνοϊκών συνθηκών διαβίωσης⁷, την ικανότητα προσαρμογής του έκαστου γονέα στις απαιτήσεις της σύγχρονης κοινωνίας στο πλαίσιο της ορθολογικής αντιμετώπισης των

¹ Γ. Δασκαρόλης, ό.π., σελ. 387

² Κ. Α. Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 259, σύμφωνη η Σ. Μούζουρα, Ο ρόλος του δικαστή σε ζητήματα επιμέλειας και επικοινωνίας ανήλικων τέκνων, ΕλλΔνη 2/2015, σελ. 357, «ώστε να αποφεύγεται η διάσπαση της αδελφικής συμβίωσης και της μεταξύ τους αλληλεγγύης», ΜονΠρωτΘεσ 1107/1988 Αρμ 42/1988, σ. 664

³ Κατά τον Κ.Α. Παπαδόπουλο, ό.π., σελ. 259, η ύπαρξη ιδιαίτερου δεσμού του τέκνου με τον ένα γονέα τον καθιστά πλέον κατάλληλο για την ανάληψη της γονικής μέριμνας γιατί έχει τη δυνατότητα να ασκήσει αποτελεσματικότερα τη διαπαιδαγώγηση και να επιδράσει προς όφελος του τέκνου, σύμφωνη Μιχαλακάκου στις Αγωγές Οικογενειακού Δικαίου, Π. Δ. Νικολόπουλου, σελ. 632, υποσημείωση 278 όπου παρατίθεται και πλούσια νομολογία

⁴ Θ.Κ. Παπαχρίστου, ό.π., σελ. 335

⁵ ΜπρΑθ 11773/2013 ΕφΑΔ 2/2014, σελ. 137, ΑΠ 425/1990 ΕλλΔνη 31,997, ΕφΑθ 9281/1986 ΕλλΔνη 28, 1276, ΕφΑθ 1151/1896 ΕλλΔνη 27, 153

⁶ ΕφΘεσ 1008/2008 Αρμ 63, 859

⁷ ΑΠ 121/2011 ΤΝΠ/ΔΣΑ Ισοκράτης

θεμάτων των νέων¹, την ψυχοσωματική υγεία των γονέων², τα πρότυπα που προβάλλουν οι γονείς. Λεκτέο είναι ότι δε λαμβάνεται υπόψη από το δικαστήριο η αιτία του διαζυγίου ή της διακοπής της έγγαμης συμβίωσης ή ποιος γονέας φέρει την ευθύνη για τη διάσπαση της οικογενειακής ενότητας, παρά μόνο αν η υπαιτία συμπεριφορά του γονέα έχει αντίκτυπο στην άσκηση της γονικής μέριμνας κατά τρόπο αντίθετο στο συμφέρον του τέκνου³. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ορθότερη άποψη στη θεωρία⁴ ότι σε περίπτωση που η νομική συγγένεια πατέρα και τέκνου δεν ανταποκρίνεται στη βιολογική συγγένεια, δε θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η έλλειψη της βιολογικής συγγένειας καθότι αλλιώς θα έχουμε τα αποτελέσματα της προσβολής της πατρότητας χωρίς την προηγούμενη δικαστική προσβολή της. Περαιτέρω, στη νομολογία, προκρίνεται η λύση, η οποία θα έχει μετά την απώλεια του πατέρα ή της μητέρας, από την οικογενειακή εστία, τη μικρότερη επιβάρυνση στην περαιτέρω ανάπτυξη του τέκνου από τις συνέπειες της κατάρρευσης του γάμου των γονέων του⁵.

Αναφορικά με τη σχέση των κριτηρίων για την εξειδίκευση του συμφέροντος του παιδιού, υποστηρίζεται ότι όλα τα κριτήρια είναι κατ' αρχήν ισοδύναμα και ότι από τις περιστάσεις της εκάστοτε περίπτωσης εξαρτάται το ποια θα θεωρηθούν περισσότερο ή λιγότερο σημαντικά⁶. Υποστηρίζεται⁷ ότι γνώμη του ανηλίκου πρέπει να θεωρηθεί ότι υπερτερεί κατά κανόνα από τα άλλα κριτήρια, καθώς μάλιστα τα τελευταία μπορούν και να περιλαμβάνονται σε αυτή.

Από όλα τα παραπάνω συνάγεται ότι τόσο ο νομοθέτης όσο και η πάγια θέση της νομολογίας στην εξειδίκευση του συμφέροντος του τέκνου δίνουν βάρος στα στοιχεία που διαμορφώνουν περιβάλλον κατάλληλο για την ορθή ψυχοσωματική και διανοητική ανάπτυξη του τέκνου. Για παράδειγμα, ενώπιον της επιλογής μεταξύ της προστασίας του ψυχικού κόσμου του τέκνου και του υλικού συμφέροντος του, η προστασία του πρώτου πρέπει να προτιμάται. Η διαβίωση του τέκνου υπό υλικά άνετες συνθήκες αλλά σε περιβάλλον ανεπιθύμητο για το τέκνο,

¹ ΑΠ 952/2007 ΕλλΔνη 50,1666

² ΑΠ 317/2015 Α1 Τμ. ΕλλΔνη 5/2015, 1390, ΑΠ 317/2015 ΝΟΜΟΣ

³ Σ.Μιχαλάκου, ό.π., σελ. 634, όπου παρατίθεται στην υποσημείωση 284 η υπ' αριθμόν ΑΠ 834/1996 απόφαση (ΕΕΝ 65/1998, 107), κατά την οποία η μητέρα διατηρούσε ερωτικές σχέσεις με διάφορους άνδρες, τους οποίους συναντούσε και μέσα στο συζυγικό σπίτι τις μεταμεσονύκτιες ώρες και κοίμιζε το ανήλικο, δίνοντας του υπνωτικά, για να μην ξυπνήσει από τους θορύβους).

⁴ Κ.Α. Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 266-267, Π. Αγαλλοπούλου, ό.π. σελ. 226

⁵ ΜΠρΑθ 1806/2016 ΕφΑΔΠολΔ 8-9/2016, ΣΕΛ. 729 όπου παρατίθεται πλούσια νομολογία

⁶ Απ. Σ. Γεωργιάδης, ό.π., σελ. 575, ΜΠρΑθ 1806/2016 ΕφΑΔΠολΔ 8-9/2016, σελ. 728

⁷ Ε. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 316

δύναται να έχει καταστροφική επίδραση στην ανάπτυξη του. Άλλωστε, η προστασία του υλικού συμφέροντος ως επί το πλείστον δύναται να εξασφαλισθεί δια της παροχής της ανάλογης διατροφής των υπόχρεων¹.

Ακόμα και με τη βοήθεια των παρατιθέμενων κριτηρίων, η διαπίστωση του συμφέροντος του τέκνου δεν είναι ευχερής διαδικασία και δεν τελεσφορεί πάντα. Κατά το Γ. Δασκαρόλη, είναι αναγκαία η συνδρομή οργάνων ειδικών γνώσεων όπως παιδαγωγού, ψυχιάτρου, παιδοψυχολόγου στο έργο του δικαστή να διαγνώσει το συμφέρον του τέκνου και να καταλήξει στην ορθότερη για το τέκνο ρύθμιση της γονικής μέριμνας².

3) Η γνώμη του τέκνου (Α 1511 παρ. 3 ΑΚ)

Σημαντικότερο κριτήριο, ως προαναφέρθηκε, για την εξειδίκευση του συμφέροντος του τέκνου αποτελεί η προσωπική του γνώμη, για την οποία ρητά ορίζεται στον Αστικό Κώδικα ότι, *«ανάλογα με την ωριμότητα του τέκνου, θα πρέπει να αναζητείται και να συνεκτιμάται η γνώμη του κατά τη λήψη των αποφάσεων τόσο από τους γονείς όσο και από το δικαστήριο, εφόσον η απόφαση αφορά στα συμφέροντα του. Μάλιστα, υποστηρίζεται, ότι η γνώμη του τέκνου θα πρέπει να θεωρηθεί ότι υπερτερεί κατά κανόνα των άλλων κριτηρίων»*³.

Λεκτέο είναι ότι η αναζήτηση και συνεκτίμηση της γνώμης του ανήλικου τέκνου κατοχυρώνεται διεθνώς στο άρθρο 12 της Σύμβασης του ΟΗΕ για τα δικαιώματα του Παιδιού και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, στο άρθρο 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών (ν. 2502/1997), σύμφωνα με την οποία *«σε ένα παιδί που θεωρείται από το εσωτερικό δίκαιο ότι έχει επαρκή κρίση, στις διαδικασίες που το αφορούν ενώπιον μιας δικαστικής αρχής, παρέχονται τα ακόλουθα δικαιώματα, την απόλαυση των οποίων μπορεί να ζητήσει και το ίδιο.... β. να ερωτάται και να εκφράζει τη γνώμη του»*⁴.

Ο σκοπός της συνεκτίμησης της γνώμης του ανήλικου τέκνου είναι η διευκόλυνση του δικαστή στο δυσχερές έργο της ρύθμισης της άσκησης της γονικής μέριμνας προς όφελος του παιδιού. Παρότι τίθεται προς διευκόλυνση του έργου του, το δικαστήριο έχει υποχρέωση εκ του

¹ ΑΠ 728/1990 ΤΝΠ ΔΣΑ

² Γ. Δασκαρόλης, ό.π., σελ. 389

³ Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 317

⁴ Απ. Σ. Γεωργιάδης, ό.π., σελ. 576

νόμου να ζητά και να συνεκτιμά τη γνώμη του παιδιού και κατά συνέπεια να αιτιολογεί ειδικά και την τυχόν παράλειψη αυτής της υποχρέωσης.

Σύμφωνα με το νόμο, για να αναζητηθεί η γνώμη του τέκνου θα πρέπει η απόφαση των γονέων ή/και του δικαστηρίου να αφορά τα συμφέροντα του τέκνου, να έχει δηλαδή μεγάλη σπουδαιότητα για το ίδιο το παιδί¹. Η συνεκτίμηση της γνώμης του παιδιού αντανακλά στην ουσία της το σεβασμό του νομοθέτη προς την προσωπικότητα του ανηλίκου, όπως επιτάσσει άλλωστε και το άρθρο 5 παρ 1 του Συντάγματος. Το δικαίωμα του τέκνου για αυτοκαθορισμό (57 ΑΚ) υποχωρεί μπροστά στις επιλογές εκείνου που έχει την επιμέλεια, όχι όμως πάντοτε και πλήρως. Μάλιστα, η εκ του νόμου υποχρέωση συνεκτίμησης της γνώμης του τέκνου είναι ο μόνος τρόπος για να ακουστεί το ίδιο στο δικαστήριο καθόσον πραγματικοί και νομικοί λόγοι δεν του επιτρέπουν να παραστεί ως διάδικος².

Επίσης, ο νόμος συναρτά την αναζήτηση και συνεκτίμηση της γνώμης του τέκνου με την ωριμότητά του. Σύμφωνα με τη νομολογία του Άρειου Πάγου, ωριμότητα είναι η ικανότητα του παιδιού να αντιλαμβάνεται το συμφέρον του και να μπορεί να εκφράσει τη γνώμη του ελεύθερα, συνειδητά και ελεύθερα από επηρεασμό του από τον ένα γονέα (ΑΚ 1511 παρ. 3, ΚΠολΔ 612 παρ. 1 εδ. α)³. Ωριμο θεωρείται ένα παιδί όταν λόγω βιολογικών (όπως ο βαθμός ευφυΐας) και κοινωνικών παραγόντων (όπως τα βιώματα και οι εμπειρίες) είναι σε θέση να έχει λογική και ολοκληρωμένη άποψη για ορισμένο θέμα και να συμπεριφέρεται ανάλογα⁴. Η ωριμότητα του παιδιού συναρτάται κάθε φορά και με το ζήτημα που αφορά η απόφαση που πρόκειται να ληφθεί. Η ωριμότητα δεν εξαρτάται ρητά από την ηλικία του, γεγονός που διαφαίνεται ήδη από το γράμμα της διάταξης 1511 παρ. 3 ΑΚ. Μόνη η ηλικία δεν αποδεικνύει πάντοτε την ωριμότητα του παιδιού⁵. Για παράδειγμα, με την πρόοδο της ηλικίας και την αύξηση της ωριμότητάς του οι επιλογές του παιδιού υπερισχύουν έναντι των επιλογών των γονέων, σε θέματα που αφορούν τον

¹ Γ. Κουμάντος, ο.π., σελ. 177-178, Ε. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 313

² Γ. Κουμάντος, ο.π., σελ. 177-178

³ ΑΠ 180/1986 ΝοΒ 35/1987 σ. 516

⁴ Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 312

⁵ Κ. Α. Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 261, Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 312 όπου στην υποσημείωση 53 παρατίθεται πλούσια νομολογία

πυρήνα της προσωπικότητας του, όπως σε θέματα ιατρικών θεραπειών και επεμβάσεων ή σε θέματα θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης¹.

Το δικαστήριο έχει καθήκον να αναζητήσει και να συνεκτιμήσει τη γνώμη του τέκνου εφόσον πρόκειται για ώριμο παιδί που έχει την ικανότητα να αντιληφθεί το συμφέρον του χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι υποχρεωμένο να την ακολουθήσει. Διχογνωμία υπάρχει στη θεωρία και στη νομολογία όσον αφορά στην ύπαρξη ή όχι υποχρέωσης εκ μέρους του δικαστηρίου να αιτιολογήσει ειδικά γιατί το τέκνο δεν έχει την απαιτούμενη ωριμότητα κι ως εκ τούτου δε λαμβάνει υπόψη τη γνώμη του. Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη στη θεωρία², το δικαστήριο υποχρεούται να αναζητήσει και να συνεκτιμήσει τη γνώμη του ανήλικου τέκνου, εκτός αν κρίνει, με ειδική αιτιολόγηση, ότι το τέκνο δεν έχει την απαιτούμενη ωριμότητα να εκφέρει τη γνώμη του. Σύμφωνα με έτερη μερίδα στη θεωρία³, δε χρειάζεται ειδική αιτιολόγηση για το ότι δεν έχει την απαιτούμενη ωριμότητα το τέκνο της, αφού η ύπαρξη ή όχι ωριμότητας εκτιμάται ελεύθερα. Η τελευταία άποψη κυριαρχεί στη νομολογία⁴.

Αναφορικά δε με την ακολουθούμενη πρακτική, αν ο δικαστής, παρά την ωριμότητα του ανήλικου, δεν τον καλέσει για να ακούσει τη γνώμη του, η απόφαση μπορεί να προσβληθεί με το ένδικο μέσο της έφεσης⁵. Αναφορικά με το ένδικο μέσο της αναίρεσης, κατά την κρατούσα στη νομολογία, η απόφαση αυτή δεν προσβάλλεται με αναίρεση γιατί το ζήτημα της ωριμότητας του τέκνου κρίνεται ανέλεγκτα από το δικαστήριο της ουσίας, αφού η σχετική κρίση βασίζεται στην ελεύθερη εκτίμηση των αποδείξεων. Αν όμως με την κρίση του δικαστηρίου της ουσίας παραβιάζεται κάποιο δίδαγμα κοινής πείρας, π.χ όταν ο δικαστής δεν καλεί, γιατί το θεωρεί ανώριμο ένα παιδί δεκαέξι ετών, η απόφαση πρέπει να ελέγχεται αναιρετικά ενόψει του άρθρου 559 παρ. 1 ΚπολΔ γιατί ναι μεν η συνάρτηση της ηλικίας με την ωριμότητα δεν είναι απόλυτη, κατά κανόνα όμως, μια ηλικία που πλησιάζει το όριο ενηλικίωσης, σύμφωνα με τα διδάγματα της

¹ Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 883

² Θ. Κ. Παπαχρίστου, ό.π., σελ. 365, Απ. Σ. Γεωργιάδης, ό.π., σελ. 577, Π. Αγαλλοπούλου, ό.π., σελ. 208

³ ο Κ.Α. Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 261 κατά τον οποίο «Το ζήτημα αν υπάρχει ή όχι ωριμότητα του ανήλικου τέκνου, δηλαδή ικανότητα, όπως αναφέρθηκε να αντιληφθεί το συμφέρον του, σχηματίζεται ύστερα από ελεύθερη εκτίμηση των αποδείξεων και δεν απαιτείται ειδική αιτιολόγηση».

⁴ ΑΠ 201/2010 ΝοΒ 2010, σελ. 1742, ΑΠ 104/2012 ΕφΑΔ 2012, 588, ΑΠ 61/2003 ΧρΙΔ 2003, 714, ΑΠ 1111/2002 ΤΝΠ ΔΣΑ και αντίθετη νομολογία όπως αυτή παρατίθεται στον Απ. Σ. Γεωργιάδη, ό.π., σελ. 577, υποσημείωση 42,

⁵ Κ.Α. Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 261, Π. Αγαλλοπούλου, ό.π., σελ. 208, Ε. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 313

κοινής πείρας, συνεπάγεται ωριμότητα¹. Ως εκ τούτου, η κρίση ότι ο ήδη δεκαπενταετής δεν είναι ώριμος προφανώς έρχεται σε αντίθεση με όσα μας έχει διδάξει η ζωή².

4) Μη αυτοτελή κριτήρια

Το δικαστήριο στην απόφαση που καλείται να λάβει σχετικά με τη ρύθμιση της άσκησης της γονικής μέριμνας, θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη **την ισότητα των γονέων** ανεξάρτητα από φύλο, φυλή, γλώσσα, θρησκεία, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, της ιθαγένειας, της εθνικής ή κοινωνικής προέλευσης ή της περιουσίας (α 1511 παρ. 2 ΑΚ). Στη διάταξη αυτή αντανακλάται η αρχή της ισότητας των φύλων που καθιερώνεται ως ειδική μορφή ισότητας των πολιτών απέναντι στο νόμο, στο άρθρο 4 παρ. 2 Σ. Είναι ισότητα δημιουργική δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, δηλαδή δημιουργεί το δικαίωμα για την επέκταση ευνοϊκών διατάξεων που ισχύουν για το ένα φύλο στο άλλο. Αρνητικώς, απαγορεύει τη διαφοροποίηση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων με βάση τη διαφορά φύλου και θετικώς επιβάλλει την παροχή ίσων δυνατοτήτων³.

Όσον αφορά στην άσκηση της γονικής μέριμνας, γενικό κριτήριο για κάθε σχετική συμφωνία των γονέων ή του δικαστηρίου, είναι το συμφέρον του τέκνου. Το συμφέρον του τέκνου είναι το βασικό κριτήριο αλλά αυτό πρέπει να εξειδικευθεί με τρόπο ώστε να μην προσβάλλει την ισότητα⁴. Ο συνδυασμός αυτός σημαίνει ότι οποιεσδήποτε διακρίσεις θα πρέπει να είναι αιτιολογημένες⁵.

Για παράδειγμα, η ηλικία και το φύλο του τέκνου ή η ηλικία και το φύλο του γονέα δεν είναι αναγκαστικά κρίσιμα κριτήρια για την εξειδίκευση του συμφέροντος του ανηλίκου καθότι το κάθε παιδί μπορεί να τραφεί εξίσου καλά από τον έναν ή τον άλλο γονέα, χωρίς διάκριση εξαιρουμένων των βρεφών που θηλάζουν ακόμα και δεν είναι σκόπιμο να αποχωριστούν τη μητέρα τους⁶. Ενώ, βέβαια, απορρίπτεται το φύλο των γονέων ως κριτήριο αναθέσεως, πολύ συχνά η νομολογία μνημονεύει το φύλο του ανηλίκου ως στοιχείο που θα ληφθεί υπόψη για την εξειδίκευση του συμφέροντος του. Όμως, το φύλο του ανηλίκου μόνο κατ' εξαίρεση θα ληφθεί

¹ Γ. Κουμάντος, ο.π., σ. 178, Ε. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 313 - 314

²Κ. Παντελίδου, Ίση μεταχείριση και σχέσεις γονέων και τέκνων, ΝοΒ 2012, σ. 1098

³ Κ. Παντελίδου, ό.π., σελ. 1097

⁴ Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 868

⁵ Κ. Παντελίδου, ό.π., σελ. 1102

⁶ Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 315

υπόψη και σε συνδυασμό με άλλα στοιχεία, αλλιώς οδηγεί εκ προοιμίου σε αδικαιολόγητες διακρίσεις¹.

Στα πλαίσια λοιπόν της εξειδίκευσης του συμφέροντος του τέκνου, το φύλο², η φυλή, η γλώσσα, η θρησκεία³, οι πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις⁴, η ιθαγένεια, η εθνική ή κοινωνική προέλευση ή η περιουσία – οικονομική κατάσταση⁵, οι προσωπικές ιδιότητες των γονέων, οι δεσμοί τους με τρίτα πρόσωπα, ο χρόνος που διαθέτει ο καθένας για την επαφή του με το τέκνο όχι μόνο ποσοτικά αλλά και ποιοτικά, δεν αποτελούν αναγκαστικά παράγοντες κρίσιμους για τον προσδιορισμό του συμφέροντος αυτοτελώς, παρά μόνο σε συνάρτηση με την επίδραση που μπορεί να έχουν στο παιδί υπό ορισμένες συνθήκες⁶. Η απαγόρευση δε περί μη διακρίσεων δε συνεπάγεται ότι δε λαμβάνονται καθόλου υπόψη τα παραπάνω κριτήρια αλλά ότι το δικαστήριο δε θα πρέπει να προβαίνει σε αδικαιολόγητες διακρίσεις⁷.

Σύμφωνα με μία άποψη, όλα τα κριτήρια εξειδίκευσης είναι ισοδύναμα και κατά περίπτωση, κρίνεται υπό ποιος συνδυασμούς θα θεωρηθούν σημαντικότερα, περισσότερο ή λιγότερο, ενώ υποστηρίζεται⁸ ότι η γνώμη του τέκνου κριαρχεί.

5) Σύγκρουση συμφερόντων

Πέραν της σχέσης των κριτηρίων για τον προσδιορισμό του συμφέροντος του παιδιού, γεννιέται και θέμα σχέσης του συμφέροντος του ανηλίκου και με άλλα συμφέροντα, τα οποία δύνανται να είναι τα συμφέροντα των γονέων, των υπόλοιπων παιδιών τους ή των άλλων μελών της οικογένειας. Ως προς αυτό, θα πρέπει να τονιστεί η καταρχήν υπεροχή του συμφέροντος του συγκεκριμένου παιδιού, για το οποίο πρόκειται να παρθεί η σχετική απόφαση, και οπωσδήποτε παρέλκει η εξέταση των συμφερόντων προσώπων που δεν είναι πολύ κοντά στο παιδί (λ.χ.

¹ Κ. Παντελίδου, ό.π., σελ. 1103

² ΑΠ 537/2012 ΝοΒ 60, σελ. 2359

³ ΕφΘεσ 1433/2003 Αρμ 57, σελ. 1439

⁴ ΑΠ 414/2010 Ισοκράτης και Σ. Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 625, υποσημείωση 236 όπου παρατίθεται σχετική νομολογία

⁵ Σ. Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 625, υποσημείωση 235 όπου παρατίθεται πλούσια νομολογία, σύμφωνα με την οποία δεν αποτελεί αποφασιστικό κριτήριο εκτίμησης του συμφέροντος του τέκνου για την ανάθεση της επιμέλειας του προσώπου του τέκνου, η οικονομική ή επαγγελματική κατάσταση του γονέα και τυχόν οικονομική δυσχέρεια του πλέον κατάλληλου και η αδυναμία του να προσφέρει περισσότερες υλικές ανέσεις και δυνατότητες μόρφωσης αντιμετωπίζεται με βάση τις διατάξεις περί διατροφής.

⁶ Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ό.π., σελ.315 - 316

⁷ Σ. Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 625

⁸ Ε. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, ό.π., σελ.316

απώτερων ανιόντων, μακρινών συγγενών)¹. Δεν πρέπει, όμως, να παραγνωρίζεται ότι η εστίαση μιας δικαστικής απόφασης στο συμφέρον του συγκεκριμένου παιδιού και η διάγνωση του συνεπάγεται ότι δε συνεκτιμάται το συμφέρον των λοιπών παιδιών της υπό κρίση οικογένειας. Αντιθέτως, θα πρέπει να σταθμίζεται παράλληλα και το δικό τους συμφέρον καθότι όλα τα τέκνα χαίρουν παράλληλα, εκ του νόμου, της ίδιας προστασίας².

6) Το συμφέρον του τέκνου στα πλαίσια των νέων διατάξεων για το συναινετικό διαζύγιο

Στο πλαίσιο της νομοθετικής ρύθμισης για το συναινετικό διαζύγιο, στο προ ισχύσαν δίκαιο, ήτοι πριν τις τροποποιήσεις που επέφερε πρόσφατα ο νόμος 4509/2017, οι σύζυγοι μπορούσαν με έγγραφη συμφωνία να λύσουν το γάμο τους, εφόσον είχε διαρκέσει τουλάχιστον 6 μήνες πριν από την κατάρτιση της, αν δε υπήρχαν ανήλικα τέκνα για να λυθεί ο γάμος τους έπρεπε να συνοδεύεται η ανωτέρω συμφωνία τους με άλλη έγγραφη συμφωνία που να ρυθμίζει την επιμέλεια των τέκνων και την επικοινωνία με αυτά. Οι συμφωνίες των γονέων σχετικά με την επιμέλεια των τέκνων, αφού επικυρώνονταν από το δικαστήριο, το οποίο κήρυσσε και τη λύση του γάμου, ήταν δεσμευτικές για τους γονείς, παρά την προσωρινή ισχύ τους, και εξακολουθούσαν να ισχύουν μέχρι μεταγενέστερη δικαστική ρύθμιση τους, κατά το άρθρο 1513 ΑΚ. Σύμφωνα με το ισχύον δίκαιο, ήτοι με τις τροποποιήσεις που επήλθαν στα άρθρα 1438 και 1441 ΑΚ με το νόμο 4509/2017, οι σύζυγοι μπορούν με έγγραφη συμφωνία που υποβάλλουν στο συμβολαιογράφο να λύσουν το γάμο τους και εφόσον υπάρχουν ανήλικα, θα πρέπει με την ίδια ή άλλη έγγραφη συμφωνία να ρυθμίζουν την επιμέλεια τους, την επικοινωνία με αυτά και τη διατροφή τους. Μετά την παρέλευση προθεσμίας δέκα ημερών από την έγγραφη συμφωνία, ο συμβολαιογράφος συντάσσει πράξη με την οποία βεβαιώνει τη λύση του γάμου και επικυρώνει τις συμφωνίες. Οι συμφωνίες για την επιμέλεια, επικοινωνία και διατροφή των ανήλικων τέκνων αποτελούν εκτελεστό τίτλο, ως ίσχυε και πριν, ισχύουν για δύο (2) έτη τουλάχιστον και μετά την παρέλευση των δύο ετών μπορούν να μεταρρυθμισθούν με νέα συμφωνία και με την ίδια διαδικασία. Κατά την προσωπική μόνο γνώμη της γράφουσας, με το ν. 4509/2017, η ρύθμιση της επιμέλειας, επικοινωνίας και διατροφής των τέκνων εκφεύγει της «δικαστικής ματιάς» με αποτέλεσμα να μην ελέγχεται, πέρα από τους συμβαλλόμενους γονείς, αν με αυτήν τωόντι διασφαλίζεται το συμφέρον του τέκνου, το οποίο αποτελεί το μόνο λόγο που δικαιολογεί την επέμβαση του κράτους ως

¹ Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 317

² Γ. Κουμάντος, ό.π., σ. 176

δικαστική αρχή στην οικογενειακή ζωή που κατά τα άλλα αντιμετωπίζεται ως ιδιωτική υπόθεση. Η εφαρμογή εν τοις πράγμασι αυτών των νέων ρυθμίσεων μένει να αναδείξει θετικές και αρνητικές πλευρές συναρτήσει και του ποιόν των γονέων που θα την επιλέξουν.

Κακή άσκηση της γονικής μέριμνας

Η ίδια η φύση του λειτουργικού δικαιώματος της γονικής μέριμνας επιβάλλει στο νομοθέτη να ενδιαφερθεί για την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών προς το τέκνο και με παρεμβάσεις να προστατεύσει την ανατροφή και γενικά όλα τα επιμέρους δικαιώματα του παιδιού που συναποτελούν τη γονική μέριμνα¹. Αυτή, άλλωστε, η παρέμβαση του νομοθέτη είναι σύμφωνη με τον παιδοκεντρικό χαρακτήρα του οικογενειακού δικαίου, όσο και με την διέπουσα το δίκαιο της γονικής μέριμνας αρχή προστασίας του συμφέροντος του τέκνου.

Με τις διατάξεις των 1532 επ. ΑΚ, στις οποίες προβλέπεται η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας και οι συνέπειες της, αναγνωρίζεται το δικαίωμα της πολιτείας, κατά παρέκκλιση από την αρχή του άβατου της οικογένειας, να παρεμβαίνει δραστικά στα ενδότερα της οικογένειας χάριν του συμφέροντος του τέκνου, όταν η συμπεριφορά των γονέων συνιστά περίπτωση σαφούς παραμέλησής του ή κακοποίησης του². Είναι εμφανές δε ότι η σύγχρονη θεωρία του οικογενειακού δικαίου δίνει προβάδισμα περισσότερο στις υποχρεώσεις, παρά στα δικαιώματα του γονέα. Περαιτέρω, στις διατάξεις για την κακή άσκηση της γονικής μέριμνας είναι ορατή η αντιμετώπιση του παιδιού από το νομοθέτη ως αυτοτελούς προσωπικότητας, που έχει ανάγκη προστασίας και σεβασμού αλλά και κατοχύρωσης δικαιωμάτων του.

Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας ως αόριστη νομική έννοια

Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας είναι μια ακόμα αόριστη νομική έννοια του οικογενειακού δικαίου. Η εξειδίκευση αυτής της έννοιας γίνεται βάσει των κριτηρίων που ο ίδιος ο νόμος παρέχει, κριτήρια αξιολογικά.

¹ Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας και η υποκατάσταση των γονέων από τρίτους, σελ. 119

² Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, ό.π., σελ. 117

Συγκεκριμένα, στη διάταξη 1532 ΑΚ προβλέπονται τρία διαζευκτικά κριτήρια εκ των οποίων η συνδρομή έστω κι ενός προσδίδει στην άσκηση της γονικής μέριμνας τον αξιολογικό χαρακτήρισμό ως κακής¹, ήτοι :

α) η παράβαση των καθηκόντων που επιβάλλει το λειτούργημα του γονέα προς τα τέκνα του, αναφορικά τόσο με την επιμέλεια², τη διοίκηση της περιουσίας του³ αι την εκπρόσωψη του⁴, δηλαδή η πλημμελής εκπλήρωση τους με βάση το οικονομικό, κοινωνικό και πνευματικό επίπεδο του γονέα⁵

β) η καταχρηστική άσκηση του λειτουργήματος της γονικής μέριμνας, δηλαδή η αντιτιθέμενη στο σκοπό του λειτουργήματος άσκηση των καθηκόντων των γονέων, εκδηλούμενη είτε με πράξη είτε με παράλειψη τους, με αποτέλεσμα να διακυβεύεται το συμφέρον του τέκνου⁶.

γ) η αδυναμία ανταπόκρισης στο λειτούργημα της γονικής μέριμνας, η οποία μπορεί δύναται να αποδίδεται ή σε ανεπάρκεια των γονέων (π.χ. λόγω έλλειψης χρόνου) ή σε πραγματικούς λόγους (π.χ. μακρά νοσηλεία, ναρκωτικές ουσίες, φυλάκιση) ή νομικούς λόγους (π.χ. έλλειψη δικαιοπρακτικής ικανότητας)⁷

Σημειωτέον δε είναι ότι έχει αποσυνδεθεί πλέον η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας από ενδεχόμενο πταίσμα (δόλο ή αμέλεια) του γονέα⁸. Στην ουσία, η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας κρίνεται αντικειμενικά⁹, όταν τα πρόσωπα που την ασκούν είτε παραβαίνουν τα καθήκοντα που επιβάλλει το λειτούργημα τους, είτε ασκούν το λειτούργημα αυτό καταχρηστικά, είτε αδυνατούν να ανταποκριθούν σε αυτό.

Εφόσον το δικαστήριο, ύστερα από σχετική αίτηση του άλλου γονέα, των πλησιέστερων συγγενών ή του εισαγγελέα, διαπιστώσει κακή άσκηση, μπορεί να διατάξει κάποιο από τα

¹ Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, ό.π., σελ. 121

² Σ. Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 670 υποσημείωση 469 όπου παρατίθεται πλούσια και αναλυτική νομολογία, εδώ ενδεικτικά αναφέρονται ΜπρΘεσ 23568/2008 Ισοκράτης (παραμέληση από την πλευρά της μητέρας της περίθαλψης και της μόρφωσης του υιού της – για παραπάνω από ένα χρόνο δεν παρακολουθούσε την υποχρεωτική εκπαίδευση και μη απεύθυνε της σε ειδικό για την προβληματική συμπεριφορά του τέκνου της έναντι των συνομηλίκων του), ΕφΙωαν 104/2011 Ισοκράτης (λήψη από τη μητέρα ανεπίτρεπτων σφραγιστικών μέτρων που έθιγαν την αξιοπρέπεια των τέκνων, όχι παιδαγωγικά αναγκαίων)

³ Σ. Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 670 υποσημείωση 470 όπου παρατίθεται αναλυτική νομολογία, ενδεικτικά εδώ αναφέρεται ΜΠρΑθ 5602/2006 Δ 2006, 1038 επ (παράλειψη διενέργειας πράξεων με τις οποίες θα ήταν δυνατή η επαύξηση της περιουσίας του τέκνου).

⁴ Σ. Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 670, υποσημείωση 471 όπου παρατίθεται σχετική περιπτωσιολογία

⁵ Σ. Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 670

⁶ Σ. Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 670-672

⁷ Σ. Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 674-676

⁸ Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, ό.π., σελ. 121

⁹ Π. Χρ. Φίλιος, ό.π., σελ. 330

προβλεπόμενα στα άρθρα 1532 και 1533 ΑΚ μέτρα, βάσει των αρχών της προσφορότητας, της αναλογικότητας και της ελάχιστης δυνατής επέμβασης, ώστε να προστατευθούν τα προσωπικά και περιουσιακά συμφέροντα του τέκνου¹. Τα μέτρα αυτά μπορεί να είναι ήπια (π.χ. υποχρέωση γονέων να παρακολουθούνται από ψυχολόγο) ή αυστηρά (π.χ. εν μέρει ανάθεση της άσκησης της γονικής μέριμνας σε τρίτο). Το πλέον δε αυστηρό μέτρο είναι η αφαίρεση του συνόλου της επιμέλειας από αμφοτέρους τους γονείς αλλά διατάσσεται εφόσον τα άλλα μέτρα αποδείχθηκαν αναποτελεσματικά ή εκτιμήθηκε ότι αυτά δεν είναι επαρκή για να αποτραπεί κίνδυνος της σωματικής ή ψυχικής υγείας του τέκνου (άρθρο 1533 παρ. 1 ΑΚ). Σημειωτέον δε είναι ότι πρόκειται για αφαίρεση μόνο της άσκησης της γονικής μέριμνας όχι για αφαίρεση της γονικής μέριμνας και ως εκ τούτου οι γονείς παραμένουν φορείς της γονικής μέριμνας. Μάλιστα, ακόμα και η απόφαση που αφαιρεί την άσκηση από τους γονείς υπόκειται σε ανάκληση ή μεταρρύθμιση, εφόσον μεταβληθούν οι συνθήκες (άρθρο 1536 ΑΚ)².

¹ Σ. Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 674-676

² Θ. Κ. Παπαχρίστου, ό.π., σελ. 336

2 Η ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ ΤΟΥ ΤΕΚΝΟΥ

■ Έννοια – Νομική Φύση

Η επιμέλεια του προσώπου του παιδιού είναι αόριστη νομική έννοια, η οποία συμπροσδιορίζεται από την έννοια της προσωπικότητας με τις συμπεριλαμβάνουσες σε αυτή αρχές της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της ελεύθερης ανάπτυξης του προσώπου, από τα διδάγματα της κοινής πείρας και από το λειτουργικό δικαίωμα της γονικής μέριμνας¹.

Ειδικότερα, η επιμέλεια του προσώπου του ανήλικου τέκνου ανήκει στο περιεχόμενο της γονικής μέριμνας μαζί με τη διοίκηση της περιουσίας και την εκπροσώπηση του ανήλικου τέκνου σε κάθε υπόθεση, δίκη ή δικαιοπραξία που το αφορά. Είναι το πιο σημαντικό από τα επιμέρους δικαιώματα και καθήκοντα της γονικής μέριμνας. ²Μάλιστα, αποτελεί τμήμα της εν ευρεία έννοιας της γονικής μέριμνας και περιλαμβάνει κάθε φροντίδα ή μέτρο που στοχεύει στη διαμόρφωση προσωπικότητας του τέκνου. Στόχος του καθήκοντος και δικαιώματος της επιμέλειας είναι να «χτίσει» την προσωπικότητα του τέκνου στον καλύτερο δυνατό βαθμό ώστε να αναπτυχθεί ομαλά ψυχοσωματικά σε όφελος του ίδιου και της κοινωνίας, της οποίας αποτελεί μέλος³.

Δυνάμει της διάταξης 1518 ΑΚ, προσδιορίζεται το ειδικότερο περιεχόμενο της επιμέλειας που συντίθεται από την ανατροφή, την επίβλεψη, τη μόρφωση και την εκπαίδευση καθώς και τον προσδιορισμό του τόπου διαμονής του και δίνονται οι κατευθυντήριες οδηγίες για την ορθή άσκηση των επιμέρους καθηκόντων των γονέων, που στην ουσία είναι κανόνες δεσμευτικοί γι' αυτούς. Πρόκειται για έννοιες που ως ένα σημείο αλληλεπικαλύπτονται⁴. Ως καθολικό και τελικό κριτήριο της ορθής άσκησης του καθήκοντος και δικαιώματος της επιμέλειας παραμένει το συμφέρον του τέκνου⁵.

Η αναφορά στο άρθρο 1518 ΑΚ των επιμέρους καθηκόντων που προσδιορίζουν το περιεχόμενο της επιμέλειας δεν είναι περιοριστική⁶. Συνεπώς, στην έννοια της επιμέλειας άπτεται

¹ Ι.Σ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 623

² Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 329

³ Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 329

⁴ Γ. Κουμάντος, ό.π., σελ. 202, Ι.Σ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 625, Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 258, Ε. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 329

⁵ Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 880

⁶ Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 257

κάθε ζήτημα σχετικό με την ανάπτυξη της προσωπικότητας του τέκνου σε κάθε έκφανση αυτής, σωματική, πνευματική, ψυχική και κοινωνική¹. Εξ αυτού του λόγου, στην επιμέλεια υπάγονται και η μέριμνα για την υγεία του παιδιού, η ονοματοδοσία, η θρησκευτική του διαπαιδαγώγηση και η λήψη σωφρονιστικών μέτρων.²

■ Περιεχόμενο της επιμέλειας

Προκειμένου να κατανοηθεί βαθύτερα το καθήκον και δικαίωμα της επιμέλειας του προσώπου του τέκνου θα προβούμε σε περιεκτική ανάλυση εκφάνσεων της, τόσο όσων αναφέρονται ενδεικτικά στην διάταξη 1518 ΑΚ όσο και πέραν αυτών, όπως αυτές έχουν προσδιοριστεί κι αντιμετωπιστεί από τη θεωρία και τη νομολογία:

α. Η ανατροφή του παιδιού εμπεριέχει κάθε ενέργεια ή παράλειψη της και μέτρο που απαιτείται κατά τις περιστάσεις, ήτοι κατά τις βιοτικές συνθήκες της οικογένειας και της κατάστασης του ανηλίκου³, για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη της προσωπικότητας του και εκτείνεται σε ζητήματα υλικών αναγκών (π.χ. στέγη, τροφή, ένδυση), κυρίως δε ομαλής ηθικής, πνευματικής και ψυχικής διάπλασης του τέκνου⁴. Η μέριμνα για την υγεία του παιδιού, τη σωματική και ψυχική, είναι μια βασική πλευρά της ανατροφής, τίθεται ως βασικό καθήκον καθόσον σχετίζεται με την ίδια τη βιολογική ύπαρξη του τέκνου και συνίσταται στη μέριμνα για την ιατρική παρακολούθηση του παιδιού και στη συναίνεση σε σοβαρές ιατρικές ή χειρουργικές επεμβάσεις⁵.

Στο δικαίωμα της ανατροφής του τέκνου περιλαμβάνεται και η θρησκευτική και η κοινωνική διαπαιδαγώγηση του⁶. Όσον αφορά στο επιμέρους δικαίωμα των γονέων να καθορίσουν το θρήσκευμα και το δόγμα καθώς και την τυπική (π.χ. με βάπτισμα) ή και ουσιαστική (π.χ. διδασκαλία) ένταξη του τέκνου σε αυτά, τυγχάνει υπερνομοθετικής κατοχύρωσης στα άρθρα 13 του Συντάγματος⁷ και 2 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης

¹ Απ. Σ. Γεωργιάδης, ό.π., σελ. 597

² Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 329

³ Ι.Σ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 626

⁴ Γ. Λαδογιάννης, ό.π. σελ. 880

⁵ Απ. Σ. Γεωργιάδης, ό.π., σελ. 597

⁶ Ι.Σ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 625

⁷ Το ατομικό δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας και ιδίως της ελευθερίας της συνείδησης

Δικαιωμάτων του Ανθρώπου¹. Κατ' επέκταση, δεν υφίσταται εδώ κολάσιμος προσηλυτισμός του τέκνου από τους γονείς, εκτός αν το τέκνο διαθέτει ωριμότητα και έχει επιλέξει διαφορετικό θρήσκευμα². Δυνατή είναι άλλωστε η μετάδοση στο τέκνο απλώς κοσμοθεωρητικών ή συναφών πνευματικών διδασκαλιών ή αποχή από οποιονδήποτε καθορισμό των σχετικών ζητημάτων³. Βέβαια, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι το ανήλικο τέκνο (π.χ. μετά τη συμπλήρωση του 14 έτους της ηλικίας του ή μετά το γάμο του) εκφεύγει από τη θρησκευτική ανατροφή εκ μέρους των γονέων του και είναι ελεύθερο να αναπτύξει τη θρησκευτική του συνείδηση.⁴

Σημειωτέον δε είναι ότι ο καθορισμός ή η μεταβολή του θρησκευμάτος του τέκνου πρέπει να είναι προϊόν κοινής απόφασης των γονέων και σε περίπτωση διαφωνίας τους, το δικαστήριο κατά ΑΚ 1512 αποφασίζει, έστω κι αν η επιμέλεια έχει ανατεθεί στον έναν από τους γονείς (θεωρία του στενού πυρήνα της γονικής μέριμνας).⁵

Στην έννοια της ανατροφής εμπεριέχεται και η λήψη σωφρονιστικών μέτρων, που αναφέρεται ενδεικτικά στο άρθρο 1518 ΑΚ ως περιεχόμενο της επιμέλειας. Ως σωφρονιστικά μέτρα που επιτρέπεται να παίρνουν οι γονείς, θεωρούνται ενδεικτικά οι διάφορες τιμωρίες όπως λ.χ. οι επιπλήξεις ή κάποιες στέρησεις της ψυχαγωγίας, εφόσον σύμφωνα με το άρθρο 1518 παρ. 2 εδ. 2, δε θίγουν την αξιοπρέπεια του ανηλίκου και είναι παιδαγωγικά αναγκαίες (κάτι που αποτελεί συνάρτηση και της ηλικίας, της υγείας, της σωματικής και ψυχικής ωριμότητας του παιδιού)⁶.

Υπάρχει αμφισβήτηση το αν οι σωματικές ποινές, ακόμα και οι πολύ ελαφρές, είναι επιτρεπτές ως σωφρονιστικά μέτρα, κατά την έννοια του άρθρου 1518 παρ. 2 εδ. β ΑΚ ή πρέπει να θεωρηθεί ότι πάντοτε θίγουν την αξιοπρέπεια του ανηλίκου και άρα είναι ανεπίτρεπτες. Σύμφωνα με μία άποψη της θεωρίας⁷, η οποία κερδίζει όλο και περισσότερο έδαφος χωρίς να κρατεί, οι σωματικές ποινές, ακόμα κι ελαφρές να είναι, είναι αντιπαιδαγωγικές και θίγουν την αξιοπρέπεια του παιδιού. Η άποψη αυτή στηρίζεται σήμερα και στο νόμο, αφού στο άρθρο 4 του

¹ Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 269, «αναγνωρίζεται το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν στα παιδιά τους μόρφωση που ανταποκρίνεται στις δικές τους θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις».

² Γ. Κουμάντος, ό.π., σελ. 206, Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 273-274

³ Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 882

⁴ Ι.Σ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 627

⁵ Όρα ανάλυση παρακάτω, σελ.

⁶ Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 332

⁷ Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 263-264, Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 880, Ε. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 332, Η. Γιαννακόπουλος, ΑΚ Καράκωστα, άρθρο 1518, σελ. 441, αντίθετα, Ι. Σ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 630, Γ. Κουμάντος, ό.π., σελ. 210, Απ. Σ. Γεωργιάδης, ό.π., σελ. 603

ν. 3500/2006, για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας ορίζεται ότι επί ασκήσεως σωματικής βίας σε βάρος ανηλίκου ως μέσο σωφρονισμού στο πλαίσιο της ανατροφής του, εφαρμόζεται το άρθρο 1532 ΑΚ¹. Σε κάθε περίπτωση, το επιτρεπτό των σωφρονιστικών μέτρων που λαμβάνουν οι γονείς θα κριθεί από το είδος του παραπτώματος του τέκνου, την ηλικία, το χαρακτήρα, την ωριμότητα και την ψυχοσωματική του κατάσταση. Κατά τη γνώμη της γράφουσας, οι ελαφρές σωματικές βλάβες δεν πρέπει να θεωρούνται επιτρεπτές σε οποιαδήποτε ηλικία και αν είναι το παιδί, γιατί προσβάλλουν την προσωπικότητα του, θίγουν τον αυτοσεβασμό του, του δημιουργούν αισθήματα ντροπής² και δεν του διαμορφώνουν μια ορθή αντίληψη για το χτίσιμο των ανθρωπίνων σχέσεων, πέραν του ότι οι ψυχολογικές επιπτώσεις δεν μπορούν να διαπιστωθούν εύκολα ή εμφανίζονται αργότερα³.

β. Η επίβλεψη του ανήλικου τέκνου περιλαμβάνει την άσκηση ελέγχου στις δραστηριότητες του τέκνου με σκοπό την προφύλαξη του ίδιου από διάφορους κινδύνους που το απειλούν, από πράξεις δικές του ή τρίτων, (π.χ. κακές συναναστροφές, χρήση ναρκωτικών, μη ασφαλής περιήγηση στο διαδίκτυο) αλλά και κινδύνων που δημιουργεί το παιδί και απειλούν τους άλλους⁴. Οι τελευταίοι κίνδυνοι μπορούν να έχουν άλλωστε συνέπειες και για τον ίδιο τον ανήλικο, συνήθως ποινικές, καθώς και για τους γονείς του. Συγκεκριμένα, στην περίπτωση που από παραμέληση εποπτείας του ανηλίκου έχει υποστεί ζημία το ίδιο το τέκνο, οι γονείς ευθύνονται σε αποζημίωση κατά τις διατάξεις των 914 επ ΑΚ. Αν πάλι εξ αιτίας της παράλειψης εποπτείας, έχει επέλθει ζημία σε τρίτους από πράξεις του ανηλίκου, οι γονείς ευθύνονται προς αποζημίωση κατά το άρθρο 923 ΑΚ.

Στα πλαίσια του επιμέρους καθήκοντος της επίβλεψης του ανηλίκου, η εξουσία των γονέων εκτείνεται στον έλεγχο της τηλεφωνικής του επικοινωνίας, της αλληλογραφίας, και των σύγχρονων μορφών επικοινωνίας (λ.χ. ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, κοινωνικών επαφών στο πλαίσιο του διαδικτύου).⁵ Έχουν οι γονείς επίσης δικαίωμα λήψης από τρίτους πληροφοριών σχετικών με το τέκνο, ακόμα και ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων αυτού (π.χ. αντιγράφων του ιατρικού φακέλου) και μάλιστα όχι μόνο από την ιδιότητα τους ως νόμιμων αντιπροσώπων του τέκνου αλλά κι αυτοτελώς με βάση το δικαίωμα της γονικής μέριμνας, το οποίο θα

¹ Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 332

² Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 263

³ Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 264

⁴ Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 275

⁵ Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 880

προσβαλλόταν από τον τρίτο που θα αρνείτο τη χορήγηση πληροφοριών απαραίτητων για την άσκηση της επιμέλειας¹.

Εν προκειμένω, είναι εμφανής η σύγκρουση των συμφερόντων μεταξύ του δικαιώματος της προσωπικότητας του τέκνου και του λειτουργικού δικαιώματος των γονέων για επίβλεψη του παιδιού. Θα πρέπει να γίνει δεκτό, κατά μία άποψη, ότι υπερτερεί το δικαίωμα των γονέων, αρκεί να μην υπερβαίνει η άσκηση του τα όρια που θέτει η διάταξη 281 ΑΚ και την αξιοπρέπεια του τέκνου², ιδίως όταν το παιδί μεγαλώνει και το θέμα του σεβασμού προς την προσωπικότητα του προβάλλει ολοένα εντονότερα ³(άρθρο 1518 παρ. 2 εδ. β ΑΚ).

γ. Το επιμέρους καθήκον μόρφωσης του τέκνου αφορά στην εξωσχολική παιδεία (π.χ. καλλιτεχνικά, πολιτισμικά ενδιαφέροντα)⁴ ενώ της εκπαίδευσης έχει πιο συγκεκριμένο προσανατολισμό και περιλαμβάνει κυρίως τη σχολική (οποιασδήποτε βαθμίδας) και την επαγγελματική εκπαίδευση⁵. Κατά τη μόρφωση και την επαγγελματική εκπαίδευση του τέκνου, οι γονείς, δυνάμει της διάταξης 1518 παρ. 3 ΑΚ, οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τις ικανότητες και τις προσωπικές του κλίσεις. Η μόρφωση και η εκπαίδευση την οποία δύνανται να παράσχουν στο τέκνο οι γονείς του, στις δοσμένες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, είναι ανάλογη των οικονομικών δυνατοτήτων των γονέων. Κι εδώ, έχει βαρύτητα, πριν την κάθε σχετική απόφαση των γονέων, η αναζήτηση και η συνεκτίμηση της γνώμης του ανηλίκου, ανάλογα με την ωριμότητα του⁶.

δ. Ο προσδιορισμός του τόπου διαμονής. Η επιλογή του τόπου διαμονής του παιδιού, που είναι ουσιώδης υποχρέωση των γονέων, συνδέεται και επηρεάζει άμεσα την άσκηση όλων των επιμέρους δικαιωμάτων της επιμέλειας του προσώπου του τέκνου π.χ. ανατροφή, μόρφωση⁷. Ως τόπος διαμονής νοείται ο γεωγραφικός τόπος (νομός, δήμος, περιοχή) αλλά και το οίκημα της διαμονής του τέκνου (για τη νόμιμη κατοικία)⁸. Το ανήλικο τέκνο δεν έχει αυτοτελή κατοικία αλλά αποκτά αυτόματα την κατοικία των γονέων του, ήδη από το χρονικό σημείο της γέννησης

¹ Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 881

² Ι.Σ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 628

³ Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 332

⁴ Κατά τον Θ. Πουλιάδη, ό.π., σελ. 265, «Η μόρφωση συνίσταται κυρίως στην πνευματική και ηθική καλλιέργεια του παιδιού».

⁵ Γ. Κουμάντος, ό.π. σελ. 202, Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 881

⁶ Κ.Α. Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 294

⁷ Δ. Παπαδοπούλου – Κλαμαρή, Καθορισμός και μεταβολή του τόπου διαμονής του ανηλίκου, ΤιμΤομ για την Καθηγήτρια Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, σελ. 317

⁸ Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 881

του. Δηλαδή, η κατοικία του παιδιού δεν είναι προϊόν δικής του επιλογής αλλά προσδιορίζεται από το νόμο και συνήθως είναι η κατοικία των γονέων που ασκούν από κοινού τη γονική μέριμνα ή του γονέα που έχει την επιμέλεια του προσώπου του.¹

Κυρίως το ζήτημα της διαμονής του παιδιού ανακύπτει σε περίπτωση διαζυγίου ή διάστασης των συζύγων ή συντρόφων². Επειδή οι γονείς εξ ορισμού μένουν χωριστά, θα πρέπει να καθοριστεί με ποιον μένει το παιδί κι επομένως, αν ο καθορισμός της διαμονής του παιδιού είναι το περιεχόμενο της γονικής μέριμνας ή της επιμέλειας. Κατά το γράμμα του νόμου, ο προσδιορισμός του τόπου διαμονής του παιδιού ανήκει στο γονέα, ο οποίος ασκεί την επιμέλεια του (άρθρο 1518 παρ. 1 ΑΚ)³. Το ίδιο ισχύει και στη Σύμβαση Χάγης (ν. 2101/1992 άρθρο 5). Μετά το διαζύγιο ή τη διάσταση καθορίζονται σε δικαστική απόφαση το πρόσωπο που θα ασκεί τη γονική μέριμνα ή την επιμέλεια οπότε θα προσδιορίζεται έμμεσα και ο τόπος διαμονής του ανηλίκου⁴. Η σημασία που έχει ο καθορισμός του τόπου διαμονής αποδεικνύεται και από το ότι ο νόμος απαιτεί τον καθορισμό του τόπου διαμονής του παιδιού ως προϋπόθεση για την ανάθεση της γονικής μέριμνας από κοινού στους γονείς, όταν υπάρχει μεταξύ τους σχετική συμφωνία. Βέβαια, ακόμα και στην περίπτωση που οι γονείς εισάγουν στο δικαστήριο τη συμφωνία τους για από κοινού άσκηση της επιμέλειας στην οποία είναι προσδιορισμένος και ο τόπος διαμονής του τέκνου, η ειδικότερη συμφωνία αναφορικά με τη διαμονή του παιδιού υπόκειται στον έλεγχο του δικαστηρίου. Το δικαστήριο διαγιγνώσκει αν ο ορισμένος τόπος διαμονής εξυπηρετεί το συμφέρον του παιδιού ή υποκρύπτει εκβιαστική λύση⁵. Είναι δυνατόν, μάλιστα, κατόπιν αίτησης του ενός γονέα, να μεταρρυθμίσει την απόφαση που αναθέτει στους γονείς την από κοινού άσκηση, αν ο νέος τόπος εγκυμονεί κινδύνους για το συμφέρον του ανηλίκου⁶.

ε. Η ονοματοδοσία είναι η δικαιοπραξία με την οποία ασκείται το δικαίωμα καθορισμού του κύριου ονόματος του τέκνου⁷. Συγκεκριμένα, κατά το άρθρο 25 παρ. 1 του ν. 344/1976, ως αυτό τροποποιήθηκε και ισχύει σήμερα, το κύριο όνομα του προσώπου δηλώνουν στο ληξίαρχο οι γονείς του – που ασκούν τη γονική μέριμνα, άρα και την επιμέλεια – ταυτόχρονα με τη δήλωση

¹ Δ. Παπαδοπούλου – Κλαμαρή, ό.π., σελ. 316

² Δ. Παπαδοπούλου – Κλαμαρή, ό.π., σελ. 317

³ Θ. Κ. Παπαχρίστου, ό.π., σελ. 342, Δ. Παπαδοπούλου – Κλαμαρή, ό.π., σελ. 319,

⁴ Δ. Παπαδοπούλου – Κλαμαρή, ό.π., σελ. 319

⁵ Δ. Παπαδοπούλου – Κλαμαρή, ό.π., σελ. 319

⁶ Θ. Κ. Παπαχρίστου, ό.π., σελ. 319

⁷ Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 882

της γέννησης¹. Σε περίπτωση διαφωνίας των γονέων, το δικαστήριο αποφασίζει κατά τη διάταξη 1512 ΑΚ. Αν μόνο ο ένας έχει την επιμέλεια, υποστηρίζεται ότι σύμφωνα με τα γενικώς ισχύοντα, αυτός μόνο θα πρέπει να αποφασίσει για το όνομα². Ευρέως, όμως, υποστηρίζεται η άποψη ότι η κατά τις διατάξεις 1513 – 1514 ΑΚ ανάθεση της επιμέλειας στον ένα γονέα δεν εκτείνεται στην ονοματοδοσία και κατά συνέπεια, απαιτείται κοινή απόφαση των γονέων, άλλως έκδοση δικαστικής απόφασης κατά την διάταξη 1512 ΑΚ³.

Φορείς και ασκούντες την επιμέλεια

Φορείς της επιμέλειας είναι αυτονόητο ότι είναι οι φορείς της γονικής μέριμνας καθότι η πρώτη είναι επιμέρους καθήκον και δικαίωμα της δεύτερης⁴. Κατά κανόνα, η επιμέλεια ασκείται από κοινού από αμφοτέρους τους γονείς, εκτός αν έχουμε περίπτωση επιτρεπτής άσκησης από τον ένα γονέα, ήτοι όταν έχουμε συνήθεις πράξεις επιμέλειας ή όταν έχει εκδοθεί δικαστική απόφαση λόγω διαζυγίου, ακύρωσης του γάμου, διάστασης των γονέων⁵. Ο κανόνας της από κοινού άσκησης είναι αναγκαστικού δικαίου ακριβώς επειδή οι γονείς πρέπει και προς το συμφέρον του παιδιού να ενθαρρύνονται από το νομοθέτη να συναποφασίζουν και να ομονοούν κατά την άσκηση της γονικής μέριμνας, σε όσο το δυνατόν περισσότερες περιπτώσεις και ως έσχατη λύση, να ζητούν τη ρύθμιση της από το δικαστήριο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η θεωρία του πυρήνα της γονικής μέριμνας, που κρατεί στη νομολογία⁶. Σύμφωνα με μια μερίδα της θεωρίας⁷, ορισμένες πράξεις επιμέλειας επειδή είναι ιδιαίτερα κρίσιμες για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ανήλικου τέκνου, πρέπει να συναποφασίζονται από αμφοτέρους τους γονείς, ακόμα κι όταν η άσκηση της επιμέλειας του τέκνου έχει ανατεθεί μόνο στον ένα από αυτούς, ως συμβαίνει π.χ. σε περίπτωση διαζυγίου.

¹ Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 329

² Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 283, Δεληγιάννης/Κουσουλάς, Οικογενειακό, σ. 198-199, σύμφωνη και η Ε. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 333-334, κατά την οποία η λύση της λήψης των αποφάσεων από τον ένα μόνο γονέα είναι πρακτικά προτιμότερη γιατί «αν το δικαστήριο έχει διαπιστώσει ότι δεν υπάρχει έδαφος συνεννόησης, ανάμεσα στους δύο γονείς και για το λόγο αυτό έχει αναθέσει μετά το διαζύγιο την άσκηση της γονικής μέριμνας στον ένα μόνο από αυτούς, είναι πιθανότατο ότι οι γονείς δε θα μπορέσουν να συμφωνήσουν ούτε στα θέματα της ονοματοδοσίας κλπ».

³ Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 882, σύμφωνοι, Γ. Κουμάντος, ό.π., σελ. 203, Θ. Κ. Παπαχρίστου σ. 340, κρατούσα πλέον στη νομολογία, ΑΠ 1321/1992 Αρμ 1994, σ. 340, ΕφΑθ 2831/2008 ΕφΑΔ 2009, 962

⁴ Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 333

⁵ Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 333

⁶ Θ. Κ. Παπαχρίστου, ό.π., σελ. 340, αντίθετα Ε. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 333, κατά την οποία η θεωρία αυτή τείνει να επικρατήσει στη νομολογία

⁷ Όρα, υποσημείωση 1 στην παρούσα σελίδα

Πάγια δε, η νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων, στον πυρήνα της γονικής μέριμνας έχει υπαγάγει τις πράξεις της ονοματοδοσίας, της επιλογής θρησκειύματος και τη συναίνεση στις ιατρικές επεμβάσεις¹.

■ Κριτήρια εξειδίκευσης του περιεχομένου της επιμέλειας

Ως προς τα κριτήρια που είναι χρήσιμα για τη διαμόρφωση του περιεχομένου των πράξεων της επιμέλειας, το άρθρο 1518 ΑΚ δίνει κατευθυντήριες γραμμές για την ορθή άσκηση της επιμέλειας². Στη δεύτερη παράγραφο της ως άνω διάταξης ορίζεται ότι κατά την ανατροφή του παιδιού οι γονείς το ενισχύουν, χωρίς διάκριση φύλου, να αναπτύσσει υπεύθυνα και με κοινωνική συνείδηση την προσωπικότητα του³. Οι πράξεις και οι αποφάσεις που συνιστούν άσκηση επιμέλειας του τέκνου θα πρέπει να αποβλέπουν στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού και να είναι σύμφωνες με την αρχή της ισότητας των φύλων. Στην τρίτη δε παράγραφο της διάταξης 1518 ΑΚ, τονίζεται ότι κατά τη λήψη αποφάσεων αναφορικά με τη μόρφωση και την εκπαίδευση του ανήλικου τέκνου, οι γονείς θα πρέπει να εκτιμούν τις ικανότητες και τις προσωπικές κλίσεις του.

Στη διαμόρφωση του περιεχομένου της επιμέλειας του προσώπου του τέκνου βρίσκεται εφαρμογή αναμφισβήτητα και η γενική ρήτρα του συμφέροντος του τέκνου, ως αυτή τίθεται στην διάταξη 1511 ΑΚ καθότι η επιμέλεια αποτελεί επιμέρους καθήκον και δικαίωμα του λειτουργήματος της γονικής μέριμνας και ως εκ τούτου δεν μπορεί να μην διέπεται από τη βασική αρχή της προστασίας του συμφέροντος του τέκνου⁴.

Τα κριτήρια εξειδίκευσης του συμφέροντος του τέκνου χρησιμοποιούνται κι από το δικαστήριο, όταν αυτό καλείται να ρυθμίσει την επιμέλεια του τέκνου, σε περίπτωση διαφωνίας των γονέων, κατά την διάταξη 1512 ΑΚ αλλά κι όταν πρέπει να κρίνει αν μία πράξη επιμέλειας είναι ορθή ή όχι, κατά την διάταξη 1532 ΑΚ. Σημειωτέον δε είναι ότι η εξειδίκευση του συμφέροντος του τέκνου αποτελεί δύσκολο έργο, το οποίο δυσχεραίνει, έτι περισσότερο,

¹ Σ. Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 607, υποσημείωση 607 όπου παρατίθεται πρόσφατη νομολογία αναφορικά με την υπαγωγή της ονοματοδοσίας στο σκληρό πυρήνα της γονικής μέριμνας, ενδεικτικά εδώ αναφερόμενη ΕφΑθ 4287/2005 ΕλλΔνη 47/2006, 201 και σελ. 609, υποσημείωση 130, όπου παρατίθεται πρόσφατη νομολογία αναφορικά με την επιλογή ή τη μεταβολή του θρησκειύματος μετά από κοινή απόφαση των γονέων, ακόμα κι αν ο ένας έχει την επιμέλεια, ενδεικτικά αναφερόμενη ΑΠ 1005/2006 ΕλλΔνη 47/2006.

² Ι.Σ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 624, Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 257, Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 335

³ Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 335

⁴ Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 880, Ε. Κουνουγέρη Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 335

προκειμένου για ορισμένες πράξεις επιμέλειας, όπως π.χ. η επιλογή θρησκευμάτων μεταξύ αλλόθρησκων γονέων.

■ Κακή άσκηση της επιμέλειας

Ο νομοθέτης, όπως προαναφέραμε, καθορίζει ειδικότερα ποια είναι τα επιμέρους δικαιώματα και καθήκοντα της επιμέλειας, ήτοι η ανατροφή, η επίβλεψη, η μόρφωση και εκπαίδευση, η ονοματοδοσία καθώς ο τόπος διαμονής του τέκνου.

α. Ως προς την ανατροφή, η οποία περιλαμβάνει κυρίως το καθήκον αλλά και το δικαίωμα για την επιδαψίλευση των φροντίδων, την τροφή, την περιποίηση, την ένδυση και την υγεία του τέκνου, καθώς και την καλλιέργεια του χαρακτήρα του, κάθε παράβαση των καθηκόντων αυτών αποτελεί περίπτωση κακής άσκησης της επιμέλειας του προσώπου του τέκνου και επισύρει τις συνέπειες των άρθρων 1532 – 1533 ΑΚ (λήψη πρόσφορων μέτρων, αφαίρεση της άσκησης της επιμέλειας κλπ)¹.

Κακή άσκηση δε της επιμέλειας και ειδικότερα της ανατροφής² αποτελεί η παραβίαση των αρχών, που πρέπει κατά τη διάταξη του άρθρου 1518 παρ. β εδ. α ΑΚ να διέπουν την άσκηση του δικαιώματος αυτού. Ήτοι η παραβίαση της υποχρέωσης των γονέων να ενισχύσουν το τέκνο, ώστε να αναπτύξει την προσωπικότητά του, της υποχρέωσης τους να μην κάνουν διακρίσεις με βάση το φύλο των τέκνων και να δημιουργούν πνεύμα ευθύνης και κοινωνικής συνείδησης στο τέκνο. Όταν παραβιάζονται οι αρχές αυτές, οι οποίες είναι βεβαίως ταυτόχρονα και δεσμευτικοί κανόνες δικαίου, το δικαστήριο υποχρεούται να θεωρήσει την άσκηση της επιμέλειας ως κακή και να διατάξει πρόσφορα μέτρα του άρθρου 1532 παρ. α ΑΚ ή και σε ακραίες περιπτώσεις, την αφαίρεση της άσκησης της επιμέλειας και ανάθεσή της σε τρίτο³. Βέβαια, μόνο όταν στοιχειοθετείται η έννοια του κινδύνου για το παιδί, όταν δηλαδή το ίδιο το συμφέρον του τέκνου το επιβάλλει, μπορεί το δικαστήριο να διατάξει την αφαίρεση της επιμέλειας και με πλήρη αιτιολόγηση του κινδύνου⁴

¹ Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, ό.π., σελ. 129-130

² Σ. Μιχαλάκου, ό.π., σελ. 670 και υποσημείωση 469 όπου παρατίθεται αναλυτική νομολογία για την παράβαση του καθήκοντος της επιμέλειας, ενδεικτικά αναφερόμενες για την ανατροφή του τέκνου Μπρθεσ, 7548/2003 Αρμ 57.2003, 553 (εξαναγκασμός του παιδιού στην επαιτεία), Μπρθεσπρωτίας 229/1991 Αρμ 45/1992, 20 (προσπάθεια μείωσης προσωπικότητας του παιδιού λόγω φύλου και καλλιέργεια της αίσθησης ότι είναι ανεπιθύμητο στην οικογένεια)

³ Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, ό.π., σελ. 131-132

⁴ Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, ό.π., σελ. 131-132, Σ. Μιχαλάκου, ό.π., σελ. 676

Αν δε δεχθούμε ότι η λήψη σωφρονιστικών μέτρων υπάγεται στο καθήκον της ανατροφής, κακή άσκηση της επιμέλειας στοιχειοθετεί και η υπέρβαση των ορίων του επιτρεπτού σωφρονισμού¹, η λήψη σωφρονιστικών μέτρων χωρίς σοβαρό λόγο ή υπέρμετρα αυστηρών, επισύροντας τις συνέπειες της κακής άσκησης της γονικής μέριμνας, δυνάμει του άρθρου 1532 ΑΚ, καθώς και την αστική και την ποινική ευθύνη του ασκούντος την επιμέλεια του τέκνου². Σύμφωνα με μια άλλη άποψη που υποστηρίζεται ευρέως, απαράδεκτα σωφρονιστικά μέτρα είναι μεταξύ άλλων και οι ελαφρές σωματικές ποινές, όπως πλέον αποσαφηνίζει ο νόμος 3500/2006 για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας³.

Ως προς το δικαίωμα επιλογής θρησκευμάτων και θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης, το δικαίωμα των γονέων να επιλέγουν, διατηρούν, αλλάζουν, εγκαταλείπουν μία συγκεκριμένη θρησκεία ή ακόμα και την αθεΐα είναι απόρροια του γενικότερου δικαιώματός τους, που κατοχυρώνει το άρθρο 13 Σ (θρησκευτική ελευθερία και ελευθερία πεποιθήσεων)⁴. Η κακή άσκηση της επιμέλειας, ως προς αυτό το επιμέρους δικαίωμα της θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης⁵, μπορεί να οφείλεται άλλοτε σε παράβαση του καθήκοντος και άλλοτε σε καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος αυτού. π.χ. όταν ο γονέας αλλάζοντας ο ίδιος συνεχώς θρησκευτικές πεποιθήσεις, πράγμα που για τον ίδιο δεν απαγορεύεται. Αν προσπαθεί όμως να τις επιβάλει στο παιδί του, κλονίζοντας έτσι την ψυχική του ηρεμία και διαταράσσοντας την ενότητα της παιδαγωγικής μεταχείρισης⁶. Δε συνιστά κακή άσκηση της επιμέλειας, η επιλογή και διδασκαλία της αθεΐας, το συνακόλουθο δικαίωμα των γονέων να ζητούν την εξαίρεση του τέκνου τους από τη διδασκαλία των θρησκευτικών μαθημάτων⁷. Όχι κακή άσκηση της γονικής μέριμνας, η ένταξη του τέκνου σε θρησκεία που δεν είναι η επικρατούσα⁸.

¹ Σ. Μιχαλάκου, ό.π., σελ. 670 και υποσημείωση 469 όπου παρατίθεται αναλυτική νομολογία για την παράβαση του καθήκοντος της επιμέλειας, ενδεικτικά αναφερόμενες αποφάσεις για τη λήψη ανεπίτρεπτων σωφρονιστικών μέτρων του τέκνου ΜπρΘεσ 35885/2008 (οξύθυμη, βάνανυση και αντιπαιδαγωγική συμπεριφορά της μητέρας), ΜΠρΠειρ 3629/2012 Νόμος (η μητέρα υπέβαλλε την ανήλικη κόρη της σε τιμωρία για ασήμαντους λόγους και προέβαινε συχνά στη σωματική κακομεταχείριση της, χτυπώντας τη σε διάφορα μέρη του σώματος της με τα χέρια ή με ζώνη και τραβώντας τα μαλλιά)

² Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 880

³ Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 263-264, Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 880, Ε. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 332

⁴ Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, ό.π., σελ. 147

⁵ Σ. Μιχαλάκου, ό.π., σελ. 670 και υποσημείωση 469 όπου παρατίθεται αναλυτική νομολογία για την παράβαση του καθήκοντος της επιμέλειας, ενδεικτικά αναφερόμενη απόφαση για τη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση του τέκνου ΜπρΘεσ 25045/1996 Αρμ 51/1997, 1332 (μητέρα μάρτυρας του Ιεχωβά που προσπαθούσε να μεταβάλει το θρήσκευμα του τέκνου, χωρίς καν να λάβει υπόψη τις αντιδράσεις του παιδιού).

⁶ Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, ό.π., σελ. 149

⁷ Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, ό.π., σελ. 150

⁸ Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, ό.π., σελ. 150

β. Όσον αφορά στην επίβλεψη του τέκνου, η ίδια η φύση του επιμέρους αυτού δικαιώματος της επιμέλειας οδηγεί εκ πρώτης όψεως ότι η κακή άσκηση του μόνο δια παραλείψεως μπορεί να συντελεστεί. Όμως, και με θετικές πράξεις μπορεί να λάβει χώρα κακή άσκηση της επιμέλειας και μάλιστα όταν η επίβλεψη και επιτήρηση του τέκνου, λαμβανομένης υπόψη και της ηλικίας του και της ωριμότητας του, είναι δυσανάλογα στενή και ασφυκτική¹. Όταν λοιπόν το παιδί έχει συμπληρώσει ορισμένη ηλικία και παρουσιάζει πνευματική και ηθική ωριμότητα, έλεγχοι που υπερβαίνουν τις απλές συμβουλές, θα είναι καταχρηστικοί². Οι γονείς δεν μπορούν επομένως να ελέγχουν την επικοινωνία παιδιού, ήτοι να ανοίγουν τα γράμματα του ή να παρακολουθούν τις συνομιλίες του.

γ. Ως προς το δικαίωμα της μόρφωσης³, μόνο οι έκδηλες και σοβαρές παραμελήσεις της μόρφωσης του τέκνου, που θα είναι σαφώς αντίθετες με το μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας, μπορούν να στοιχειοθετήσουν περίπτωση κακής άσκησης της γονικής μέριμνας. Συνεπεία του χαρακτηρισμού αυτού θα είναι η λήψη πρόσφορων μέτρων του άρθρου 1532 ΑΚ (π.χ. υποχρέωση παρακολούθησης πολιτιστικών μαθημάτων), γιατί δύσκολα μπορεί να φανταστεί κανείς αφαίρεση του συνόλου της επιμέλειας για το λόγο αυτό και μόνο⁴. Ως προς το δικαίωμα της εκπαίδευσης, κάθε παράβαση εκ μέρους του γονέα των καθηκόντων του ως προς την εγγραφή στο σχολείο και την εποπτεία της φοίτησης του τέκνου επισύρει τις συνέπειες της κακής άσκησης της γονικής μέριμνας.

δ. Ως προς το δικαίωμα ορισμού του τόπου διαμονής του τέκνου από το γονέα που έχει την επιμέλεια, η άσκηση του δικαιώματος αυτού υπόκειται σε μερικούς εύλογους περιορισμούς, η παραβίαση των οποίων συνιστά κακή άσκηση της γονικής μέριμνας. Έτσι, η τοποθέτηση του παιδιού σε διαφορετικό τόπο διαμονής από τον τόπο διαμονής του γονέα, δεν πρέπει να δυσχεραίνει ή να αναιρεί την άσκηση των δικαιωμάτων τόσο του ίδιου όσο και του άλλου γονέα. Η αδικαιολόγητη π.χ. τοποθέτηση του παιδιού στην αλλοδαπή, όταν γίνεται με το σκοπό αποκλεισμού του δικαιώματος της επικοινωνίας του άλλου γονέα με το τέκνο είναι προφανώς καταχρηστική⁵. Επίσης, η αδικαιολόγητη τοποθέτηση του παιδιού με συγγενή στο χωριό συνιστά

¹ Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, ό.π., σελ. 138

² Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, ό.π., σελ. 139

³ Σ. Μιχαλακάκου, ό.π.μ σελ. 670 και υποσημείωση 469 όπου παρατίθεται αναλυτική νομολογία σχετικά με την κακή άσκηση της επιμέλειας, ενδεικτικά αναφερόμενη απόφαση ΜπρΘες 23568/2011 Ισοκράτης

⁴ Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, ό.π., σελ. 139

⁵ Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, ό.π., σελ. 144, Σ. Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 672, υποσημείωση 472 όπου παρατίθεται αναλυτική νομολογία για την καταχρηστική άσκηση της γονικής μέριμνας, ενδεικτικά αναφερόμενη απόφαση ΠρΛεβ

παράβαση καθήκοντος, αφού ουσιαστικά με την ενέργεια αυτή ο γονέας, που έχει την επιμέλεια του τέκνου, δεν ασκεί ο ίδιος τα καθήκοντα του και μάλιστα τα αναθέτει σε άλλα πρόσωπα τα οποία είναι δυνατό να είναι λιγότερο κατάλληλα από τον άλλο γονέα. Το ίδιο μπορεί να συμβεί και μετά από δικαστική απόφαση, οπότε η συμπεριφορά αυτή του γονέα ουσιαστικά αποτελεί καταστρατήγηση της. Γιατί η άσκηση της επιμέλειας πρέπει, κατά το δυνατόν, να μην εκφεύγει από το πρόσωπο, στο οποίο το δικαστήριο εμπιστεύθηκε το παιδαγωγικό αυτό έργο¹. Κακή άσκηση της γονικής μέριμνας αναφορικά με τον τόπο διαμονής του τέκνου και δη με την αλλαγή του θα συνιστούσε η μετακόμιση ενός παιδιού ταλαντούχου στη μουσική σε χωριό όπου δε θα μπορούσε να συνεχίσει τη μουσική². Συνέπειες της κακής άσκησης του δικαιώματος αυτού είναι οι γνωστές των άρθρων 1532-1533 ΑΚ.

ε. Όσον αφορά στην ονοματοδοσία, το δικαίωμα αυτό υπέκειτο και στο παρελθόν στους περιορισμούς του άρθρου 281 ΑΚ, σήμερα δε μετά την τροποποίηση του νόμου 1329/83 εμπίπτει και στις περιπτώσεις καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος της γονικής μέριμνας του άρθρου 1532 ΑΚ, που συνιστούν κακή άσκηση της. Η πρόσδοση ονόματος κακόηχου, εξεζητημένου, προσβλητικού είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως κατάχρηση δικαιώματος, αφού σφραγίζει το παιδί εφόρου ζωής ή γίνεται πρόξενος ειρωνικών σχολίων³. Περίπτωση κακής άσκησης γονικής μέριμνας, η οποία επισύρει τις γνωστές συνέπειες των άρθρων 1532-1533 ΑΚ και ιδίως τη λήψη πρόσφορου μέτρου, που θα συνίσταται στην υποχρέωση του γονέα να προβεί στην αλλαγή του κυρίου ονόματος. Κακή άσκηση της γονικής μέριμνας μπορεί να αποτελέσει και η παρατεταμένη αμέλεια για την ονοματοδοσία του τέκνου, όταν τα έτη παρέρχονται χωρίς οι γονείς να αποφασίζουν να προβούν στην απαιτούμενη δήλωση στο ληξίαρχο⁴.

79/1982 ΕλλΔνη 23/1982, 338 (καταχρηστική άσκηση της επιμέλειας του πατέρα, που προσδιορίζει τον τόπο διαμονής τέκνου μικρής ηλικίας μακριά από τη μητέρα του, με συνέπεια τη στέρηση των αναγκαίων για την ηλικία του μητρικών φροντίδων).

¹ Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, ό.π., σελ.144

² Δ. Παπαδοπούλου – Κλαμαρή, ό.π., σελ. 327 και υποσημείωση 61

³ Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, ό.π., σελ. 145

⁴ Παν. Α. Σαλκιτζόγλου, ό.π., σελ. 146

3 Η ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΑΠΟΦΑΣΗ ΠΟΥ ΡΥΘΜΙΖΕΙ ΤΗ ΓΟΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ

■ Νομική φύση δικαστικής απόφασης που ρυθμίζει τη γονική μέριμνα

Η δικαστική απόφαση που ρυθμίζει τη γονική μέριμνα και αναθέτει την επιμέλεια σε έναν από τους γονείς ή σε αμφοτέρους τους γονείς από κοινού είναι διαπλαστική και εξ αυτού του λόγου δεν κηρύσσεται προσωρινά εκτελεστή¹.

■ Ανάκληση και μεταρρύθμιση της απόφασης που ρυθμίζει την επιμέλεια

Η δικαστική ρύθμιση ζητημάτων γονικής μέριμνας υπηρετεί την ασφάλεια δικαίου και τη σταθερότητα της οικογενειακής ζωής². Πρέπει όμως να υπάρχει και δυνατότητα προσαρμογής στις νέες συνθήκες³. Τη δυνατότητα αυτή σε επίπεδο ουσιαστικού και δικονομικού δικαίου παρέχει η διάταξη του άρθρου 1536 ΑΚ.

Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, το δικαστήριο οφείλει, ύστερα από αίτηση του ενός γονέα ή αμφοτέρων των γονέων ή των πλησιέστερων συγγενών, να προσαρμόσει τις σχετικές με τη γονική μέριμνα αποφάσεις, λόγω μεταβολής των συνθηκών, στις οποίες αυτό στηρίχθηκε κατά την έκδοση τους, ανακαλώντας ή μεταρρυθμίζοντας τες, ιδίως δε να αποδώσει στους γονείς την άσκηση της γονικής μέριμνας που τους είχε αφαιρεθεί⁴. Ως εμφανίζεται από το γράμμα της ως άνω διάταξης, προϋπόθεση της μεταρρύθμισης ή ανάκλησης της σχετικής με τη γονική μέριμνα δικαστικής απόφασης είναι η μεταβολή των συνθηκών.

Ειδικότερα, βάσει της ως άνω διάταξης, η μεταβολή των συνθηκών δε χρειάζεται να είναι απρόβλεπτη αλλά πρέπει να είναι μεταγενέστερη από την έκδοση της δικαστικής απόφασης της οποίας ζητείται η μεταρρύθμιση ή η ανάκληση⁵. Απαιτείται δε να μεταβλήθηκαν εκείνες οι συγκεκριμένες συνθήκες στις οποίες στηρίχθηκε το δικαστήριο κατά την έκδοση της απόφασης της σχετικής με τη γονική μέριμνα, άλλως να παρουσιάστηκαν και εντελώς νέες συνθήκες, διαφορετικές των ήδη διαγνωσθέντων⁶. Περαιτέρω, υποστηρίζεται ότι η μεταβολή των

¹ Κ. Α. Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 271

² Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 903

³ Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 903

⁴ Κ.Α.Παπαδόπουλος,ό.π., σελ. 371, Σ. Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 693

⁵ Απ. Σ. Γεωργιάδης, ό.π., σελ. 592

⁶ Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 403

πραγμάτων που απαιτείται κατά τη διάταξη της 1536 ΑΚ συνίσταται και σε πραγματικά περιστατικά τα οποία υπήρχαν κατά την έκδοση της απόφασης και είτε δεν τέθηκαν υπόψη του δικαστηρίου είτε δε λήφθηκαν υπόψη από αυτό είτε εκτιμήθηκαν εσφαλμένα¹. Η διεύρυνση της έννοιας της μεταβολής των συνθηκών με το ως άνω περιεχόμενο καθιστά την εξεταζόμενη διάταξη μορφή ενδίκου μέσου², η οποία επιτρέπει στο δικαστήριο να διορθώσει ενδεχόμενα λάθη εκτιμήσεως.

Κριτήριο της μεταρρύθμισης ή ανάκλησης της απόφασης του δικαστηρίου είναι πάντοτε το συμφέρον του παιδιού³. Εξ αυτού του λόγου υποστηρίζεται ότι ακόμα κι εάν δεν υφίσταται καμία μεταβολή, μπορεί να μεταρρυθμιστεί η σχετική με τη γονική μέριμνα απόφαση, εφόσον αυτό επιβάλλεται από το συμφέρον του παιδιού⁴. Η άποψη⁵ αυτή δέχεται κριτική⁶ από ορισμένη μερίδα της θεωρίας ως μη ανταποκρινόμενη στη ζώσα πραγματικότητα, η οποία χαρακτηρίζεται από συνεχείς αλλαγές και δη όταν πρόκειται για ανήλικο τέκνο, το οποίο αναπτύσσεται και αντιδρά κάθε στιγμή διαφορετικά στο περιβάλλον.

Στην πρακτική εφαρμογή της διάταξης 1536 ΑΚ, το δικαστήριο, από τη στιγμή που θα διαπιστώσει μεταβολή των συνθηκών, έχει υποχρέωση να προσαρμόσει την απόφαση του στις νέες συνθήκες ανακαλώντας ή μεταρρυθμίζοντας την, σύμφωνα με το συμφέρον του τέκνου. Αλλά και ανεξάρτητα από τη συνδρομή ή όχι της μεταβολής των συνθηκών, το δικαστήριο οφείλει να ανακαλέσει ή να μεταρρυθμίσει την απόφαση του, αν αυτό επιβάλλεται από το συμφέρον του τέκνου. Χαρακτηριστικό είναι ότι σε περίπτωση που έχει εκδοθεί απόφαση με την οποία αφαιρέθηκε η γονική μέριμνα του τέκνου από τους γονείς, αν παύσουν οι λόγοι που δημιουργούσαν κίνδυνο για τα συμφέροντα του τέκνου, ήτοι τη σωματική, πνευματική ή ψυχική υγεία του και οδήγησαν στην αφαίρεση της άσκησης της γονικής μέριμνας, το δικαστήριο οφείλει να ανακαλέσει ή να μεταρρυθμίσει την απόφαση του. Βέβαια, καίτοι η επανένωση της οικογένειας

¹ Κ.Α.Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 371, Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 903

² Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 903

³ Π. Χρ. Φίλιος, ό.π., σελ. 322, Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 403, Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 903

⁴ Κ. Παντελίδου, Γονείς «ακατάλληλοι δι' ανηλίκους» (Ζητήματα από την κακή άσκηση της γονικής μέριμνας), ΧρΙΔ ΣΤ/2006, σελ. 293, Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 405

⁵ Κ. Α. Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 371, Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 403, 405

⁶ Κ. Παντελίδου, ό.π., σελ. 293

είναι σημαντικός στόχος, πρέπει το δικαστήριο να διαπιστώσει τη μονιμότητα της βελτίωσης των γονέων καθώς και την επίδραση της αλλαγής αυτής στον ανήλικο¹.

Η μεταβολή μπορεί να αφορά το πρόσωπο του τέκνου, των γονέων ή του τρίτου στον οποίο έχει ανατεθεί η επιμέλεια και μπορεί να είναι σχετική με οποιαδήποτε ζήτημα π.χ. την υγεία, το επάγγελμα, τον τρόπο συμπεριφοράς, τον τόπο διαμονής των γονέων, τις γενικότερες κοινωνικές ή οικονομικές συνθήκες². Περιστατικά που αφορούν στο πρόσωπο του ανήλικου παιδιού συνιστούν οι προσωπικές επιθυμίες του ωριμότερου πλέον τέκνου, η ιδιάζουσα κατάσταση της υγείας του που καθιστά απαραίτητη τη μητρική περίθαλψη και φροντίδα³. Περιστατικά που αφορούν στο πρόσωπο των γονέων είναι ο νέος γάμος του γονέα⁴, στον οποίο ανατέθηκε μετά το διαζύγιο η γονική μέριμνα, η αδιαφορία ή η βάνανυση συμπεριφορά του γονέα προς το τέκνο⁵, σοβαρό πρόβλημα υγείας⁶, η δημιουργία έχθρας του ενός γονέα προς τον άλλο με σκοπό την παρεμπόδιση της επικοινωνίας μαζί του⁷, η εγκατάλειψη της φροντίδας και της εποπτείας του τέκνου⁸. Περαιτέρω, η μεταβολή των συνθηκών πρέπει να είναι σχετική με το ζήτημα που ρυθμίστηκε και να έχει ορισμένη δυναμική και επίδραση στο ανήλικο τέκνο ώστε να δικαιολογεί νέα δικαστική ανάμιξη.

Σε δικονομικό επίπεδο, για την εφαρμογή της ρύθμισης του άρθρου 1536 ΑΚ, η αίτηση για μεταρρύθμιση ή ανάκληση της δικαστικής απόφασης που έχει ρυθμίσει ζήτημα σχετικό με τη γονική μέριμνα, ασκείται από τον ένα γονέα ή αμφοτέρους τους γονείς ή τους πλησιέστερους συγγενείς και εκδικάζεται ενώπιον του δικαστηρίου που εξέδωσε την απόφαση κατά την ίδια διαδικασία. Κατά κρατούσα άποψη στη θεωρία⁹ και κατά μία άποψη στη νομολογία¹⁰, δεν απαιτείται τελεσιδικία της μεταρρυθμιζόμενης απόφασης (ΚΠολΔ 758). Στην πρόσφατη νομολογία, βέβαια, συναντάται και η άποψη ότι η μεταβολή των συνθηκών πρέπει να επήλθε μετά

¹ Κ. Παντελίδου, ό.π., σελ. 293

² Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 903

³ Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 405

⁴ Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 404 και υποσημείωση 16 όπου παρατίθεται νομολογία κατά την οποία το γεγονός του γάμου δεν ασκεί αποκλειστικά επιρροή αλλά και η συμπεριφορά του γονέα που παντρεύεται απέναντι στο τέκνο.

⁵ Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 404, υποσημείωση 20 όπου παρατίθεται σχετική νομολογία

⁶ Σ. Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 695 και υποσημείωση 570, ενδεικτικά αναφερόμενη εδώ η ΑΠ 166/2010 ΝοΒ 59/2011, σ. 117, Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 404 και υποσημείωση 18 όπου παρατίθεται σχετική νομολογία

⁷ Σ. Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 695 και υποσημείωση 572, ενδεικτικά αναφερόμενη εδώ η ΜπρΘεσ 38741/2005 Αρμ 60/2006, σελ. 1929

⁸ Κ.Α. Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 371

⁹ Γ. Λαδογιάννης, ό.π., σελ. 903, Απ. Σ. Γεωργιάδης, ό.π., σελ. 591, Σ. Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 693

¹⁰ Γ. Λαδογιάννης, ό.π., § 2, σελ. 903, Σ. Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 693 και υποσημείωση 562

την τελεσιδικία της απόφασης με την οποία είχαν ρυθμιστεί τα θέματα γονικής μέριμνας¹. Η ως άνω ρύθμιση του άρθρου 1536 ΑΚ αποτελεί απόκλιση από τη δεσμευτική ενέργεια των δικαστικών αποφάσεων (321 ΚπολΔ)². Σημειωτέον δε είναι ότι η μεταρρύθμιση ή η ανάκληση της απόφασης με την οποία ανατίθεται εκ νέου η άσκηση της γονικής μέριμνας ή της επιμέλειας στους γονείς, κατόπιν προηγούμενης αφαίρεσης της λόγω κακής άσκησης, δεν έχει αναδρομική ισχύ³.

¹ Γ. Λαδογιάννης, ό.π., § 2, σελ. 903 και Σ. Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 693 και υποσημείωση 562, όπου παρατίθεται πρόσφατη νομολογία, κατά την οποία απαιτείται η τελεσιδικία της μεταρρυθμιζόμενης απόφασης.

² Κ.Α.Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 370 , Θ. Πουλιάδης, ό.π., σελ. 402

³ Κ.Α.Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 372

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

4 ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ, Η ΑΝΑΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣ ΣΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ

■ Η ανάθεση της επιμέλειας στον πατέρα σε επίπεδο νομοθεσίας

Ως είναι εμφανές στο γράμμα των διατάξεων του Αστικού Κώδικα, ο νομοθέτης διατυπώνει τα άρθρα που αφορούν στις σχέσεις γονέων και τέκνων, χωρίς να προκρίνει το ένα φύλο έναντι του άλλου. Συγκεκριμένα, στο άρθρο 1511 παρ.2 εδ. β ΑΚ αναφέρεται ρητά και κατηγορηματικά η υποχρέωση του δικαστηρίου, όταν καλείται να λάβει απόφαση σχετικά με την ανάθεση της γονικής μέριμνας ή με τον τρόπο άσκησης της, να σεβαστεί την ισότητα μεταξύ των γονέων και να μην προβαίνει σε διακρίσεις λόγω του φύλου, της φυλής, της γλώσσας, της θρησκείας ή όποιων άλλων πεποιθήσεων, της ιθαγένειας, της εθνικής ή κοινωνικής προέλευσης ή της περιουσίας.

Λεκτέο είναι ότι η ως άνω διάταξη του ΑΚ, ως ισχύει σήμερα, διαμορφώθηκε κατά τη θεμελιώδη μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου, του ενδεκάτου κεφαλαίου (Σχέσεις γονέων και τέκνων) του Αστικού Κώδικα, με το ν. 1329/1983 (Άρθρο 17). Ο ν. 1329/1983 συντάχθηκε κατ' επιταγή υπερνομοθετικών διατάξεων, ήτοι του Συντάγματος και ειδικότερα των άρθρων 4 § 2 Σ (η ισότητα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των Ελλήνων και Ελληνίδων) αλλά και 4 § 1 Σ (η ισονομία των Ελλήνων πολιτών) καθώς και των άρθρων 2 § 1 Σ (η προστασία της αξίας του ανθρώπου), 5 § 1 Σ (η αρχή της ελεύθερης ανάπτυξης του ανθρώπου), 21 § 1 Σ (προστασία γάμου, μητρότητας και παιδικής ηλικίας), αυτοτελώς ή και σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), κατά τη ρύθμιση της γονικής μέριμνας.¹ Συνεπεία τούτου, η ερμηνεία και η εφαρμογή ουσιαστικών διατάξεων που αφορούν σχέσεις γονέων και τέκνων πρέπει να είναι σύμφωνη προς τις υπερνομοθετικές διατάξεις κατ' εφαρμογή των οποίων έγινε η μεταρρύθμιση².

Δεδομένων των ανωτέρω, κατά τη ρύθμιση της γονικής μέριμνας, που αποτελεί στοιχείο της οικογενειακής ζωής³, απαγορεύεται τόσο στο νομοθέτη όσο και στον εφαρμοστή του

¹ Σ. Κουκούλη – Σπηλιωτοπούλου στον ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, σελ. 7

² Σ. Κουκούλη – Σπηλιωτοπούλου, ό.π., σελ. 8

³ Σ. Κουκούλη – Σπηλιωτοπούλου, ό.ο., σελ. 29

δικαίου, ήτοι τον δικαστή των πολιτικών δικαστηρίων, να διακρίνει με βάση το φύλο, τη φυλή, τη γλώσσα, τη θρησκεία και να λαμβάνει απόφαση με βάση αυτούς τους παράγοντες που συνοδεύουν το πρόσωπο του καθενός από τους γονείς. Ειδικότερα, ο δικαστής υποχρεούται να εξειδικεύσει το συμφέρον του τέκνου, που είναι ο γνώμονας για τη λήψη απόφασης αναφορικά με την ρύθμιση της επιμέλειας, με τέτοιο τρόπο ώστε να μην προσβάλλεται η ισότητα των γονέων του. Κατ' εξαίρεση, είναι επιτρεπτή η εξάρτηση της ρύθμισης της επιμέλειας από το φύλο και μόνο σε περίπτωση συνδρομής ουσιαστικών λόγων που προσδιορίζονται βάσει του συμφέροντος του τέκνου, όπως όταν αυτό είναι νηπιακής ηλικίας, οπότε αναγνωρίζεται, κατά τις επιστημονικές θεωρίες, η βιοκοινωνική υπεροχή της μητέρας στη σχέση της με το τέκνο.

Συνεπώς, ο πατέρας με βάση τη γραμματική ερμηνεία του νόμου, δε θεωρείται λιγότερο ή περισσότερο κατάλληλος έναντι της μητέρας ώστε να αναλάβει την άσκηση της επιμέλειας των τέκνων του. Ο λόγος για το ότι στην δικαστική πρακτική γίνεται αντικείμενο πιο άνισης μεταχείρισης ο πατέρας, όσον αφορά στην ανάθεση σε αυτόν με δικαστική απόφαση της επιμέλειας του τέκνου του, πρέπει να αναζητηθεί στις ορισμένες κατά τόπο και χρόνο κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και αντιλήψεις.

■ Η ανάθεση της επιμέλειας σύμφωνα με τη νομολογία των ελληνικών

δικαστηρίων

Τα ελληνικά δικαστήρια ήδη από τη δεκαετία του 1980 έχουν προβεί περιορισμένα σε ανάθεση της επιμέλειας στον πατέρα. Οι δικαστικές, όμως, αποφάσεις μες στο χρόνο παρουσιάζουν μια ευέλπιδα εξέλιξη τόσο στο σκεπτικό τους όσο στο διατακτικό τους, όσον αφορά στην ανάθεση της επιμέλειας στον πατέρα. Ειδικότερα, οι παλιότερες δικαστικές αποφάσεις, κατά τη ρύθμιση της επιμέλειας, έδειχναν μια εμφανή προτίμηση στη μητέρα ενώ στον πατέρα ανέθεταν την επιμέλεια μόνο στις περιπτώσεις που είναι παντελώς «ακατάλληλη» η μητέρα να την ασκήσει. Οι πιο πρόσφατες αντιμετωπίζουν με πιο ισότιμο τρόπο, όπως απαιτεί και ο νόμος, τον πατέρα και τη μητέρα που διεκδικούν την επιμέλεια του τέκνου και οι πλέον πρόσφατες αιτιολογούν καλύτερα και επαρκέστερα την κατόπιν υπαγωγής των υπό κρίση περιστατικών στα κριτήρια εξειδίκευσης του συμφέροντος του τέκνου ανάθεση της επιμέλειας στον πατέρα.

Τα δικαστήρια στις πιο πρόσφατες αποφάσεις αναθέτουν την επιμέλεια στον πατέρα επειδή υπό συγκεκριμένες περιστάσεις τον κρίνουν καταλληλότερο από τη μητέρα τονίζοντας ότι η ανάθεση αυτή δε σημαίνει ότι η μητέρα είναι <<ακατάλληλη>>, εξαιρουμένων των περιπτώσεων που αφαιρείται η επιμέλεια από τη μητέρα λόγω κακής άσκησης της. Στην ανάθεση της επιμέλειας στον πατέρα καταλήγουν βάσει των κριτηρίων με τα οποία εξειδικεύουν την αόριστη νομική έννοια του συμφέροντος του τέκνου. Με βάση το σκεπτικό ορισμένων πρόσφατων δικαστικών αποφάσεων, κριτήρια για την ανάθεση της επιμέλειας του τέκνου στον πατέρα αποτέλεσαν τα εξής:

1) Η συμβολή του πατέρα στη σταθερότητα των συνθηκών ανάπτυξης του παιδιού.

Στην υπ' αριθμόν 4953/2016 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης¹ ορίστηκε ως σταθερότητα των συνθηκών ανάπτυξης του ανήλικου τέκνου η ήρεμη και σταθερή ρουτίνα που εξασφάλισε ο πατέρας στα τέκνα του, σε αντιπαράθεση με το φορτισμένο κλίμα που είχε διαμορφώσει η μητέρα στην οικία όπου διέμενε με τα τέκνα της και το νέο της σύζυγο στο οποίο δεν εξέλειπαν τα φραστικά επεισόδια με αποτέλεσμα τα ίδια τα τέκνα να εγκαταλείψουν την ως άνω οικία. Στην υπ' αριθμόν 662/2017 απόφαση του το Μονομελές Πρωτοδικείο Χαλκίδας, το οποίο ανέθεσε την επιμέλεια τέκνου 3 ετών στον πατέρα λόγω μετοίκησης της μητέρας σε περιοχή, διάφορη της οικογενειακής στέγης, κριτήριο αποτέλεσε η σταθερότητα των συνθηκών ανάπτυξης στην έννοια της οποίας υπήγαγε τον τρόπο ζωής που έχει αναπτύξει το τέκνο στο περιβάλλον της οικογενειακής στέγης σε άμεση σύνδεση με τον πατέρα όσο και με το ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον, ήτοι τους παππούδες του από την πατρική γραμμή. Το Εφετείο Λάρισας δε στην υπ' αριθμόν 567/2013 απόφαση του² οπότε ανέθεσε την επιμέλεια στον πατέρα λόγω μετοίκησης της μητέρας από τα Φάρσαλα στην Αθήνα λόγω εργασίας που θα μετέβαλε το περιβάλλον των τέκνων και θα τάραζε το αίσθημα της ασφάλειας τους, υπήγαγε στην έννοια του σταθερού περιβάλλοντος, πέραν του συγγενικού περιβάλλοντος και της οικογενειακής στέγης, το σχολικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Μάλιστα, στην υπ' αριθμόν 11773/2013 απόφαση του το Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών³, που ανέθεσε την επιμέλεια των ανήλικων τέκνων στον πατέρα, με κριτήριο τη σταθερότητα των

¹ Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

² Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

³ Εφαρμογές Αστικού Δικαίου, 2/2014, σελ. 137 επ.

συνθηκών ανάπτυξης του τέκνου χωρίς εναλλαγές διαβίωσης ως τρόπο να αποφευχθεί η διαταραχή και η δυσχέρεια προσαρμογής με επιβάρυνση στην ανάπτυξη των παιδιών. Τονίζεται στο σκεπτικό της ως άνω απόφασης ότι η μετοίκηση των τέκνων με τη μητέρα τους σε διαμέρισμα στην Κυψέλη όπου διαμένει με το νέο της σύντροφο δε θα πρέπει να προτιμηθεί από την παραμονή των τέκνων στην οικογενειακή στέγη στο Διόνυσο όπου εκεί είναι το σχολείο τους, οι φίλοι τους. Στο σχολιασμό της απόφασης αυτής¹, ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρατιθέμενη εκεί άποψη του κοινωνιολόγου Parsons, σύμφωνα με την οποία «οι ομάδες ομηλικών της παιδικής ηλικίας, οι οποίες συγκροτούνται στη διάρκεια της σχολικής ζωής αποκτούν μια ιδιαίτερη σημασία για την κοινωνικοποίηση και γενικά για την ανάπτυξη του μαθητή, γιατί συνιστούν τις πρώτες απόπειρες του παιδιού να συγκροτήσει έναν κόσμο χωρίς τον αυστηρό έλεγχο των ενηλίκων. Οι παιδικές φιλίες έχουν μια σημαντική κοινωνικοπολιτική λειτουργία, αφού βοηθούν το παιδί να αποκτήσει αντίληψη του εαυτού του μέσα από τις σχέσεις των ομοίων του». Συνεπώς, ως σταθερότητα των συνθηκών ανάπτυξης, που αποτέλεσε κριτήριο στις ως άνω αποφάσεις για την ανάθεση της επιμέλειας στον πατέρα νοείται το περιβάλλον τόσο ως τόπος όπως είναι η οικογενειακή στέγη, το σχολείο, η γειτονιά όσο και τα πρόσωπα που το αποτελούν, όπως είναι οι άπώτεροι συγγενείς, οι φίλοι και οι συμμαθητές.

Επίσης, στην υπ' αριθμόν 4374/2016 απόφαση του, το Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών (Διαδικασία ασφαλιστικών Μέτρων)² ανέθεσε την αποκλειστική επιμέλεια του ανήλικου τέκνου στον πατέρα αφού εκρίνε ότι η απόφαση της μητέρας να μετοικήσει στην Αυστραλία όπου θα διέμενε με το νέο της σύζυγο, πατέρα δύο ανήλικων αγοριών, θα ήταν σε βάρος της ομαλής ανάπτυξης της ανήλικης θυγατέρας δεδομένου ότι η διαμονή τους στην Αυστραλία, σε μια εντελώς διαφορετική χώρα από την Ελλάδα από άποψη κλίματος, με διαφοροποίηση εποχών και ώρας, στην οποία ομιλείται η αγγλική γλώσσα, της οποίας η θυγατέρα έχει ανεπαρκή γνώση, θα την απέκοπτε από το οικείο κοινωνικό (πατέρας, παππούδες, γιαγιάδες), γλωσσικό και σχολικό περιβάλλον και θα την έβαζε σε μια απαιτητική χρονικά διαδικασία προσαρμογής.

¹ Φωτεινή-Παρασκευή Α. Θεοδοροπούλου, Σχόλιο στην ΜΠρΑθ 11773/2013, Εφαρμογές Αστικού Δικαίου, 2/2014, σελ. 139

² Π. Αδαμίδης, Επισημάνσεις στη διαμόρφωση του πλαισίου λήψης αποφάσεων για την επιμέλεια του τέκνου, Σχόλιο στη ΜΠρΑθ 4374/2016, ΝοΒ 8/2017, σ. 1825 επ.

Πρέπει να σημειωθεί ότι κατά τη συνήθη πρακτική, τα δικαστήρια δεν αρκούνται μόνο σε ένα κριτήριο προκειμένου να εξειδικεύσουν και να ρυθμίσουν την επιμέλεια του ανήλικου τέκνου. Εν προκειμένω, δεν εξετάζουν μόνο αν ο ένας γονέας δύναται να προσφέρει στο ανήλικο τέκνο σταθερές συνθήκες ανάπτυξης αλλά και το αν οι προσφερόμενες ως σταθερές συνθήκες καλύπτουν τις ανάγκες των τέκνων για την καλύτερη δυνατή ανάπτυξη τους. Χαρακτηριστικό είναι ότι στην υπ' αριθμόν 4953/2016 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης εξετάστηκε αν στις εξασφαλισθείσες από τον ένα γονέα σταθερές συνθήκες καλύπτονται και οι ανάγκες των τέκνων σε μόρφωση και εκπαίδευση. Μάλιστα, στην υπ' αριθμόν 174/2015 απόφαση του ο Άρειος Πάγος¹ έκρινε ότι το ανήλικο τέκνο πρέπει να μείνει με τον πατέρα του στον τόπο στον οποίο ζούσε από βρεφικής ηλικίας μέχρι και το 2013 (Λαμία) και όχι στον τόπο όπου ζούσε τα τελευταία δύο χρόνια με τη μητέρα του (Λήμνο) λόγω φυσικά των αναπτυχθέντων δεσμών του με το αρχικό περιβάλλον αλλά και λόγω της καλύτερης εκπαίδευσης που δύναται να λάβει σε μια πόλη έναντι ενός χωριού στη Λήμνο καθώς και λόγω της καλύτερης κοινωνικής ένταξης που μπορεί να του προσφέρει μια μεγάλη πόλη. Ομοίως, στην υπ' αριθμόν 954/2015 απόφαση του ο Άρειος Πάγος έκρινε ότι ορθά ανατέθηκε στον πατέρα η επιμέλεια των τέκνων λόγω της ικανότητας του να τους εξασφαλίσει ένα σταθερό και ήρεμο οικογενειακό περιβάλλον, συνεκτιμώντας τη δυνατότητα παροχής καλύτερων συνθηκών ανατροφής, μόρφωσης και κατοικίας σε αυτά.

Η δικαιολογητική βάση του ως άνω κριτηρίου είναι η ανάγκη εξασφάλισης σταθερότητας στο τέκνο, η οποία είναι αναγκαία για την ψυχική ισορροπία του παιδιού το οποίο μετά τη διάσπαση της οικογενειακής ζωής αισθάνεται ανασφάλεια και αναζητεί στήριγμα.

2) Ο έντονος ψυχοσυναισθηματικός δεσμός του τέκνου με τον πατέρα.

Στην πλειοψηφία των αποφάσεων που αφορούν στην ανάθεση της επιμέλειας λαμβάνεται υπόψη ο συναισθηματικός δεσμός του τέκνου με τον κάθε γονέα. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα από τις πρόσφατες αποφάσεις είναι η υπ' αριθμόν 2841/2016 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Πειραιά², σύμφωνα με την οποία ανατέθηκε η επιμέλεια του ενός

¹ Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

² Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

κοριτσιού στον πατέρα και του άλλου κοριτσιού στη μητέρα καθότι από την αναζήτηση της γνώμης των ανήλικων τέκνων, τα οποία κρίθηκαν ότι διαθέτουν ωριμότητα ανάλογη της ηλικίας τους από το ως άνω Δικαστήριο προέκυψε ο ιδιαίτερος συναισθηματικός δεσμός που έχει αναπτύξει η μία κόρη με τη μητέρα της και η άλλη με τον πατέρα της. Στην υπ' αριθμόν 7352/2002 απόφαση του Εφετείου Αθηνών¹, κρίθηκε ότι λόγω της προσκολλησέως των τέκνων στον πατέρα πρέπει να διατηρηθεί η επιμέλεια σε αυτόν, ως αυτή είχε ανατεθεί άλλωστε με συμφωνία των γονέων. Τη βαρύνουσα σημασία της ύπαρξης του ψυχοσυναισθηματικού δεσμού αποδεικνύει εξ αντιδιαστολής η δικαστική κρίση όταν αυτός ελλείπει. Για παράδειγμα, στην υπ' αριθμόν 1113/2015 απόφαση του το Μονομελές Πρωτοδικείο Πειραιά² εκτίμησε αρνητικά την έλλειψη ισχυρού ψυχικού δεσμού μεταξύ των ανηλίκων με τη μητέρα και ανέθεσε την επιμέλεια στον πατέρα.

Η δικαιολογητική βάση του ως άνω κριτηρίου είναι ότι η στενή σύνδεση ενός τέκνου με τον ένα γονέα εξασφαλίζει το αίσθημα ασφάλειας στο παιδί και την ικανότητα του εγγύτερου γονέα να επηρεάζει το παιδί και να συμβάλει καθοριστικά στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του. Μάλιστα, τονίζεται σε κάθε σχετική δικαστική απόφαση ότι θα πρέπει ο ιδιαίτερος αυτός δεσμός του τέκνου προς τον έναν από τους γονείς του έχει αναπτυχθεί φυσιολογικά και αβίαστα ως ψυχική στάση. Θα πρέπει δηλαδή ο στενός ψυχικός δεσμός με τον ένα του γονέα να είναι *«..προϊόν της ελεύθερης και ανεπηρέαστης επιλογής του ανηλίκου, που έχει τη στοιχειώδη ικανότητα διακρίσεως»*³.

3) Η αυτοπρόσωπη άσκηση της επιμέλειας από τον πατέρα.

Το κριτήριο αυτό συνεκτιμάται με το χρόνο που αφιερώνει ο πατέρας στη φροντίδα του τέκνου του και τη βοήθεια που μπορεί να έχει σε αυτό το απαιτητικό από τη φύση του έργο από πρόσωπα συγγενικά ή μη, αλλά αγαπητά στο ανήλικό τέκνο, συνήθως γιαγιά, παππούς ή θεία, αρκεί τα πρόσωπα αυτά να μην τον αντικαθιστούν στο γονεϊκό ρόλο αλλά να έχουν επιβοηθητικό ρόλο.

¹ Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

² Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

³ Ν.Χ. Μπόλκα, Α.Μ. Βολανάκη, Παρατηρήσεις στην υπ' αριθμόν ΜονΠρΡόδου 354/2017, Εφαρμογές Αστικού Δικαίου & Πολιτικής Δικονομίας, Αύγουστος – Σεπτέμβριος 2017, παρατηρήσεις, σ. 796

Στην υπ' αριθμόν 954/2015 απόφαση, ο Άρειος Πάγος¹ έκρινε ότι ορθώς ελήφθη υπόψη ο χρόνος που δύναται ο πατέρας να αφιερώσει στα τέκνα του και να ασκεί αυτοπροσώπως την επιμέλεια τους. Στην υπ' αριθμόν 295/2017 απόφαση, το Μονομελές Πρωτοδικείο Λαμίας² έλαβε υπόψη του για την ανάθεση της επιμέλειας αγοριού ηλικίας 7 ετών και κοριτσιού 4 ετών στον πατέρα, ότι ο πατέρας από τη στιγμή που επιστρέφει από την εργασία του και σε όλον τον ελεύθερο χρόνο του ασχολείται με τα ανήλικα τέκνα του και έχει ως βοηθούς τους γονείς του. Η σημασία της αυτοπρόσωπης άσκησης της επιμέλειας εμφανίζεται και στην υπ' αριθμόν 4953/2016 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης³ στην οποία εκτιμήθηκε αρνητικά η εντατική απασχόληση της μητέρας σε συνδυασμό με τις νυχτερινές εξόδους που έκανε που είχε ως συνέπεια να μην ασκεί συνεχώς και αδιαλείπτως η ίδια την επιμέλεια των τέκνων της αλλά να την αναθέτει στη μητέρα της ή στο νέο της σύζυγο, με τον οποίο το μεγαλύτερο σε ηλικία τέκνο δεν είχε αρμονικές σχέσεις. Επίσης, στην υπ' αριθμόν 4374/2016 απόφαση του, το Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών (Διαδικασία ασφαλιστικών Μέτρων)⁴ ανέθεσε την επιμέλεια στον πατέρα λόγω μετοίκησης της μητέρας στην Αυστραλία συνεκτιμώντας, βάσει της εργασίας του, ήτοι της απασχόλησης του ως τις 15.00, το χρόνο που μπορεί να διαθέσει ο ίδιος στην υποβοήθηση της ανήλικης θυγατέρας του στη σχολική της μελέτη, καθώς και με τις υπόλοιπες εξωσχολικές της δραστηριότητες.

Δικαιολογητική βάση του ως άνω κριτηρίου είναι ότι ο γονέας που παρά τις αντικειμενικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει στην καθημερινότητα (π.χ. ωράριο εργασίας), αναθέτει το μεγαλύτερο μέρος στο τέκνο του, πραγματικά κάνει το παιδί μέσω της εγγύτητας να αισθάνεται ασφάλεια και μέσα από την επαφή του με αυτό να συμβάλει στην ανάπτυξη του αφού παρατηρεί αδυναμίες που έχει και μπορεί να το βοηθήσει αποτελεσματικότερα.

Η καλύτερη οικονομική κατάσταση του πατέρα και η προσφορά από αυτόν καλύτερων συνθηκών κατοικίας

Επιμέρους δικαίωμα και καθήκον της επιμέλειας αποτελεί η ανατροφή του τέκνου, στην οποία περιλαμβάνεται κάθε ενέργεια ή παράλειψη της και μέτρο που απαιτείται για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη τη προσωπικότητας του ανήλικου τέκνου και εκτείνεται και σε

¹ Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

² Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

³ Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

⁴ Π. Αδαμίδης, ό.π., σελ. 1825 επ.

ζητήματα υλικών αναγκών, όπως είναι η στέγη, η τροφή, ένδυση. Με γνώμονα, το συμφέρον του τέκνου από το δικαστήριο κρίνεται ως μη αυτοτελές κριτήριο, ήτοι σε συνδυασμό και με λοιπές συνθήκες, η οικονομική κατάσταση του κάθε γονέα και η κατοικία που δύναται να προσφέρει στο ανήλικο τέκνο του. Συγκεκριμένα, στην υπ' αριθμόν 954/2015 απόφαση του Άρειου Πάγου κρίθηκε ότι ορθά συνεκτιμήθηκε ότι ο πατέρας των ανήλικων τέκνων αποκερδαίνει από την εργασία του ένα ικανοποιητικό εισόδημα και διαθέτει μια άνετη κατοικία κατάλληλα διαμορφωμένη για τα παιδιά. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η οικονομική κατάσταση του κάθε γονέα δε λαμβάνεται μεμονωμένα από τις υπόλοιπες συνθήκες, από τις ιδιότητες που έχει ο κάθε γονέας.

Κατά τη γνώμη δε της γράφουσας, δε θα πρέπει να ανατίθεται η επιμέλεια του ανήλικου τέκνου στο γονέα μόνο με βάση το ότι έχει καλύτερη οικονομική κατάσταση και το ορθότερο είναι η ανάθεση της επιμέλειας στο γονέα που δύναται να συμβάλει στην ομαλή ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του τέκνου. Άλλωστε, αν ο «καταλληλότερος» γονέας είναι οικονομικά ασθενέστερος, δεδομένου ότι νομοθετικά προβλέπεται η συμβολή και των δύο γονέων στα έξοδα της διατροφής του ανήλικου τέκνου της, δύναται να αιτηθεί διατροφής από τον έτερο γονέα.

4) Η εν τοις πράγμασι άσκηση της επιμέλειας από τον πατέρα

Στη δικαστική πρακτική, σε περιπτώσεις υποθέσεων επιμέλειας, εκτιμάται το αν ο ένας γονέας λόγω των ήδη διαμορφωμένων συνθηκών ασκεί την επιμέλεια του τέκνου στην πράξη και συγκεκριμένα κρίνεται ο τρόπος άσκησης της επιμέλειας και η ανταπόκριση του στα γονεϊκά του καθήκοντα. Στην υπ' αριθμόν 1553/2009 απόφαση του το Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών¹ ανέθεσε την επιμέλεια στον πατέρα στα πλαίσια της διάστασης των γονέων με κριτήριο τη στάση του πατέρα, ο οποίος στην ουσία ασκεί εν τοις πράγμασι την επιμέλεια του αφού το τέκνο διαμένει μαζί του στην οικογενειακή στέγη. Στην υπ' αριθμόν 23244/2013 απόφαση του, το Μονομελές Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης² ανέθεσε αποκλειστικά την επιμέλεια της δεκαπενταετούς ανήλικης στον πατέρα, με τον οποίο διαμένει από τη διάσπαση της έγγαμης συμβίωσης λαμβάνοντας υπόψη

¹ Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

² Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

ότι ο πατέρας «τρέφει αισθήματα αγάπης προς το προαναφερόμενο ανήλικο τέκνο του, το φροντίζει με ιδιαίτερη στοργή, αφοσίωση και τρυφερότητα, επιδεικνύοντας αμέριστο ενδιαφέρον προς αυτό, είναι δε ικανός και άξιος να το διαπαιδαγωγήσει με ηθικές αρχές, συμβάλλοντας θετικά στην ομαλή ψυχοσωματική και πνευματική του ανάπτυξη, καθώς και στην κοινωνική του καταξίωση, το οποίο επίσης είναι συναισθηματικά δεμένο μαζί του» και συνεκτιμώντας την αδιαφορία και συναισθηματική εγκατάλειψη της μητέρας του. Στην υπ' αριθμόν 866/2013 απόφαση, το Μονομελές Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης¹ ανέθεσε την επιμέλεια των δύο τέκνων ηλικίας 17 ετών και 15 ετών στον πατέρα, ο οποίος από το 2004 ασκεί εν τοις πράγμασι την επιμέλεια τους, καθότι, καίτοι αυτή είχε ανατεθεί στη μητέρα με συμφωνία των γονέων. Στην ως άνω υπόθεση, τα τέκνα διαμένουν μαζί με τον πατέρα και με τη συναίνεση της μητέρας λόγω φυσικής της αδυναμίας να ασκήσει τη γονική μέριμνα καθώς πάσχει από σοβαρή και ανίατη ασθένεια, ήτοι σκλήρυνση κατά πλάκας με ποσοστό αναπηρίας 67%. Παρεμπίπτον ενδιαφέρον παρουσιάζει στην τελευταία απόφαση στο σκεπτικό του Δικαστηρίου το σημείο, σύμφωνα με το οποίο η αρχική συμφωνία των γονέων που έχει επικυρωθεί από το δικαστήριο που εκδίδει το συναινετικό διαζύγιο και αποτελεί προϋπόθεση του εφόσον υπάρχουν τέκνα, έχει μεν προσωπικό χαρακτήρα, πλην όμως η ισχύς της εξακολουθεί εωσότου εκδοθεί απόφαση του δικαστηρίου κατά την αμφισβητούμενη διαδικασία². Αυτή ακριβώς η νομοθετική ρύθμιση δικαιολογεί το γιατί, καίτοι εμφανίζεται στις ως άνω περιπτώσεις η εν τοις πράγμασι άσκηση της επιμέλειας από τον πατέρα, για να κατοχυρωθεί αυτή, εν προκειμένω στο πρόσωπο του πατέρα, θα πρέπει να εκδοθεί σχετική δικαστική απόφαση.

Το κριτήριο της εν τοις πράγμασι άσκηση της επιμέλειας του τέκνου από τον πατέρα του στις ως άνω περιπτώσεις παρέχει μια ασφαλή διάγνωση στον δικαστή καθότι οι γονικές ικανότητες του πατέρα, ο ψυχικός δεσμός που έχει αναπτύξει με το τέκνο του δεν κρίνονται ως διαφανόμενη δυνατότητα αλλά ως πραγματικότητα.

5) Η παρεμπόδιση από τη μητέρα της επικοινωνίας του τέκνου με τον πατέρα και η διευκόλυνση από τον πατέρα του δικαιώματος επικοινωνίας της μητέρας με το τέκνο

Στοιχείο που λαμβάνει υπόψη το Δικαστήριο κατά τη ρύθμιση της επιμέλειας είναι και η στάση του γονέα απέναντι στη σχέση του τέκνου με τον άλλο γονέα, ήτοι το αν την διευκολύνει,

¹ Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

² Βάσει των διατάξεων του συναινετικού διαζυγίου προ του ν. 4509/2017

την προωθεί προς όφελος και του τέκνου ή αν την παρεμποδίζει, την υποσκάπτει ή την αποκλείει. Για παράδειγμα, στην υπ' αριθμόν 1298/2011 απόφαση του, το Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών έκρινε ότι η ενέργεια της μητέρας, που βρισκόταν σε διάσταση με τον πατέρα, να πάει να επισκεφθεί τη μητέρα της στη Ρωσία και να αφήσει το παιδί εκεί, συνεπαγόταν στέρηση του δικαιώματος επικοινωνίας του τέκνου με τον πατέρα και χωρίς να κάνει υπαγωγή στην 1532 ΑΚ, ανέθεσε την αποκλειστική επιμέλεια του παιδιού στον πατέρα, διέταξε να έλθει το παιδί στην Ελλάδα και να παραδοθεί στον πατέρα¹. Αντιθέτως, στην υπ' αριθμόν 954/2015 απόφαση του Άρειου Πάγου² εκτιμήθηκε θετικά ότι ο πατέρας διευκολύνει την επικοινωνία του τέκνου με τη μητέρα του.

Η δικαιολογητική βάση του κριτηρίου αυτού, που συνεκτιμά το Δικαστήριο, είναι ότι το τέκνο στην ουσία εξακολουθεί, μετά το διαζύγιο και την διάσπαση του οικογενειακού βίου, να έχει ανάγκη και τους δύο γονείς του όσο μεγαλώνει και πρέπει να διατηρεί μια κατά το δυνατόν αρμονική σχέση με αμφοτέρους τους γονείς.

Ενδιαφέρον, σχετικά με το ως άνω κριτήριο, παρουσιάζει το σύνδρομο γονικής αποξένωσης (Parental Alienation Syndrome), το οποίο, όπως εύστοχα διατυπώνεται στην υπ' αριθμόν 5524/2017 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών³, είναι μια διαταραχή κατά την οποία *«..το ανήλικο τέκνο συμμαχεί με το γονέα με τον οποίο διαμένει, μετατρέπεται σε ένα φορέα των αισθημάτων και των ιδεών του τελευταίου, αντιλαμβάνεται ως δικά του τα αισθήματα του μίσους και της εκδίκησης για τον έτερο γονέα, και διακόπτει την επικοινωνία με αυτόν, χωρίς κάποιο σπουδαίο λόγο»*. Περαιτέρω, κατά το σχολιασμό της ως άνω απόφασης⁴, παρατίθεται η γνώμη της ελληνικής θεωρίας, κατά την οποία η άρνηση του παιδιού να επικοινωνήσει με τον ένα γονέα, επειδή ο γονέας που έχει την επιμέλεια, καλλιεργεί αρνητικά αισθήματα για τον άλλο γονέα, θα πρέπει να θεωρείται (έστω κατά μαχητό τεκμήριο) ως δείγμα κακής άσκησης της επιμέλειας και να αποτελεί στοιχείο για την αλλαγή του προσώπου άσκησης της. Η καθιέρωση ενός τέτοιου τεκμηρίου θα μπορούσε και κατά τη σύμφωνη γνώμη της γράφουσας, να ενεργήσει προληπτικά καθώς ο γονέας για να μη χάσει την επιμέλεια του παιδιού, θα απέχει από αρνητικές ψυχολογικές επεμβάσεις και θα ενδιαφέρεται για την καλύτερη διαπαιδαγώγηση του τέκνου,

¹ Δ. Παπαδοπούλου – Κλαμαρή, Καθορισμός και μεταβολή του τόπου διαμονής του ανήλικου, ΤιμΤομ για την Καθηγήτρια Έφη Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, σελ. 343

² Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

³ Εφαρμογές Αστικού Δικαίου & Πολιτικής Δικονομίας, Αύγουστος – Σεπτέμβριος 2017, σελ. 790

⁴ ΕφΑΔΠολΔ, ό.π., σελ. 790

προκειμένου να αποφευχθεί η αποξένωση από το γονέα που δε διαμένει μαζί του. Θα πρέπει να λεχθεί βέβαια ότι η επιστημονική τεκμηρίωση του συνδρόμου γονικής αποξένωσης ευθέως αμφισβητείται και δεν αναγνωρίζεται από τη διεθνή νομική και ψυχολογική κοινότητα¹.

Ανεξάρτητα της διχογνωμίας σχετικά με την επιστημονικότητα ή μη της ύπαρξης του συνδρόμου της γονικής αποξένωσης, λεκτέο είναι ότι η στάση του ενός γονέα απέναντι στον άλλο και η υποβοήθηση της επικοινωνίας του τέκνου με το μη διαμένοντα γονιό είναι ένα κριτήριο που ορθά εξειδικεύεται από τα δικαστήρια προς το συμφέρον του τέκνου καθότι η ολοκληρωτική ρήξη της γονικής σχέσης ανάμεσα στον ένα γονέα και το παιδί του, προκαλεί ανεπανόρθωτη βλάβη στον ψυχισμό του τελευταίου²».

6) Η προσωπική ζωή της μητέρας όταν επιδρά αρνητικά στα παιδιά ή αντίστροφα, η προσωπική ζωή του πατέρα όταν επιδρά θετικά στα παιδιά

Οι σχέσεις των γονέων με άλλα πρόσωπα, μετά τη διάσπαση της έγγαμης συμβίωσης ή τη λύση του γάμου δεν αποτελούν αυτοτελές κριτήριο για το Δικαστήριο. Όμως, η επίδραση που έχουν οι σχέσεις αυτές στο τέκνο γίνεται αντικείμενο δικαστικής διερεύνησης. Στην υπ' αριθμόν 1113/2015 απόφαση το Μονομελές Πρωτοδικείο Πειραιά³ έλαβε υπόψη το ότι η μητέρα στην οποία είχε ανατεθεί η επιμέλεια των τέκνων, συζώντας με το νέο της σύζυγο, επιδεικνύει μειωμένο ενδιαφέρον για τη φροντίδα των παιδιών, τη σωστή ανάπτυξη και τη διαπαιδαγώγηση τους, ενώ τα ανήλικα τέκνα διατηρούν κακές σχέσεις με αυτόν λόγω του ότι επεμβαίνει στη ζωή τους, κάνοντας υποδείξεις χωρίς η μητέρα να φροντίζει να εξομαλυνθεί η κατάσταση με την αποτροπή συναναστροφών και την απομάκρυνση του συντρόφου του συντρόφου της από την οικία τους, παρά την επίμονη διαμαρτυρία των τέκνων της. Επίσης, στην υπ' αριθμόν 38610/2005 απόφαση του, το Μονομελές Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης⁴ έκρινε ότι το παιδί δεν μπόρεσε να προσαρμοσθεί στη νέα ερωτική σχέση της μητέρας του, η οποία έλαβε χώρα προτού το παιδί να συνειδητοποιήσει το χωρισμό των γονιών του και συνεπεία της οποίας αποκόπηκε βίαια από το περιβάλλον στο οποίο είχε μεγαλώσει. Εν αντιθέσει, στην υπ' αριθμόν 4953/2016 απόφαση, το

¹ ΕφΑΔΠολΔ, ό.π., σελ. 790

² Εφαρμογές Αστικού Δικαίου & Πολιτικής Δικονομίας, Αύγουστος – Σεπτέμβριος 2017, σ. 790

³ Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

⁴ Π. Νικολόπουλος, Σχόλιο στη ΜΠρΑΘ 4033/2012, Νοβ 60/2012, σελ. 1178, περ. 33

Μονομελές Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης¹ έκρινε ότι η νέα σύζυγος του πατέρα συμβάλλει στη δημιουργία μιας ήρεμης και σταθερής ρουτίνας για τα τέκνα.

7) Η γονεϊκή ικανότητα του πατέρα

Η γονεϊκή ικανότητα της μητέρας ή του πατέρα λαμβάνεται υπόψη στις υποθέσεις ρύθμισης της επιμέλειας. Με την έννοια γονεϊκή ικανότητα νοείται η καταλληλότητα του γονέα για την ανάληψη του έργου της διαπαιδαγώγησης και της περίθαλψης του ανήλικου τέκνου. Μια χαρακτηριστική αποτύπωση της έννοιας της γονεϊκής ικανότητας του πατέρα εντοπίζεται στο σκεπτικό της υπ' αριθμόν 866/2013 απόφασης του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης². Με την ως άνω απόφαση, ανατέθηκε η επιμέλεια των δύο τέκνων, ηλικίας 17 και 15 ετών, στον πατέρα λόγω της φυσικής αδυναμίας της πάσχουσας από σκλήρυνση κατά πλάκας μητέρας με ποσοστό αναπηρίας 67%, καθ' υπόδειξη του ιατρού, το ως άνω Δικαστήριο δεν αρκέστηκε μόνο στην αδυναμία της μητέρας να ασκήσει τη γονική μέριμνα αλλά έκρινε και ικανό τον πατέρα να διαπαιδαγωγήσει τα τέκνα με ηθικές αρχές, να συμβάλει στην ομαλή ψυχοσωματική και πνευματική τους ανάπτυξη, καθώς και στην κοινωνική τους καταξίωση, γεγονός που κατά την κρίση του Δικαστηρίου αποδεικνύεται και από τις άριστες επιδόσεις των ανηλίκων στο σχολείο τους.

8) Η αξιολόγηση της ύπαρξης προβλήματος ψυχικής υγείας της μητέρας

Η διαταραχή της ψυχικής υγείας της μητέρας αντιμετωπίζεται ομοίως από τον εφαρμοστή του δικαίου, ήτοι με γνώμονα το συμφέρον του τέκνου. Με αυτό ως βασικό κριτήριο, το δικαστήριο εξετάζει αν η ψυχική ασθένεια της μητέρας την δυσχεραίνει στην άσκηση της επιμέλειας των τέκνων της και σε συνδυασμό με τα υπόλοιπα κριτήρια εξειδίκευσης του συμφέροντος του τέκνου.

Έτσι, στην υπ' αριθμόν 295/2017 απόφαση, το Μονομελές Πρωτοδικείο Λαμίας³ έκρινε ότι αποδείχθηκε η κακή κατάσταση της ψυχικής υγείας της μητέρας, η οποία πάσχει από σχιζοφρένεια, σχιζοτυπικές και παραληρηματικές διαταραχές καθώς και από διαταραχή προσωπικότητας και η νοσηλεία της είναι απαραίτητη για να αποτραπούν πράξεις βίας κατά της

¹ Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

² Ν.Χ.Μπόλκα, Α.Μ. Βολανάκη, ό.π., σελ. 796

³ Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

ίδιας ή τρίτων, και εξ αυτού του λόγου ανέθεσε την επιμέλεια αγοριού ηλικίας 7 ετών και κοριτσιού ηλικίας 4 ετών στον πατέρα, στον οποίο είχε ήδη ανατεθεί η επιμέλεια των παιδιών με προσωρινή διαταγή καθώς έκρινε ότι είχε ανταποκριθεί στα γονεϊκά του καθήκοντα. Στην υπ' αριθμόν δε 146/2011 απόφαση, το Εφετείο Θράκης¹, καίτοι έκρινε ότι τα προβλήματα ψυχικής υγείας της μητέρας (συναισθηματική διαταρχή εμφανιζόμενη κατά διαστήματα) δεν περιορίζουν την ικανότητα επιμέλειας του ανήλικου τέκνου, ανέθεσε την επιμέλεια στον πατέρα στηριζόμενο σε έτερο κριτήριο, ήτοι την ύπαρξη ισχυρού συναισθηματικού δεσμού του με το τέκνο.

Στην υπ' αριθμόν 317/2015 απόφαση του Αρείου Πάγου², το ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο αναίρεσε εφετειακή απόφαση, σύμφωνα με το διατακτικό της οποίας ανατέθηκε η επιμέλεια σε μητέρα που έπασχε από διπολική συστηματική διαταραχή, ήπια ιδεοφυγή και παρανοϊκό ιδεασμό που αφορούσε κυρίως σε πρόσωπα από το συγγενικό της περιβάλλον, είχε νοσηλευθεί σε κλινική και εξακολουθούσε να λαμβάνει φαρμακευτική αγωγή και να παρακολουθείται από ψυχίατρο. Ο λόγος της αναίρεσης ήταν οι αντιφατικές αιτιολογίες αφού το Εφετείο, αντίθετα από τα διδάγματα της κοινής πείρας και λογικής, έκρινε καταλληλότερη τη μητέρα να αναλάβει την επιμέλεια του ανήλικου τέκνου ενώ δεν υπάρχει βεβαιότητα ότι, παρά τη βελτίωση της ψυχικής της υγείας, θα μπορεί να ανταποκριθεί στα γονεϊκά καθήκοντα της, διασφαλίζοντας για τον ανήλικο ένα υγιές και χωρίς προβλήματα περιβάλλον, καθώς και την παροχή προς αυτόν της απαιτούμενης διαπαιδαγώγησης και φροντίδας, ώστε ο ανήλικος να αναπτύξει υγιή και χωρίς προβλήματα προσωπικότητα.

Ενόψει των ανωτέρω, στην περίπτωση ψυχικής υγείας του ενός γονέα, αυτό που προκρίνεται είναι το συμφέρον του τέκνου και όχι η προσωπική επιθυμία του γονέα να ασκεί την επιμέλεια του παιδιού του ή η ευεργετική επίδραση που μπορεί να έχει για το γονέα, η διαμονή μαζί με το τέκνο του. Η ορθή βέβαια εκτίμηση της ψυχικής πάθησης του ενός γονέα στα πλαίσια της ρύθμισης της επιμέλειας του τέκνου απαιτεί τη συνδρομή της ψυχιατρικής επιστήμης.

9) Η επίδραση της θρησκείας ή του δόγματος της μητέρας στην ανάπτυξη του τέκνου

Ως προαναφέρθηκε, στα πλαίσια της εξειδίκευσης του συμφέροντος του τέκνου, η θρησκεία των γονέων δεν αποτελεί αναγκαστικά παράγοντα κρίσιμο για τον προσδιορισμό του συμφέροντος αυτοτελώς, παρά μόνο σε συνάρτηση με την επίδραση που μπορεί να έχουν στο παιδί υπό

¹ Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

² Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

ορισμένες συνθήκες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελεί η υπ' αριθμόν 834/1996 απόφαση του Αρείου Πάγου¹, κρίθηκε ότι ορθώς ανατέθηκε η επιμέλεια στον πατέρα καθότι η υιοθέτηση εκ μέρους της μητέρας του χλιασμού συνεπάγεται την άρνηση για μετάγγιση αίματος, γεγονός που ενέχει κινδύνους για τη σωματική υγεία του ανηλίκου και η απόλυτη προσήλωση της στις δοξασίες αυτές είναι βέβαιο ότι δε θα την αφήσουν ανεπηρέαστη στη στάση της όσον αφορά στη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση του ανήλικου τέκνου της πριν αυτό ενηλικωθεί και αποκτήσει ολοκληρωμένη προσωπικότητα². Ομοίως, είχε κρίνει και το Μονομελές Πρωτοδικείο Ηρακλείου στην υπ' αριθμόν 245/1986 απόφαση του, σύμφωνα με το διατακτικό της οποίας, ανατέθηκε η επιμέλεια του ανήλικου τέκνου στον πατέρα³ λόγω της προσχώρησης της μητέρας στις δοξασίες του χλιασμού. Αποφασιστικό κριτήριο αποτέλεσε η χρησιμοποίηση από τη μητέρα των τέκνων για τους σκοπούς της αίρεσης και η άρνηση των χλιαστών να υποστούν μετάγγιση αίματος⁴.

10) Η κακή άσκηση της επιμέλειας από τη μητέρα

Ως προαναφέρθηκε, η κακή άσκηση της επιμέλειας επιτρέπει την παρέμβαση της πολιτείας στα ενδότερα της οικογένειας χάριν του συμφέροντος του τέκνου. Στην υπ' αριθμόν 3629/2012 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Πειραιώς⁵, κρίθηκε ως κακή άσκηση της επιμέλειας εκ μέρους της μητέρας η λήψη ανεπίτρεπτων σωφρονιστικών μέτρων, που προσβάλλουν την αξιοπρέπεια του τέκνου και συγκεκριμένα σωματικών ποινών π.χ. τράβηγμα μαλλιών, κακομεταχείριση με ζώνη), δεν είναι παιδαγωγικώς αναγκαία καθώς και η καλλιέργεια αισθημάτων αντιπάθειας για το πρόσωπο του πατέρα. Το ως άνω Δικαστήριο δεν αρκέστηκε μόνο στην απόδειξη της κακής άσκησης της επιμέλειας εκ μέρους της μητέρας αλλά ανέθεσε την επιμέλεια της ανήλικης θυγατέρας στον πατέρα, μόνο αφού έκρινε ότι ο ίδιος μεριμνά με ενδιαφέρον και στοργή για την ομαλή ψυχοσωματική της ανάπτυξη.

Στην υπ' αριθμόν 101/2013 απόφαση, το Μονομελές Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης αφαίρεσε την επιμέλεια του ανήλικου τέκνου από τη μητέρα του, η οποία έπασχε από σοβαρά προβλήματα ψυχικής υγείας, λόγω κακής άσκησης της, αφού διαπιστώθηκε η διαμονή τους σε μια

¹ Π. Δ. Νικολόπουλος, ό.π., σελ. 1176, περ. 2

² Π. Δ. Νικολόπουλος, ό.π., σελ. 1176 περ. 2

³ Π. Δ. Νικολόπουλος, ό.π., σελ. 1176, περ. 3

⁴ Π. Δ. Νικολόπουλος, ό.π., σελ. 1176, περ. 3

⁵ Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

ερειπωμένη, βρώμικη οικία και η έκθεση του παιδιού σε κινδύνους για την υγεία και την υγιεινή του λόγω της έλλειψης τροφής και φροντίδας¹. Το μεγάλο ενδιαφέρον που παρουσιάζει η απόφαση αυτή είναι ότι μετά την αφαίρεση της επιμέλειας του βρέφους από τη μητέρα του, ανατέθηκε από τον Εισαγγελέα Ανηλίκων Θεσσαλονίκης η επιμέλεια του σε δημοτικό βρεφοκομείο, κατόπιν δε αιτήσεως του βιολογικού του πατέρα, η επιμέλεια του ανατέθηκε του βρέφους σε αυτόν πριν τη δικαστική αναγνώριση της βιολογικής τους σχέσης λόγω της προτίμησης του φυσικού προσώπου έναντι του ιδρύματος και των δεσμών που είχε αναπτύξει ο βιολογικός πατέρας με το βρέφος

11) Η ηλικία του τέκνου σε συνδυασμό με το πόρισμα των ιατρικών, ψυχολογικών και παιδαγωγικών ερευνών αναφορικά με τη συμβολή του πατέρα στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του τέκνου

Σύμφωνα με τις νεότερες ιατρικές, ψυχολογικές και παιδαγωγικές επιστημονικές έρευνες, αναγνωρίζεται μια σαφή βιοκοινωνική υπεροχή στη μητέρα κατά τους πρώτους μήνες μετά τον τοκετό. Για το μεταγενέστερο χρόνο αναγνωρίζουν το σημαντικό ρόλο του πατέρα στη διαμόρφωση των διαπροσωπικών σχέσεων του παιδιού². Συγκεκριμένα, στην υπ' αριθμόν 662/2017 απόφαση το Μονομελές Πρωτοδικείο Χαλκίδας³ ανέθεσε την επιμέλεια ανήλικου τέκνου 3 ετών στον πατέρα βασιζόμενο μεταξύ άλλων παραγόντων και στο ως άνω πόρισμα των νεότερων ιατρικών, ψυχολογικών και παιδαγωγικών ερευνών. Διατύπωσε, περαιτέρω, σε σύμπνοια με το παραπάνω πόρισμα ότι η ηλικία του τέκνου, πέραν της βρεφικής οπότε έχει ανάγκη τη μητέρα λόγω και του θηλασμού, δε θεωρείται κρίσιμο στοιχείο για την εξειδίκευση του συμφέροντος του ανήλικου. Σημειωτέον δε είναι ότι το ως άνω πόρισμα έχει αξιοποιηθεί σε δικαστικές αποφάσεις ρύθμισης της επιμέλειας ήδη από τα τέλη της δεκαετία του 1990 και δεν αποτελεί αυτοτελές κριτήριο αλλά συνεκτιμάται με τις λοιπές *in concreto* συνθήκες.

12) Η μεταβολή των συνθηκών στα πλαίσια των οποίων είχε ανατεθεί η επιμέλεια των τέκνων στη μητέρα

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 1536 ΑΚ, το δικαστήριο οφείλει, ύστερα από αίτηση του ενός γονέα ή αμφότερων των γονέων ή των πλησιέστερων συγγενών, να προσαρμόσει τις

¹ Χ. Σταμπέλου, Ανάθεση επιμέλειας στο βιολογικό πατέρα, Σχόλιο στη ΜΠρΘ 101/2013, Νομικό Βήμα, 2013, τόμος 61, σελ. 2463 επ.

² Φωτεινή-Παρασκευή Α. Θεοδωροπούλου, ό.π., σελ. 137 επ.

³ Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

σχετικές με τη γονική μέριμνα αποφάσεις, λόγω μεταβολής των συνθηκών, στις οποίες αυτό στηρίχθηκε κατά την έκδοση τους, ανακαλώντας ή μεταρρυθμίζοντας τες¹. Στην υπ' αριθμόν 418/2012 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών (Διαδικασία Ασφαλιστικών Μέτρων)², το Δικαστήριο ανακάλεσε προγενέστερη δικαστική απόφαση με την οποία είχε ανατεθεί η επιμέλεια των τέκνων στη μητέρα. Για την ανάκληση στηρίχθηκε στη μεταγενέστερη μεταβολή των συνθηκών, πάνω στις οποίες στηρίχθηκε το Δικαστήριο στην προηγούμενη απόφαση του. Συγκεκριμένα, το γεγονός που μεσολάβησε στην υπό κρίση περίπτωση ήταν η εγκατάλειψη, κατόπιν έντονων και συνεχών διαπληκτισμών με τη μητέρα του για τις σχολικές επιδόσεις, τη διασκέδαση και τις μετακινήσεις, από το ανήλικο άρρεν τέκνο της στέγης στην οποία διέμενε μαζί της και η εγκατάσταση στην οικία του με τον πατέρα του, η άρνηση του να επιστρέψει, ακόμα και να επικοινωνήσει με τη μητέρα του. Το ως άνω Δικαστήριο αφού διαπίστωσε κι από την προσωπική επικοινωνία του με το τέκνο ότι κατά το παρόν στάδιο ο ανήλικος έχει απωλέσει την εκτίμηση και το σεβασμό στο πρόσωπο της μητέρας του καθώς πιθανολογήθηκε η κατανάλωση οινοπνευματωδών ποτών από τη μητέρα μετά τη δουλειά της και με παρόντες τους φίλους του τέκνου, και αρνείται όχι μόνο να κατοικεί μαζί της, αλλά ακόμα και να επικοινωνεί με αυτήν και την εκφρασμένη ανάγκη του τέκνου να ταυτιστεί με το αντρικό πρότυπο του πατέρα του, ανακάλεσε την προηγούμενη απόφαση, ανέθεσε με βάση το συμφέρον του τέκνου την επιμέλεια στον πατέρα του με σκοπό να αποκατασταθεί σταδιακά η εκτίμηση προς τη μητέρα του. Συνεπώς, η μεταβολή που επήλθε εν προκειμένω ήταν η πλήρης ρήξη του δεσμού της μητέρας και του τέκνου.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η υπ' αριθμόν 7765/2016 απόφαση ασφαλιστικών μέτρων, κατά την οποία το Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών³ ανέθεσε προσωρινά την επιμέλεια στον πατέρα, παρά τη ρητή συμφωνία των διαδίκων για την ανάθεση της επιμέλειας των τέκνων τους, ηλικίας 13 και 11 ετών, στη μητέρα τους. Συγκεκριμένα, το ως άνω Δικαστήριο έκρινε ότι η δημιουργία φοβιών και συναισθηματικής ανασφάλειας στα παιδιά από τη μητέρα, η υποβολή τους ενάντια στον πατέρα και στο εν γένει οικογενειακό περιβάλλον, επέβαλαν τη μεταβολή των όρων διαβίωσης τους.

¹ Κ.Α.Παπαδόπουλος, ό.π., σελ.

² Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

³ Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

Επίσης, στην υπ' αριθμόν 1806/2016 απόφαση του, το Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών¹ μεταρρύθμισε απόφαση που επικύρωσε έγγραφη συμφωνία των συζύγων, στο πλαίσιο έκδοσης συναινετικού διαζυγίου, λόγω μεταβολής των πραγματικών γεγονότων που αναφέρεται σε κρίσιμα περιστατικά, τα οποία ασκούν ουσιώδη επίδραση στην κρινόμενη διαφορά, και ανέθεσε αποκλειστικά την επιμέλεια των ανήλικων τέκνων στον πατέρα. Συγκεκριμένα, έλαβε υπόψη του την παρά τις αντιδράσεις των τέκνων, εγκατάσταση της μητέρας και των ανήλικων τέκνων της σε τόπο διάφορο της οικογενειακής στέγης προκειμένου να διαμείνει με το νέο της σύντροφο αποκόπτοντας τους από το οικείο τους περιβάλλον, πιθανολόγησε δε ότι την περιστασιακή κατανάλωση αλκοόλ από τη μητέρα.

Στην υπ' αριθμόν 1728/2006 απόφαση, το Μονομελές Πρωτοδικείο Βέροιας², μεταρρύθμισε την απόφαση με την οποία είχε ανατεθεί η επιμέλεια των τέκνων στη μητέρα ως προς το ένα τέκνο και την ανέθεσε στον πατέρα, καίτοι αυτός είχε διαπράξει το ποινικό αδίκημα της αρπαγής του ενός από τα δύο τέκνα του. Ως μεταβολή των συνθηκών που υποχρέωσε το ως άνω δικαστήριο να μεταρρυθμίσει την απόφαση, με την οποία είχε αναθέσει την επιμέλεια των τέκνων στη μητέρα και να αναθέσει την επιμέλεια του ενός τέκνου στον πατέρα ήταν η μεταβολή των συνθηκών στις οποίες είχε στηριχθεί κατά την προηγούμενη κρίση του. Τα γεγονότα της αρπαγής του ανήλικου τέκνου, της πλήρους προσαρμογής του στο σχολικό και κοινωνικό περιβάλλον της Ουγγαρίας, της μη προσαρμογής του στην Καλαμάτα όπου διαμένει η μητέρα του με τον αδερφό του, η συναίνεση της μητέρας του να ανατεθεί η επιμέλεια στον πατέρα του ήταν μεταγενέστερα της προηγούμενης δικαστικής απόφασης και αποτέλεσαν τη βάση για να εξειδικευτεί εκ νέου προς το συμφέρον του τέκνου η ρύθμιση της επιμέλειάς του. Το ως άνω Δικαστήριο έκρινε ότι η άριστη προσαρμογή του ανήλικου τέκνου στην Ουγγαρία και η αδυναμία προσαρμογής του στην Ελλάδα σηματοδοτούσε την προς όφελος του επιστροφή του στην Ουγγαρία. Προκειμένου να είναι δυνατή η νόμιμη παραμονή του ανήλικου τέκνου εκεί με τον πατέρα του μέχρι την ολοκλήρωση των σπουδών του, το Δικαστήριο μεταρρύθμισε την προηγούμενη απόφαση του, τη σχετική με την επιμέλεια.

Χαρακτηριστικό όλων των ως άνω περιπτώσεων είναι ότι το Δικαστήριο υπαγάγει τα πραγματικά περιστατικά που συνεπάγονται τη μεταβολή των συνθηκών πάλι στο συμφέρον του

¹ Σπύρος Γρ. Κιτσαντώνης, Παρατηρήσεις στη ΜΠρΑθ 1806/2016, Εφαρμογές Αστικού Δικαίου και Πολιτικής Δικονομίας, 8-9/2016, σελ. 728 επ.

² Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

τέκνου και καταλήγει στην ανάθεση της επιμέλειας των ανήλικων τέκνων στον πατέρα χρησιμοποιώντας κριτήρια εξειδίκευσης της αόριστης νομικής έννοιας, όπως είναι η μεταβολή του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος των τέκνων, η σταθερότητα των συνθηκών ανάπτυξης που εξασφαλίζει αίσθημα ασφάλειας σε αυτά.

13) Η γνώμη του ανήλικου τέκνου

Αν και καταγράφεται τελευταίο, η γνώμη του ανήλικου παιδιού είναι πολύ βασικό κριτήριο. Η σημασία του αποτυπώνεται σε όλες σχεδόν τις δικαστικές αποφάσεις για την άσκηση της επιμέλειας στον πατέρα, αφού πάντοτε, πλην περιπτώσεων πολύ μικρής ηλικίας του τέκνου, αναζητείται και εκτιμάται η γνώμη του. Παρατηρείται δε, ότι η γνώμη του παιδιού στο μεγαλύτερο μέρος των αποφάσεων, αποδεικνύει τον ισχυρό συναισθηματικό δεσμό που έχει αναπτύξει με τον έναν από τους δύο γονείς καθώς και το περιβάλλον που του εξασφαλίζει την αναγκαία για την ομαλή του ψυχοσωματική ανάπτυξη συνθήκη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η υπ' αριθμόν 283/1992¹ απόφαση του Εφετείου Λάρισας, σύμφωνα με την οποία ανατέθηκε προσωρινά η επιμέλεια της ανήλικης θυγατέρας στον πατέρα αφού συνεκτιμήθηκε η επιθυμία που εξέφρασε η ίδια στο δικαστήριο ενώπιον της μητέρας της να παραμείνει με τον πατέρα. Βέβαια, το δικαστήριο δεν αρκέστηκε μόνο στην επιθυμία της ανήλικης αλλά συνεκτίμησε το συναισθηματικό δεσμό με τα αδέρφια της και τον πατέρα της. Ομοίως, στην υπ' αριθμόν 3/2011 απόφαση του, το Εφετείο Λάρισας² ορθή έκρινε την λήψη υπόψη από το πρωτοβάθμιο δικαστήριο ως κρίσιμου κριτηρίου της επιθυμίας των δύο ανήλικων τέκνων, ηλικίας 14 και 12 ετών, να διαμείνουν με τον πατέρα και συνήγαγε από αυτήν τον ιδιαίτερο δεσμό τους με αυτόν.

Μια σημαντική πλευρά που μνημονεύουν αρκετές δικαστικές αποφάσεις είναι το κατά πόσο είναι ελεύθερη και ανεπηρέαστη η γνώμη του ανήλικου τέκνου, κρίση που παρατίθεται και στην υπ' αριθμόν 2841/2016 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Πειραιά³. Στην ως άνω απόφαση, διαπιστώθηκε από το δικαστή κατά την επικοινωνία με τις δύο ανήλικες θυγατέρες των αιτούντων γονέων ότι αυτές είναι σοβαρές, ευαίσθητες, διατυπώνουν με αυθορμητισμό τις απόψεις τους, εκφράζουν αβίαστα και ελεύθερα τα συναισθήματα και τις επιθυμίες τους και διαθέτουν και την ανάλογη με την ηλικία τους ωριμότητα.

¹ Π. Νικολόπουλος, ό.π., σελ. 1177

² Π. Νικολόπουλος, ό.π., 1176

³ Ισοκράτης ΤΝΠ ΔΣΑ

Συμπερασματικά, μετά την παράθεση των ως άνω κριτηρίων, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ένα μεγάλο μέρος των αποφάσεων αναθέτουν την επιμέλεια στον πατέρα επειδή η μητέρα κατά περίπτωση, είναι αδιάφορη προς το τέκνο, συνάπτει ερωτική σχέση στην οποία δεν μπορεί να προσαρμοσθεί το παιδί, θέτει άλλες προτεραιότητες, έχει βάνουση συμπεριφορά συμπεριφορά απέναντι στο τέκνο, διαβάλλει στο παιδί τον πατέρα με σκοπό να παρεμποδίσει την επικοινωνία του με αυτόν, πάσχει η ίδια από σοβαρή σωματική - ψυχική ασθένεια ή εγκαταλείπει το παιδί, δηλαδή τη διακρίνει μια παθολογία. Βέβαια, η πλειονότητα των ως άνω δικαστικών αποφάσεων διαθέτουν πλούσιο σκεπτικό στην εξειδίκευση του συμφέροντος του τέκνου και αιτιολογούν ξεχωριστά από την κατάσταση στην οποία ευρίσκεται η σχέση των τέκνων με τη μητέρα και η ίδια, τα στοιχεία της προσωπικότητας, τον τρόπο ζωής του πατέρα, τη σχέση του με το ανήλικο τέκνο και ορθά κατά τη γνώμη της γράφουσας. Φωτεινό παράδειγμα που εξειδικεύει κατ' αναλυτικό τρόπο το συμφέρον του τέκνου τόσο αναφορικά με τη μητέρα, η οποία απλά επιθυμεί να διαμείνει στην Αυστραλία και δεν διακρίνεται από τινά παθολογική κατάσταση, όσο και με τον πατέρα είναι η υπ' αριθμόν ΜΠρΑθ 4374/2016. Μάλιστα, η μετοίκηση της μητέρας σε τόπο διάφορο εκείνου όπου έχει μεγαλώσει το ανήλικο τέκνο αποτέλεσε κριτήριο στις ως άνω δικαστικές αποφάσεις για την ανάθεση της επιμέλειας στον πατέρα οπότε ορθά εξετάστηκε η επίδραση της στον ψυχισμό του παιδιού και κρίθηκε η αναγκαιότητα παραμονής του τέκνου στο οικείο του περιβάλλον και ανατέθηκε στον πατέρα η επιμέλεια κατόπιν εξέτασης του ψυχικού δεσμού του πατέρα με το τέκνο, του χρόνου που μπορεί να διαθέσει για την αυτοπρόσωπη άσκηση της επιμέλειας του παιδιού του. Είναι δε μια συνήθης περίπτωση, ειδικότερα τα τελευταία χρόνια που πολλοί γονείς μετακινούνται λόγω της εργασίας τους. Άξιο παρατήρησης είναι ότι στην πλειονότητα των ως άνω περιπτώσεων, το δικαστήριο έρχεται να κρίνει τη μεταβολή που έχει επέλθει στις συνθήκες κατόπιν της αρχικής συμφωνίας των γονέων για διαμονή των ανήλικων τέκνων με τη μητέρα, είτε στα πλαίσια της διάστασης είτε στα πλαίσια της λύσης του γάμου με συναινετικό διαζύγιο. Ήτοι, είναι εμφανές ότι στην ελληνική κοινωνία, ακόμα και σήμερα, η μητέρα είναι ταυτισμένη με το έργο της ανατροφής των παιδιών και η αντίληψη αυτή αντανακλάται και στο περιεχόμενο των συμφωνιών στις οποίες καταλήγουν οι γονείς μετά τη διάσπαση του οικογενειακού βίου με παραχώρηση του πρώτου λόγου στην επιμέλεια των παιδιών από τον πατέρα στη μητέρα. Με αυτόν τον τρόπο, η μητέρα πάντοτε έχει ένα προβάδισμα έναντι του πατέρα, αν η ανάπτυξη των τέκνων στο πλευρό της είναι ομαλή, καθώς διαμορφώνεται ένα

περιβάλλον για το τέκνο, τη σταθερότητα του οποίου επιδιώκει ο έλληνας νομοθέτης και δικαστής.

Αποτελέσματα έρευνας στην Ελλάδα για ποσοστά Επιμέλειας Παιδιών μετά το διαζύγιο

Η πιο πρόσφατη έρευνα που έχει διενεργηθεί στη χώρα μας σχετικά με τις δικαστικές αποφάσεις που αναθέτουν την επιμέλεια στον πατέρα ήταν το 2007 και έλαβε χώρα με πρωτοβουλία της ΜΚΟ ΓΟΝ.ΙΣ με τη βοήθεια του Ιωάννη Παραβαντή, Επίκουρου, Καθηγητή Πειραιά¹. Από αυτήν προέκυψε ότι κατά ποσοστό 92,10 % των αποφάσεων επιμέλειας του ημερολογιακού έτους 2007, ανατίθεται η επιμέλεια στη μητέρα και μόνο κατά 6,81 % στον πατέρα και κατά το υπόλοιπο ποσοστό ανατίθεται η επιμέλεια σε τρίτο. Βέβαια, είναι αξιοσημείωτο ότι στο σύνολο των αποφάσεων που αφορούν ζητήματα της γονικής μέριμνας, οι πατεράδες κατά 7 φορές μεγαλύτερο ποσοστό αιτούνται επικοινωνία από ό,τι την επιμέλεια των τέκνων τους.

Η ως άνω έρευνα, κατά τη γνώμη μονάχα της γράφουσας, θα μπορούσε να είναι πιο αναλυτική ώστε να αναγράφονται και ορισμένοι παράγοντες που βάρυναν στην ανάθεση εκ μέρους του δικαστηρίου της επιμέλειας στη μητέρα ή στον πατέρα και ιδίως η ηλικία του τέκνου. Βέβαια, τα παρόντα αριθμητικά στοιχεία αντικατοπτρίζουν τη συνήθη δικαστική πρακτική, κατά την οποία ανατίθεται η επιμέλεια στη μητέρα κατά τη συντριπτική πλειοψηφία των υπό δικαστική διάγνωση υποθέσεων. Αυτή η κατά ποσοστό 92,10% το 2007 ανάθεση της επιμέλειας αποκλειστικά στη μητέρα έχει ως αποτέλεσμα πολλοί πατεράδες, θεωρώντας το αποτέλεσμα προδιαγεγραμμένο να παραιτούνται εξ αρχής από την επιμέλεια των τέκνων τους ή να μην ξεκινάνε από μόνοι τους μια δικαστική διαμάχη και να αρκούνται στα επιμέρους δικαιώματα επικοινωνίας με τα τέκνα τους υπογράφοντας το ιδιωτικό συμφωνητικό.

Η σύγχρονη προβληματική της ανάθεσης της επιμέλειας στον πατέρα σε εθνικό και διεθνές επίπεδο

Στη χώρα μας, στις υποθέσεις επιμέλειας, τα τελευταία χρόνια, κάθε φορά που αμφότεροι οι γονείς διεκδικούν την προσωρινή ή οριστική επιμέλεια του τέκνου, τα δικαστήρια προσπαθούν

¹ <https://www.gonis.gr>

να διαγνώσουν τις συνθήκες όσο γίνεται πιο ορθά ώστε να τις υπαγάγουν και να τις εξειδικεύσουν με βάση το συμφέρον του τέκνου. Ήδη από τις αρχές του 2000, τα δικαστήρια επικαλέστηκαν στο σκεπτικό τους το πόρισμα των νεότερων ιατρικών και κοινωνιολογικών επιστημονικών ερευνών, κατά το οποίο η μητέρα διατηρεί τη βιοκοινωνική υπεροχή της στη σχέση της με το τέκνο έναντι του πατέρα μόνο όσο αυτό είναι νήπιο ενώ στη συνέχεια και ο πατέρας επηρεάζει καίρια τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του τέκνου. Αξιοποιώντας το ως άνω πόρισμα, οι δικαστές αντιμετώπισαν πιο «σότιμα» τον πατέρα ως υποψήφιο αποκλειστικώς ασκούντα την επιμέλεια του ανήλικου τέκνου του. Υπάρχουν, τώντι αποφάσεις των ελληνικών δικαστηρίων, πολλές εκ των οποίων αναφέρονται παραπάνω, που αναθέτουν την επιμέλεια στον πατέρα σταθμίζοντας τα χαρακτηριστικά του, το περιβάλλον του με εκείνο της μητέρας χωρίς να βαραίνει το σκεπτικό τους τινά κοινωνική προκατάληψη σε βάρος του ενός μέρους ή του άλλου. Αντίστοιχα, και στις ευρωπαϊκές χώρες και στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, τα δικαστήρια εξειδικεύουν τη ρήτρα του συμφέροντος του τέκνου με βάση τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του κάθε γονέα που διεκδικεί την επιμέλεια, τις συνθήκες διαβίωσης του, τις ηθικές αρχές, το χρόνο και τα υλικά αγαθά που μπορεί να παράσχει στο ανήλικο τέκνο.

α. Μια πλευρά, βέβαια, της προβληματικής, που αναπτύσσεται σχετικά με την ανάθεση της επιμέλειας στον πατέρα τόσο στη χώρα μας όσο και διεθνώς, αφορά στα κοινωνικά στερεότυπα, που εμποδίζουν έναν πατέρα τις περισσότερες φορές να εκκινήσει τη διαδικασία για να διεκδικήσει την επιμέλεια του τέκνου του ή βαραίνουν τη σκέψη του δικαστή με τρόπο ώστε να προκρίνεται η μητέρα χωρίς επαρκή αιτιολογία. Άλλωστε, είναι αλήθεια ότι, παρά τη νομική κατοχύρωση της ισότητας της γυναίκας, αυτή είναι που ακόμα, σύμφωνα με την κοινωνική συνείδηση πρέπει να επιβαρύνεται, πέρα από την εργασία, και με τη διαχείριση του νοικοκυριού και την ανατροφή των παιδιών, πολλές φορές ανεξάρτητα μάλιστα από το ύψος του εισοδήματός της σε σχέση με του συζύγου της.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει σχετικά μια έρευνα που διεξήχθη στην πολιτεία των ΗΠΑ, Βερμόντ, από το ομώνυμο Πανεπιστήμιο, το 2006 αναφορικά με το κατά πόσο οι υφιστάμενες κοινωνικές αντιλήψεις και προκαταλήψεις επηρεάζουν τις σχετικές με την επιμέλεια δικαστικές αποφάσεις και το πώς τις εντοπίζουν οι δικηγόροι που δραστηριοποιούνται επαγγελματικά στον κλάδο του οικογενειακού δικαίου στην ως άνω πολιτεία. Σύμφωνα με την έρευνα αυτή, οι μητέρες θεωρούνται ιδανικότερες να αναλάβουν την επιμέλεια των μικρότερων σε ηλικία παιδιών ως πιο στοργικές, ως έχουσες στενότερο δεσμό με τα παιδιά λόγω και του θηλασμού και συνήθως ακόμα

κι αν αυτά μεγαλώσουν, έχουν ένα πλεονέκτημα, αφού δεν πρέπει να διαταράσσεται το περιβάλλον ανατροφής των τέκνων προς διασφάλιση της ομαλής τους ανάπτυξης. Οπότε αν κερδίσουν αρχικά την επιμέλεια των τέκνων τους, στη συνέχεια στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων τη διατηρούν. Γι' αυτό το λόγο, ενίοτε προτείνεται από τους δικηγόρους τους να ισχυριστούν ότι θηλάζουν τα τέκνα τους και σε λίγο μεγαλύτερη ηλικία από την αναμενόμενη, ώστε η δικαστική διαμάχη για την επιμέλεια να αποβεί υπέρ τους¹. (!!!)

β. Μια άλλη πλευρά της αναπτυσσόμενης προβληματικής αναφορικά με την ανάθεση της επιμέλειας στον πατέρα είναι η υπέρβαση του μοτίβου της αποκλειστικής επιμέλειας ως τρόπου ρύθμισης της επιμέλειας των ανήλικων τέκνων και η νομοθετική κατοχύρωση, όπου έχει λάβει χώρα, της συνεπιμέλειας όχι μόνο στο επίπεδο της λήψης των αποφάσεων των γονέων αλλά και περαιτέρω, ως προς την εκ περιτροπής διαμονή του παιδιού με αμφοτέρους τους γονείς (εναλασσόμενη κατοικία) ώστε αυτό να έχει ισόποσο χρόνο με τους γονείς του. Δικαιολογητική βάση της συνεπιμέλειας και ιδίως της εναλασσόμενης κατοικίας είναι ότι το παιδί έχει ανάγκη και τους δύο γονείς παρόντες και αλληλεπιδρούντες στη ζωή του. Εξ αυτού του λόγου, κρίνονται κατά περίπτωση ωφελιμότερες για τον ψυχισμό και την ανάπτυξη του παιδιού από ό, τι η άσκηση της επιμέλειας αποκλειστικά από τον διαμένοντα μαζί με το τέκνο γονέα.

Στη χώρα μας, η συνεπιμέλεια προς το παρόν δεν αποτελεί σταθερή επιλογή των διαζευγμένων γονέων. Τα τελευταία 2,5 χρόνια, έχουν προκύψει δικαστικές αποφάσεις που επιδικάζουν συνεπιμέλεια. Ως προς τη συνεπιμέλεια, η εικόνα στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες είναι ανομοιογενής. Χαρακτηριστικά είναι τα στατιστικά στοιχεία της έρευνας που είχε διεξαχθεί από την ευρωπαϊκή πλατφόρμα για τη συνεπιμέλεια, την ανάμειξη και των δύο γονέων και την παιδική ηλικία «Colibri»²: Στη Γαλλία, το ημερολογιακό έτος 2009, ανατέθηκε η αποκλειστική επιμέλεια στον ένα γονέα μόνο στο 5% των συνολικών υποθέσεων επιμέλειας και επιδικάστηκε συνεπιμέλεια στο 95% των υποθέσεων, στη Γερμανία περίπου στο 64% των υποθέσεων ανατέθηκε η αποκλειστική επιμέλεια στον ένα γονέα και μόνο στο 13,37% επιδικάστηκε συνεπιμέλεια. Την ίδια χρονική στιγμή στη νομοθεσία άλλων χωρών, όπως στη Ρουμανία, δεν υπάρχει πρόβλεψη για τη συνεπιμέλεια. Παρά την ανομοιομορφία που παρουσιάζουν οι

¹ The University of Vermont, James M. Jeffords Center's, Vermont Legislative Research Service,

² EUROPEAN CHILDREN AND THE DIVORCE OF THEIR PARENTS, European Platform For Joint Custody, Co-Parenting and Childhood,

νομοθεσίες των ευρωπαϊκών χωρών για τη συνεπιμέλεια, είναι εμφανής η κατεύθυνση της επίλυσης των ζητημάτων επιμέλειας προς τη λύση αυτή.

■ Συμπερασματικές σκέψεις

Η επιμέλεια του ανήλικου τέκνου είναι επιμέρους δικαίωμα και υποχρέωση του λειτουργήματος της γονικής μέριμνας. Στο δοσμένο χρόνο και κοινωνικοοικονομικό σύστημα, ο γονιός έχει δικαίωμα και υποχρέωση απέναντι στο νέο άνθρωπο που φέρνει στη ζωή να τον διαμορφώσει ως μια ανεξάρτητη, υπεύθυνη και ολοκληρωμένη προσωπικότητα χωρίς κάποια υποβοήθηση σε αυτό το δύσκολο έργο από κανένα, στηριζόμενος δηλαδή στις δικές του αντιλήψεις και εμπειρίες και στις δικές του οικονομικές απολαβές. Εξ αιτίας του διαφορετικού τρόπου αντιμετώπισης των πραγμάτων από τον κάθε γονέα, ζητήματα αναφορικά με την επιμέλεια γεννιούνται και εντός της έγγαμης συμβίωσης και του οικογενειακού βίου.

Ωστόσο, στην παρούσα διπλωματική εργασία, παρατέθηκε κατά κύριο λόγο το τι συμβαίνει όταν η έγγαμη συμβίωση διασπάται, γεγονός που φέρνει αρνητικά συναισθήματα σε όλους όσους απαρτίζουν την οικογενειακή μονάδα. Ιδίως, ο ψυχισμός του ανήλικου τέκνου διαταράσσεται καθώς με τη διάλυση της οικογενειακής θαλπωρής, χάνει τον μέχρι τότε διαμορφωμένο κόσμο του, ο οποίος απαρτιζόταν, υπό κανονικές συνθήκες, από τη σταθερή και αδιάλειπτη παρουσία αμφοτέρων των γονέων του. Ορθά, δίνεται από το νομοθέτη βάρος στο συμφέρον του τέκνου και στη διαφύλαξη και εξασφάλιση της ομαλής ψυχοσωματικής ανάπτυξης του σεβόμενος την ισότητα των δύο γονέων. Η νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων βρίθει υποδειγματικών αποφάσεων στην εξειδίκευση του συμφέροντος του τέκνου χωρίς να στοιχειοθετείται διάκριση σε βάρος του ενός γονέα ή του άλλου με βάση τα βιολογικά και φυλετικά τους χαρακτηριστικά, την οικονομική τους κατάσταση, τη μόρφωση, τη γλώσσα που ομιλούν.

Όσον αφορά στην ανάθεση της επιμέλειας στον πατέρα, έχει σημειωθεί μια θετική αλλαγή της στάσης των δικαστηρίων προς το σημαντικό και κομβικό ρόλο που δύναται να παίξει κι ο πατέρας στην ανατροφή του παιδιού του. Γνώμονας, βέβαια, πρέπει να είναι το συμφέρον του παιδιού και ως εκ τούτου, αν οι γονείς του δεν δύνανται να ασκήσουν την επιμέλεια του συναποφασίζοντας και συνεκτελώντας τα επιμέρους καθήκοντα της, θα πρέπει να επιλέγεται από τον δικαστή ο καταλληλότερος εκ των δύο γονέων, είτε είναι ο πατέρας είτε είναι η μητέρα, να

αναλάβει και να φέρει εις πέρας αυτό το ρόλο εξασφαλίζοντας την ανεμπόδιστη επικοινωνία του παιδιού με τον άλλο γονέα.

Προβληματισμό δημιούργησαν στη γράφουσα οι αποφάσεις που συνεκτιμούν το χρόνο που μπορεί να διαθέσει ο κάθε γονέας στο παιδί του και η οικονομική του κατάσταση, όταν αποτελούν τα κυρίαρχα κριτήρια στη σκέψη των δικαστηρίων. Στη σημερινή πραγματικότητα, που οι εργασιακές σχέσεις λάστιχο και η υπερεργασία είναι ένα όλο και πιο διαδεδομένο φαινόμενο, χρειάζεται μια πιο προσεκτική στάθμιση ώστε να μην αποκλείεται λόγω αυτών ο εγγύτερος, ο καταλληλότερος γονέας, αρκεί βέβαια να έχει μεριμνήσει για βοήθεια στην άσκηση της επιμέλειας. Όσο για την ύπαρξη συλλόγων που διεκδικούν την πιο ισότιμη μεταχείριση των πατεράδων που διεκδικούν την επιμέλεια των τέκνων τους, φυσικά έχουν ιδρυθεί στο έδαφος της κοινωνικής αντίληψης για το ρόλο του πατέρα αλλά ορισμένοι από αυτούς βάζουν ως αντίπαλο τη μητέρα και αυτό είναι βαθιά αντιδραστικό.

Όπως είδαμε, το έργο του εφαρμοστή του δικαίου είναι δυσχερές στις υποθέσεις επιμέλειας, ακριβώς γιατί μέσα σε περιορισμένο χρόνο και με το υλικό που προσκομίζουν οι διάδικοι γονείς θα πρέπει να διαγνώσει μια ολόκληρη κατάσταση την οποία καλά- καλά, δεν έχουν αντιληφθεί οι ίδιοι οι «πρωταγωνιστές» της. Παράλληλα δε, είναι αναγκαίο αυτό το έργο, όχι μόνο όταν πρωτοαποφασίζει, σε περίπτωση αποκλειστικής επιμέλειας, σε ποιον γονέα θα την επιδικάσει αλλά κι όταν αργότερα, λόγω εμφιλοχώρησης νέων γεγονότων, αλλαγής των συνθηκών, κακής άσκησης της επιμέλειας, μεταρρυθμίζει την προηγούμενη απόφαση και την προσαρμόζει στις νέες συνθήκες. Μάλιστα, είναι σημαντική αυτή η «μεταρρυθμιστική» λειτουργία των δικαστηρίων επειδή μπορεί να λειτουργήσει και αποτρεπτικά στους γονείς για συμπεριφορές που δε βαίνουν σε όφελος των παιδιών τους.

Στην πραγματικότητα, ένα παιδί χρειάζεται και τους δύο γονείς γιατί, όπως πολύ ωραία αποτυπώνεται στην υπ' αριθμόν 35/2009 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών, «...η αναίτια και αβασάνιστη στέρηση του ενός από τα δύο γονεϊκά πρότυπα της ζωής του (τέκνου) δεν αντισταθμίζεται ούτε αναπληρώνεται από κανένα υλικό αγαθό ούτε βέβαια υποκαθιστάται από την παρουσία άλλων προσώπων στη ζωή του, αντίθετα το οδηγεί με μαθηματική ακρίβεια σε συναισθηματικό ακρωτηριασμό...». Αν δύνανται οι γονείς να συνεννοηθούν για την ανατροφή του παιδιού του σε όλα τα επίπεδα, θα πρέπει να επιλέγεται ως τρόπος άσκησης της επιμέλειας η συνεπιμέλεια, αν όμως αδυνατούν, θα πρέπει να επιλεγθεί, χωρίς καμία διάκριση, ο

καταλληλότερος από τους δύο γονείς και να έχει την αμέριστη συμπαράσταση και του άλλου γονέα, αν αυτό είναι εφικτό.

5 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγαλλοπούλου Πηνελόπη, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, Οικογενειακό Δίκαιο, (άρθρα 1505 – 1694), 2003
- Αδαμίδης Π., Επισημάνσεις στη διαμόρφωση του πλαισίου λήψης αποφάσεων για την επιμέλεια του τέκνου, Σχόλιο στη ΜΠρΑθ 4374/2016, Νομικό Βήμα 8/2017, σ. 1825 επ.
- Γεωργιάδης Σ. Απόστολος, *Οικογενειακό Δίκαιο*, 2017
- Γιαννακόπουλος Δ. Ηλίας, Αστικός Κώδικας Ερμηνεία-Σχόλια-Νομολογία, Οικογενειακό Άρθρα 1485-1694, Ι. Κ. Καράκωστα, Τόμος Όγδοος Β, 2012
- Δασκαρόλης Γεώργιος, Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου, 2000
- Θεοδοροπούλου Α. Φωτεινή – Παρασκευή, Σχόλιο στη ΜΠρΑθ 11773/2013, Εφαρμογές Αστικού Δικαίου, 2/2014, σελ. 139 επ.
- Κιτσαντώνης Γρ. Σπύρος, Παρατηρήσεις στη ΜΠρΑθ 1806/2016, Εφαρμογές Αστικού Δικαίου και Πολιτικής Δικονομίας, 8-9/2016, σελ. 728 επ.
- Κουκούλη – Σπηλιωτοπούλου Σ., Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, Οικογενειακό Δίκαιο, (άρθρα 1505 – 1694), 2003
- Κουμάντος Γεώργιος, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος II, 1989
- Κουνουγέρη Μανωλεδάκη Έφη, *Οικογενειακό Δίκαιο* Τόμος II, 2016
- Λαδογιάννης Γεώργιος, Σύντομη Ερμηνεία Αστικού Κώδικα II, Απόστολος Σ. Γεωργιάδης, άρθρα 947-2035, Απόστολος 2013
- Μιχαλακάκου Σ., Αγωγές Οικογενειακού Δικαίου, Ερμηνεία –Υποδείγματα, Επιμέλεια Παναγιώτη Δ. Νικολόπουλου, 2015
- Μπόλκα Ν.Χ., Βολανάκη Α.Μ., Παρατηρήσεις στην υπ’ αριθμόν ΜονΠρΡόδου 354/2017, Εφαρμογές Αστικού Δικαίου & Πολιτικής Δικονομίας, Αύγουστος – Σεπτέμβριος 2017, παρατηρήσεις, σ. 796

- Νικολόπουλος Δ. Πάνος, Σχόλιο στη ΜΠρΑΘ 4033/2012, Νοβ 60/2012, σελ. 1178, περ. 33
- Παναγόπουλος Κωνσταντίνος Δ., *Επιτομή Οικογενειακού Δικαίου*, 2017
- Παντελίδου Καλλιρόη, Ίση μεταχείριση και σχέσεις γονέων και τέκνων, ΝοΒ 2012, σ. 1098
- Παντελίδου Καλλιρόη, Γονείς «ακατάλληλοι δι' ανηλίκους» (Ζητήματα από την κακή άσκηση της γονικής μέριμνας), Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου ΣΤ/2006
- Παπαδόπουλος Α. Κωνσταντίνος, Επίτιμος Αντιπρόεδρος Αρείου Πάγου, *Αγωγές Οικογενειακού Δικαίου, Τόμος Β΄, Θεωρία – Νομολογία – Πράξη*, 2003
- Παπαδοπούλου – Κλαμαρή Δήμητρα, Καθορισμός και μεταβολή του τόπου διαμονής του ανηλίκου, Τιμητικός Τόμος για την Καθηγήτρια Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Καθορισμός και μεταβολή του τόπου διαμονής του ανηλίκου,
- Παπαχρίστου Κ. Θανάσης, *Οικογενειακό Δίκαιο*, 2014
- Πουλιάδης Θανάσης, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, *Οικογενειακό Δίκαιο*, (άρθρα 1505 – 1694), 2003
- Σαλκιτζόγλου Α. Παν., Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας και η υποκατάσταση των γονέων από τρίτους, 1993
- Σπυριδάκης Σ. Ιωάννης, *Οικογενειακό Δίκαιο*, 2006
- Σταμπέλου Χ., Ανάθεση επιμέλειας στο βιολογικό πατέρα, Σχόλιο στη ΜΠρΘ 101/2013, Νομικό Βήμα, 2013, τόμος 61, σελ. 2463 επ.
- Σταμπέλου Χριστίνα, *Προσωπικότητα και Οικογενειακές Σχέσεις*,
- Φίλιος Χρ. Παύλος, Ομότιμου Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών, Επίτ. Δρα Πανεπιστημίου Λίλης II, *Οικογενειακό Δίκαιο*, 2011

Έρευνες

- Έρευνα στην Ελλάδα για τα ποσοστά Επιμέλειας Παιδιών στο Διαζύγιο και Συμπεράσματα Έρευνας, ΜΚΟ ΓΟΝ.ΙΣ με τη βοήθεια του Ιωάννη Παραβαντή, Επίκουρου, Καθηγητή Πειραιά
- The University of Vermont, James M. Jeffords Center's, Vermont Legislative Research Service,
- EUROPEAN CHILDREN AND THE DIVORCE OF THEIR PARENTS, European Platform For Joint Custody, Co-Parenting and Childhood

Ηλεκτρονική Πλατφόρμα Νομολογίας

- ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ ΤΝΠ ΔΣΑ